

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXX. évfolyam

2023. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, TERNOVÁ CZ BÁLINT, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6–8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3–5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Az Alapítvány számlaszáma: OTP 11705008-20464819

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

KISS-KOMJÁTHY ANDOR

„QUI NEC EIDEM REGI, NEC REGNO UNGARIE FIDELIS EXISTIT”.
GUTKELED NEMBELI JOACHIM SZEMÉLYE ÉS SZEREPE

A 13. században a Magyar Királyságban olyan társadalmi és politikai változások mentek végbe, amelyek megalapozták a 14. századi oligarchák hatalmát. II. András és fia, IV. Béla idején a világi előkelők a nemesi elégedetlenkedés és az újabb tatár pusztítás elkerülése végett megerősödtek, birtokaik száma és katonai erejük is megnövekedett.¹ A tatárjárás utáni várépítések során kialakultak a birtokosoknak politikai súlyt biztosító, az ispánsági váraktól külsőségeikben és funkciójukban is eltérő földesúri magánvárak, amelyek száma a 13. században ugrásszerűen megszorodott. Mindez a világi nagybirtok minőségi változását, és a társadalmi átalakulás felgyorsulását hozta magával.² A nagybirtokokkal együtt jelentek meg a királytól független magánhadsergek, amelyek felett csak a nagybirtokos rendelkezett, így a katonai erőfölény a királytól a nagyurak kezébe került.³ Miután IV. Béla 1257-ben megtette (a későbbi V.) Istvánt Erdély hercegének, a befolyásossá váló bárók a vagyoni és méltóságbeli felemelkedés reményében beháborúra ösztönözték az apát és fiát is. Küzdelmükben döntő jelentőséggel bírt, hogy melyikük tud több főurat maga mellé állítani, és így erősebb katonai támogatást szerezni.⁴ Trónra kerülése után V. István valószínűleg belátta, hogy ifjabb királysága és a belharcok egyaránt a hataloméhes arisztokrácia eszközei

-
- 1 *Kristó Gyula*: Háborúk és hadviselés az Árpádok korában. Bp., 2003. (A továbbiakban *Kristó*, 2003.) 269. p.; *Zsoldos, Attila*: Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. In: *Hungarian Historical Review*, 2. (2013) Nr. 2. (a továbbiakban *Zsoldos*, 2013.) 213. p.; *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. In: *Történelmi Szemle*, 53. (2011) 1. sz. 1., 19., 22., 24., 33. p.; *Kristó Gyula*: Kun László emlékezete. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) (A továbbiakban *Kristó*, 1994.) 5. p. — Jelen tanulmány a XXXVI. Országos Tudományos Diákköri Konferenciára beadott dolgozatom átdolgozott változata. Köszönettel tartozom bírálóimnak, Szöcs Tibornak és Rác Györgynek a tanácsokért és kritikákért, valamint a XXXVI. OTDK Humán Tudományi Szekciójának Középkori magyar történelem tagozata bizottságának a további észrevételekért. Külön köszönet illeti témavezetőmet, Rudolf Veronikát, a kutatás során nyújtott segítségéért és útmutatásáért.
 - 2 *Kristó*, 2003. 269. p.; *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 82.) (A továbbiakban *Fügedi*, 1977.) 33. p.
 - 3 *Kristó*, 2003. 270. p.
 - 4 Árpádkori Új Okmánytár. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (A továbbiakban ÁÚO.) VIII. 255. p.; *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az

voltak az ország meggyengítésében, ezért fia, László számára nem hozott létre hercegséget. Döntése nem nyerhette el a bárók tetszését, az országban társadalmi feszültség támadt.⁵

Ebben a légkörben kezdte meg tevékenységét a magyar történelem egy kivételes alakja, Gutkeled nembeli István fia Joachim. Bár ismert személyről van szó, Wertner Mór, illetve Karácsonyi János tévedéseket is tartalmazó említésein, valamint a Korai Magyar Történelmi Lexikon, műfajából adódóan rövid szócikkén kívül nem készült még róla modern életrajz.⁶ A horvát Marija Karbić ugyan önálló tanulmányt szentelt a bárónak, ám nem törekedett a rendelkezésre álló források teljességének feltárására.⁷ A rá vonatkozó szakirodalmi említések jó része a múlt századból vagy még korábbiakból való, téziseik sok szempontból meghaladtak. Oligarchaságát az őt említő szakirodalom tényként kezeli, ám tartományépítési tevékenységét, illetve törekvéseit ezidáig még nem vizsgálták részletekbe menően, így csak azért, mert Joachim többször szembefordult az uralkodóval, még nem tekinthető oligarchának.⁸ Az oligarcha alatt a továbbiakban egy olyan tartományurat értek, aki elutasítja a királyi fennhatóságot birtokai felett, és területein jogtalanul királyi felségjogokat is gyakorol, céljai érdekében magával a királlyal is szembefordul.⁹ Megvizsgálendő tehát, hogy mennyire érvényesülnek rá az oligarchaság kritériumai. Az oligarchaság kérdését Zsoldos Attila nyomán négy szempont szerint vizsgálom: birtokai, várai, familiárisai és szövetségesei alap-

1260-as években. Bp., 2007. (História Könyvtár – Monográfiák 24.) (A továbbiakban *Zsoldos*, 2007.) 40. p.; *Kristó*, 1994. 9. p.

- 5 *Kristó Gyula*: Az Aranybullák évszázada. Bp., 1976. (Magyar História) (A továbbiakban *Kristó*, 1976.) 126–127. p.
- 6 *Wertner Mór*: Az Árpádkori bánok. In: Századok, 43. (1909) (A továbbiakban *Wertner*, 1909.) 406 p.; *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1995. (a továbbiakban *Karácsonyi*, 1995.) 513–514. p.; *Draskóczy István*: Gutkeled nembeli Joachim. In: Korai Magyar Történelmi Lexikon. (9–14. század.) Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994. 304. p.
- 7 *Karbić, Marija*: Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled. In: Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2000. Ured.: Renata Trišler–Nikola Mak. Osijek, 2000. 19–24. p.
- 8 Erre jó példa Ákos nembeli Mojs, aki az 1310-es évek végén a Borsákkal és Petenye fia Péterrel együtt szembefordult a királlyal, ám saját várak híján nem tudta területeit tartósan ellenőrzése alá vonni, így nem tekinthető oligarchának. *Zsoldos Attila*: Az erdélyi lázadó. Ákos nembeli Mojs. In: Certamen IV. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyáiban. Szerk.: Egyed Emese et al. Kolozsvár, 2017. 237–238. p.
- 9 *Zsoldos Attila*: A Berettyó urai. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk.: Zsoldos Attila. Nagyvárad, 2016. 101–154. p. (Tanulmányok Biharország történetéről 3.) (a továbbiakban *Zsoldos*, 2016a.) 147–149. p.; *Zsoldos*, 2013. 222. p.

ján.¹⁰ Kutatásom kérdésfelvetései a következők: Rendelkezésre álltak-e a megfelelő erőforrások Gutkeled nembeli Joachimnak ahhoz, hogy tartományt tudjon létrehozni? Mennyiben tekinthető oligarchának? Ezen kérdések megválaszolásában legfőbb forrásaim, tekintve, hogy elbeszélő forrásokban alig bukkan fel,¹¹ a korszak okleveles emlékei: a királyi kiadványok és Joachim saját kiadású oklevelei mellett a szlavón diplomákat és Joachim rokonainak az okleveleit is vizsgálom. Fontos már az elején kiemelni, hogy Gutkeled nembeli Joachim életrajzában alapvetően a báró belpolitikai ténykedésére helyezem a hangsúlyt, a külpolitikai vonatkozásokat csak érintőlegesen tárgyalom.

Gutkeled nembeli Joachim életrajza

Az előkelő, Kézai Simon által német eredetűnek mondott Gutkeled nemzetség századokon át meghatározó volt a Magyar Királyság történetében.¹² A nemzetség első, névadó őseinek Gút és Keled ispánokat tekinthetjük, akiket 1093 és 1111 között emlegetnek az oklevelek. A *genus* a tagok birtokai alapján több ágra is osztható, a Sárvármonostori ágból erednek a Majádiak (István-bán-ág), ahonnan Joachim bán is származik.¹³ A szóban forgó ág kétségtelenül egyik legnagyobb alakja, a család hírének és vagyonának egyik megalapozója I. István bán volt, Joachim apja. Dragun fia I. István fényes életutat futott be: 1241-ben orbázi ispán, 1245-ben országbíró volt, 1246-ban, a Lajta menti ütközet után pedig a király nádorrá és somogyi ispánná nevezte ki.¹⁴ Nádori tisztségéről 1248-ban váltották le, ekkor a király kinevezte egész Szlavóniai bánjává; ebben a hivatalában megmaradt egészen 1259-es haláláig.¹⁵ Mint bán nagyobb hatalmat kapott, Trau és

10 *Zsoldos*, 2016a. 149., 152., 153., 154. p.

11 Mindössze házasságát említi a Stájer Rímes Krónika. Ottokars Österreichische Reimchronik. Ed.: Seemüller, Josef. In: Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. V/1–2. Hannover, 1890–1893. V/1. 35., 89. p.

12 *Simonis de Kéza: Gesta Hungarorum*. Ed.: Alexander Domanovszky. Bp., 1937. (Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadinae gestarum, I.) 189. p. A német eredetre nem utalnak sem a nemzetségben gyakran és régóta használt személynevek, sem a birtokok nevei. *Karácsonyi*, 1995. 471. p.

13 *Karácsonyi*, 1995. 508. p.

14 *Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. Bp., 2011. (História Könyvtár – Kronológiai, Adattárak, 11) (a továbbiakban *Zsoldos, Arch.*) 30., 178. p.; *Karácsonyi*, 1995. 470., 472–473., 508., 512. p.

15 *Zsoldos, Arch.* 19., 45. p.; *Karácsonyi*, 1995. 512. p.

Spalato városainak is a *comese* lett,¹⁶ később pedig a hercegi címet is megkapta a királytól.¹⁷ A báni tisztség mellett István 1254-től 1258-ig Stájerország kapitánya is volt, és tevékenyen részt vett az 1258-as, ellene kirobbant stájer lázadás levezetésében.¹⁸

István fiáról, Joachimról az első említés 1263-ból származik, amikor Béla herceg pohárnokmestereként szolgált.¹⁹ Születési idejét nem ismerjük, de az 1263-as oklevél alapján másodszülött lehetett. V. István trónra kerülése után az udvarban a kulcspozíciókat István ifjabb királyságának főbb méltóságviselői és támogatói kapták.²⁰ Bár az uralkodó kedvenc fia mellett betöltött pohárnokmesterei tisztegből úgy tűnik, hogy Joachim a dinasztia tagjainak konfliktusában először IV. Béla oldalán állt, a későbbiekben oldalt kellett váltania.²¹ Erről tanúskodik V. Istvánnak egy, az ifjabb királysága idejéből való adománya, amelyet egy III. András király uralkodása alatti birtokvita során említenek a Gutkeled nemzetség tagjai. Az 1297-es oklevél a Gutkeled nemzetség Egyedmonostori és Várdai ága közötti Vadaszt (Pelbárthida) nevű birtokkal kapcsolatos perben hozott döntést közli. Ennek során az Egyedmonostori ágba tartozó Kozma fia Kis Kozma azzal érvelt saját birtoklása mellett, hogy Joachim azt a birtokot Istvántól ifjabb királysága idején kapta, majd továbbadta neki.²² Az ügyben ítélező Márton alországbíró

-
- 16 *Gál Judit*: Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban; A magyar hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői. Bp., 2020. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések) (a továbbiakban *Gál*, 2020.) 128. p.
- 17 *Kádár Tamás*: Az uralkodóházzal vérokonni kapcsolatban nem álló világi előkelők hercegi titulusa és címhasználat a kora középkori Magyarországon. In: *Turul*, 91. (2018) 129. p. István bán nevéhez köthető még, hogy a király nevében 1252-ben betelepítette Kőrös városát. *Karácsonyi*, 1995. 513 p.
- 18 *Bradács Gábor*: Gutkeled nembeli István szlávón bán és István ifjabb király harcai a salzburgi érsekségért vívott háborúban (1258–1259). In: *Elfelelt háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk.: Pósn László – Veszprémy László. Bp., 2016. 179., 183. p.
- 19 *ÁÚO VIII.* 58. p.; *Zsoldos*, 2007. 116. p.
- 20 *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp., 2002. (Magyar Történelem – Historikusok) (a továbbiakban *Szűcs*, 2002.) 210. p.
- 21 Zsoldos Attila, bár lehetségesnek tartja, hogy Joachim István ifjabb király felé tájékozódhatott, elveti, hogy az ő embere lett volna. *Zsoldos*, 2007. 115–118. p.
- 22 „Econverso idem comes Cosmas respondit, quod magister Iwachinus filius Stephani condam bani de eodem genere Gutkeled predictas possessiones, que quidem possessiones post obitum comitis Perbardy, heredum solatio carentis ad manus regias domini Stephani, quondam iuniore rege existente clara [sic!] memorie de regni consuetudine devoluta [!] fuerat [!] et per eundem Stephanum regem eidem magistro Iwachino collata [!], ... mediantibus privilegiis domini Ladizlai quondam regis Ungarie inclite recordationis pro suis servitiis meritoriis ... idem

végül Kozmának ítélte a birtokot.²³ Vadaszt birtok Bihar megyében található, ami a kérdéses időszakban István ifjabb király befolyása alatt állt. István Feketehalom ostroma után még az említett Kis Kozmának is adományozott itt birtokot 1265-ben.²⁴ További forrás Joachim átállítására egy 1266. augusztus 25-én kiadott oklevél, amely egy birtokcserét taglal Rátót nembeli Roland és a Baboníciók között. A *Deronicha*, *Boyna* és *Stoymerich* birtokokat érintő csere után Gutkeled nembeli Miklós kemléki ispán (Joachim testvére) jelezte, hogy része van a birtokokban. A fellebbezés után a csere azzal a feltétellel jött létre, hogy ha a király megbocsát István fiainak (Joachimnak és testvéreinek), és birtokaikat visszaadja, a cserét semmissé teszik.²⁵ Mivel a szövegben Joachim bátyja, Miklós, kemléki ispánként szerepel, hivatalviselése alapján feltehető, hogy ő nem állt át István ifjabb király oldalára, hanem végig IV. Béla mellett maradt, minek következményeként V. István királysága alatt már nem viselt méltóságot.²⁶ Joachim V. István hatalomra kerülése és bátyja mellözése után vehette át családjában a vezetői szerepet. Mindezek után kijelenthető, hogy Gutkeled nembeli Joachim valamikor 1263 és 1266. augusztus 25. között István oldalára állt. Ekkoriban még kevesebb szlavóniai birtoka lehetett, ősi birtokai pedig István országrészébe estek, ami szerepet játszott döntésében. A váltás mögött az a felismerés állhatott — miként azt Zsoldos Attila több más esetben is megállapította —, hogy István oldalán nagyobb karriert tud majd befutni. Ez, ha korábban nem is, de 1269 után, Béla herceg halálával egyértelművé vált.²⁷

magister Iwachinus sibi contulisset perpetuo possidendas.” – *Kis Péter*: Kiadatlan források az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárából (1251–1297). In: *Levéltári Közlemények*, 75. (2004) I. sz. 65–81. p. (a továbbiakban *Kis*, 2004.) 79. p.

23 *Kis*, 2004. 80–81. p.

24 Pelbárthida történetét és Kis Kozma tevékenységét Györffy György is röviden taglalja. *Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998.* (a továbbiakban Györffy) I. 652. p.

25 „Et hoc quidem concambium processit ex permissione magistri Chak, comitis de Vrbaz et magistri Nycolai, comitis de Kemluk, qui magister Nycolaus assistens personaliter renunciavit parti sue, quam habebat in terris, quas dominus banus dedit in concambio supradictis. Hoc eciam in presenti contractu subiunxerunt, quod si quando gracia regalis ad pietatem inclinata indignacionem suam a filiis Stephani revocaret et possessiones eorum redderet ipsis, predictum concambium eo facto esse debeat revocatum.” — *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Ed.: Smičiklas, Tadija. I–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990. (a továbbiakban CDCr) V. 393. p.

26 *Zsoldos*, Arch. 161., 335. p. — Miklós kemléki ispánsága 1266. október 6-ig mutatható ki.

27 *Zsoldos*, 2007. 57., 118. p.

1270-ben, trónra lépése után. V. István király Joachimnak adta apja volt hivatalát: megtette egész Szlavónia bánjának,²⁸ és ezzel a legnagyobb bárók sorába emelte.²⁹ Ez is mutatja, hogy Joachim valószínűleg V. István embere volt: IV. Béla bárói közül senki sem került ilyen magas pozícióba. Joachimnak drávántúli érdekeltségéin és István ifjabb királyként való támogatásán túl valószínűleg azért is sikerült ezt az előkelő tisztséget elérnie, mert felesége, Mária hercegnő, Babenberg Gertrúd lánya révén két uralkodóházzal, a Babenbergekkal és a Rurikidákkal is rokonságban állt.³⁰ Joachim erre a bizalomra a kezdetekben rá is szolgált: jelen volt a pozsonyi békénél,³¹ hűségesen szolgálta az uralkodót, megbecsült volt a királyi udvarban.

1272-ben a Magyar Királyságban hosszú belharcok után V. István uralma megszilárdult. A király az év nyarán a Drávántúlra vonult Anjou Károly szicíliai és nápolyi királlyal (1266–1285) tárgyalni, kíséretében pedig jelen volt többek között fia, a még kiskorú László herceg, Mojs fia Mojs nádor, valamint Joachim és Kemény fia Lőrinc bánok. Ám 1272. június 25. és augusztus 3. környékén olyasmi történt, amire még nem volt példa a Magyar Királyság történetében: az Una mentén, Bihács környékén tartózkodó királyi udvarból László herceget ismeretlen okokból elrabolták.³² A tettes Joachim bán volt, aki a egyik szlavóniai uradalmának központjába, Kapronca várába zárta a herceget. A bán tettét nagy megdöbbenés fogadta, mivel látszólag semmi oka nem volt a lépésre. Lehetséges, hogy a leváltásától tartott, ezért a rövid távon legeredményesebbnek ígérkező módszerrel, a király zsarolásával akart hatalomban maradni, ám az is elképzelhető, hogy a túszejtéssel azt a bárók számára kellemetlen problémát akarta megoldani, miszerint V. István tanulva korábbi hibáiból nem volt hajlandó felosz-

-
- 28 CDCr V. 548. p. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk.: Szentpétery Imre – Borsa Iván. I–II/4. Bp., 1923–1987. [a továbbiakban RA] 1928. sz.)
- 29 *Karácsonyi*, 1995. 513. p.
- 30 *Zöllner, Erich*: Ausztria története. Bp., 1998. (a továbbiakban *Zöllner*, 1998.) 89. p.; *Szücs*, 2002. 216. p.; *Wertner*, 1909. 406. p. Pauler szerint a házasságot 1264 táján kötötték meg, bár inkább 1269 tűnik valószínűnek. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. Bp., 1893. (a továbbiakban *Pauler*, 1893.) 359. p.
- 31 *ÁÚO* III. 253. p.; *Pauler*, 1893. 359., 377. p.
- 32 *Kádár Tamás*: Az 1272. évi székesfehérvári „palotaforradalom”. In: *Aetas*, 35. (2020) 2. sz. (a továbbiakban *Kádár*, 2020.) 49–50. p.; *Pauler*, 1893. 387., 389. p.; *Kádár Tamás*: Történeti valóság és manipulált, illetve meghamisított politikai emlékezet Magyarországon IV. László király uralkodása első éveiben. In: *Fons*, 20. (2013) 4. sz. (a továbbiakban *Kádár*, 2013.) 525.; *Bácsatyai Dániel*: Az Árpád-kor történeti kronológiája; 997–1301. Bp., 2022. (Arpadiana X.) (a továbbiakban *Bácsatyai*, 2022.) 226. p.

tani a királyságát egy hercegség létrehozásával.³³ Joachim rájöhethetett, hogy egy olyan konfliktust, amely őt magasra emelte, ő maga is elő tud idézni.³⁴ Annak a régi elgondolásnak, hogy jövedelmezőbb pozíciót akart, vagy hogy Erzsébet királynéval szövetségbe szerette volna megbuktatni a királyt, csekély a valószínűsége.³⁵ Bár Erzsébet királynéval kapcsolatban felmerülhet, hogy összejátszott Joachimmal, de kapcsolatukat a források nem tisztázzák egyértelműen, politikai szövetségük megkötésére vélhetően csak később került sor.³⁶ Joachim bán tette bizonyította, hogy 1272-re a magyar arisztokrácia eljutott oda, hogy önállóan cselekedhessen politikailag, érvényesüléséhez nem volt szüksége beháborúra.³⁷ László elrablásával a magyar állam területi egysége megingott: a magukat a királlyal egyenrangúnak tartó arisztokratáknak a királyság működőképességének fenntartása nem volt érdeke.³⁸

A király a herceg fogságba vetését követően azonnal leváltotta Joachimot a tisztségéből és sereget küldött utána,³⁹ ő maga pedig az ország szívébe utazott megromlott egészsége miatt, valamint hogy nagyobb sereget gyűjtsön.⁴⁰ Kapronca várának védői, élükön Bachaler várnaggyal, kitartottak a király serege ellen.⁴¹ Joachim jól felkészült volt, V. István egészsége ellenben nagyon megromlott, és az új sereg sem érkezett meg.⁴² A király három hét betegeskedés után végül 1272. augusztus 6-án elhunyt.

V. István halálával a Kaproncát ostromló erők szétszéledtek, Joachim pedig Lászlóval Fehérvárra vonult az elkövetkező koronázásra.⁴³ Erzsébet anyakirályné is Fehérvárra utazott az ifjú királlyal érkező Joachim fogadására, ahol augusztus

33 *Kristó*, 1994. 14. p.

34 *Szűcs*, 2002. 215. p.

35 *Kádár*, 2013. 525–527. p.

36 *Kádár*, 2020. 52. p.

37 *Kristó*, 2003. 185. p.

38 *Szűcs*, 2002. 388. p.; *Almási Tibor*: A tizenharmadik század története. Bp., 2000. (Magyar Századok) (a továbbiakban *Almás*, 2000.) 155. p.

39 Az uralkodó Mojs nádort nevezte ki szlavón bánnak, Lőrinc bánt pedig nádornak. Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. Kiad.: Nagy Imre – Pauer Iván – Ráth Károly – Vég-hely Dezső. I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban HO) VIII. 439. p. (RA 2224. sz.); *Bácsatyai*, 2022. 226. p.; *Pauler*, 1893. 389. p.

40 *Kádár*, 2020. 51. p.

41 CDCr VII. 415. p. (RA 2322. sz.)

42 *Kádár*, 2020. 50. p.

43 *Pauler*, 1893. 390. p.

végén merényletet kíséreltek meg ellene.⁴⁴ Az V. Istvánhoz hű főurak támadása vélhetőleg Joachim és szövetségeseinek a hatalomból való elmozdítására, illetve a fiatal király és anyjának kizárólagos ellenőrzésére irányult. A próbálkozás sikertelen volt, a Monoszlók pedig ezek után II. Ottokár cseh király (1253–1278) udvarába menekültek.⁴⁵ A Magyarországgal nemrégiben megbékélő cseh király, aki nem szívelte Joachimot, szívesen fogadta a Monoszlókat és bőséges adományokkal látta el őket.⁴⁶ Ezt viszont nem nézte jó szemmel a korábban szintén Ottokárhoz menekülő Kőszegi (Nagy) Henrik, aki visszatért Magyarországra, ahol a királyi udvar visszafogadta a korábban ellenséges, ugyanakkor nagyhatalmú bárót.⁴⁷

IV. László szeptember 3-i koronázása után Erzsébet anyakirályné egyfajta régensi jogkört kapott, ám vezető szerephez nem jutott, az országot a bárók irányították.⁴⁸ Joachim visszakapta báni méltóságát, befolyása pedig ismét növekedni kezdett.⁴⁹ Ebben az időben, október–november táján tűnt fel az udvarban Béla macsói és boszniai herceg, az Árpád-ház akkori legidősebb férfi tagja, hogy komolyabb beleszólást követeljen magának az ország irányításába.⁵⁰ Az így kialakuló konfliktust november közepén akarták megoldani a Nyulak szigetén egy tanácskozás keretében, ahol az akkor már Joachim támogatását élvező Kőszegi Henrik provokálni kezdte Bélát, majd a vita közben kardot rántott, és cinkostár-saival összekaszabolta a herceget.⁵¹ A leszámolás után Kőszegi Henrik szabadon hagyta el a helyszínt, sőt később sem vonták felelősségre, ugyanis többeknek is

44 Az elkövetők Monoszló nembeli Egyed pozsonyi ispán, fivére, Gergely vasi ispán és rokonuk, Miklós korábbi országbíró voltak. *Kádár*, 2020. 55., 60. p.

45 *Kádár*, 2020. 55., 64. p.

46 *Kádár Tamás*: Egy rejtélyes politikai gyilkosság és háttere a XIII. század végi Magyarországon. Béla macsói és boszniai herceg pályája. In: Fons, 16. (2009) 4. sz. (a továbbiakban *Kádár*; 2009.) 425. p.

47 *Szabó Károly*: Kun László. Bp., 1886. (Magyar történeti életrajzok) (a továbbiakban *Szabó*, 1886.) 9. p.

48 *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) (a továbbiakban *Zsoldos*, 2005.) 132. p.; *Bácsatyai*, 2022. 227. p. A hatalmi csatározásokról lásd *Almási*, 2000. 155. p. és *Kristó*, 1994. 15. p.

49 CDCr VI. 5. p. (RA 2301. sz.) Csák Máté és Péter kikerültek a kormányzathból, a fontosabb méltóságokat pedig Joachim szövetségesei töltötték be. *Pauler*; 1893. 391. p.

50 Béla herceg IV. Béla király lányának, Anna hercegnőnek és Rosztyiszlav csernyigovi fejedelemnek a fia volt. *Kádár*, 2009. 412. p.

51 *Kádár*, 2009. 412., 423., 426–427. p.; *Pauler*; 1893. 394. p.; *Bácsatyai*, 2022. 227. p.

kedvezett a hatalmas területekkel rendelkező herceg halála.⁵² A politikai gyilkosság viszont elegendő indok volt az áldozat sógorának, II. Ottokár cseh királynak, hogy az egyre feszültebb belpolitikai helyzetet kihasználva háborút hirdessen az ország ellen.⁵³

November 27-re komoly változások álltak be az ország vezetésében. A jelentős hatalommal rendelkező Joachim, hogy közelebb legyen a királyhoz, a tárnokmesterséget és a pilisi ispánságot kapta meg, míg Kőszegi Henrik az ozorai és sói bánságokat.⁵⁴ A nádori méltóság szerepe megváltozott: személye már csak a legitimitást volt hivatva biztosítani az újabb és újabb kormányzatoknak, míg a valódi hatalom a főúri pártok vezetőinek kezébe került.⁵⁵ Ezek a bárói érdekcsoportok egy-két vezéregyéniségből és azok alkalmi szövetségeseiből álltak, az összetartó erő pedig a magánhatalmi érdek volt.⁵⁶ Joachim, mivel birtokaik közel feküdtek egymáshoz,⁵⁷ továbbá hatalmi céljaik is azonosak voltak és mindketten ellentétben álltak a cseh királlyal, hamar szövetségest láthatott Kőszegi Henrikben.⁵⁸

A II. Ottokár elleni háború első komolyabb mozzanataira 1273 februárjában került sor.⁵⁹ Ezen időben viszálykodás tört ki Erzsébet és Joachim tárnokmester között is: az anyakirályné és köre meg akart szabadulni a hatalmaskodó főúrtól, ami 1273 áprilisában meg is történt.⁶⁰ Erre válaszul Joachim híveivel együtt fegyvert ragadott, és június 2-án már ismét a kormányzatban ült, mint tárnokmester.⁶¹

52 *Kádár*, 2009. 428. p.

53 *Szabó*, 1886. 10. p.

54 HO VIII. 148. p. (RA 2328. sz.), ill. *Kádár*, 2013. 531. p.

55 Ezért találhatunk sok IV. Béla kormányzati köréből visszamaradt nádort az 1270-es évek első felében, mint Rátót nembeli Roland, Ákos nembeli Ernye, Kemény fia Lőrinc, Pécs nembeli Dénes. *Szűcs*, 2002. 391. p.; *Almási*, 2000. 158. p.

56 *Szűcs*, 2002. 395. p.

57 Kőszegi Henrik birtokai egészen Szlavóniáig, Varasd megyéig elértek, így az elsősorban Kőrös és Zágráb megyében birtokos Joachim szomszédja volt. *Zsoldos Attila: A Henrik-fiak. A Héder nembéli Kőszegiek „családi története”* In: *Zsoldos Attila: Vitézek, ispánok, oligarchák.* Bp., 2016. (Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről) (a továbbiakban *Zsoldos*, 2016b.) 216. p.

58 Ebben szerepe lehetett még a Monoszlókkal szembeni közös ellenszenvüknek. *Kádár*, 2009. 429. p.

59 *Szabó*, 1886. 11. p.; *Bácsatyai*, 2022. 229. p.

60 RA 2362. sz.; *Karácsonyi*, 1995. 513. p.

61 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera: Georgii Fejér. I–XII.* Budae, 1829–1844. (a továbbiakban CD) V/2. 85. p. (RA 2378. sz.); CDCr VI. 41. p. (RA 2379. sz.); *Pauler*, 1893. 400. p.

A magyar támadásra válaszul időközben a csehek elfoglalták Győrt, aminek visszafoglalására Joachimot küldték.⁶² Ő kivette a részét a háborúból: megtámadta Nagyszombatot és megvédte Detre várát,⁶³ ám a nagyobb várak az ellenség kezén maradtak, a belső zavargások miatt pedig nem lehetett komolyabb sereget gyűjteni.⁶⁴ 1273 októberében békekötés vagy a *status quo* visszaállítása nélkül értek véget a harcok,⁶⁵ miközben a főúri csoportok közötti ellenségeskedés nyílt belháborúvá fajult. Az ellenséges csoportok közti kiegyezésre csak 1273 végén került sor.⁶⁶

1273. október 1-jén Habsburg Rudolfot — II. Ottokár követének tiltakozása ellenére — római királlyá választották.⁶⁷ A magyar udvarban örültek Rudolf megválasztásának, akinek személyében egy szövetségest vártak az Ottokár elleni háborúhoz. A szövetség legnagyobb magyar támogatója Joachim volt, aki maga is részt kért az Ottokár által jogtalanul elfoglalt Stájer Hercegségből.⁶⁸ Követelésének alapjául házassága szolgált: neje, Mária hercegnő édesanyja Babenberg Gert-rúd volt, az utolsó ausztriai Babenberg herceg, II. (Harcias) Frigyes (1230–1246) unokahúga.⁶⁹ A kapcsolatok erősítése érdekében mind IV. László, mind Erzsébet anyakirályné üdvözlő levelet küldött Rudolf királynak megválasztása után, vélhetően 1274 tavaszán,⁷⁰ és igyekeztek minél hamarabb házassággal is megerősíteni a szövetséget.⁷¹ Rudolf válasza a kezdeményezésre pozitív volt, de a házassági ajánlatot a pápa elé terjesztette. X. Gergely először békítő szándékkal lépett fel Ottokár és Rudolf között, ám II. Ottokár elutasító válasza után, 1274 nyarán áldá-

62 Később már a királyi hadakat is a város alatt találjuk, amit 1273. június közepére vissza is foglaltak. RA 2486. sz.; HO III. 21–22. p. (RA 2521. sz.); *Karácsonyi*, 1995. 513. p. (Joachim pozsonyi ispán lett [RA 2355. sz.], Kőszegi Henrik volt a sereg másik vezére.); *Szabó*, 1886. 12. p.; *Pauler*; 1893. 400–401. p.

63 CD VII/4. 150. p. (RA 1474. sz.)

64 *Pauler*, 1893. 405. p.

65 *Szücs*, 2002. 394. p.

66 *Szabó*, 1886. 21., 23–24. p.; *Bácsyati*, 2022. 231–233. p.

67 *Fraknói Vilmos*: A Habsburg-ház első érintkezései Magyarországgal: 1269–1274. Bp., 1917. (a továbbiakban *Fraknói*, 1917.) 10. p.; *Pauler*, 1893. 410. p.; *Zöllner*, 1998. 90. p.

68 *Pauler*, 1893. 409., 412. p.; *Fraknói*, 1917. 12., 25–27. p.

69 *Karácsonyi*, 1995. 514. p.

70 Habsburg Rudolf a magyar udvar számára nem volt ismeretlen: már V. Istvánnal is felvette a kapcsolatot 1270 táján, erre utal Erzsébet anyakirályné levelére írt válasza. *Fraknói*, 1917. 9., 13. p.

71 RA 2570–2572. sz.

sát adta Rudolfnak a magyarokkal való szövetségére, Rudolf lányát, Klemenciát így eljegyezhetette IV. László öccse, András herceg.⁷²

1274 júniusában újra kitört a bárói ellenségeskedés, a Gutkeled–Kőszegi csoportosulás ténykedése pedig kiváltotta a Csák nemzetség vezetett bárói párt létrejöttét.⁷³ Ennek során Joachim elvesztette tárnokmesteri méltóságát, és vele bukott testvére, Miklós országbíró is, míg az időközben szlavón bánná lett Kőszegi Henriket meghagyták méltóságában. Kegyvesztettsége ellenére Henrik bán megmaradt Joachim szövetségésének: a két főúr június végén Buda mellett elfogta a királyt és az anyakirálynét, és visszaállították méltóságaikat. Miután azonban Csák nembeli Péter a királyt és az anyakirálynét kiszabadították a fogságból, Joachim és Henrik a király öccsével, a könnyebben befolyásolható András herceggel a Drávántúlra menekültek,⁷⁴ ahol sereget gyűjtöttek, és a királyhoz hű bárók ellen vonultak.⁷⁵ András herceg elrablásával Joachimék célja az ország újabb megosztása lehetett.⁷⁶ A két sereg ütközetére Fövény és Bökénysomlyó környékén, szeptember 26. és 29. között került sor, ami Joachim és pártjának vereségével zárult. A tárnokmester és Henrik fiai, Miklós és Iván (János) elmenekültek, de maga Henrik a csatában életét veszítette.⁷⁷ Ezt követően a Csákok vezetett főúri csoportosulás a Kőszegiek birtokai ellen vonult, ám Miklós és Iván Szalónak várában kitartottak, nem tudták őket hódoltatni.⁷⁸ A fővényi csata után Joachim háromnegyed évig nem viselt nagyobb méltóságot,⁷⁹ a győztes főurak kiegyezése után azonban ismét visszatért az udvarba: 1275. április 3-án már mint pilisi, május 21-én pedig pilisi és bányai ispánként említik.⁸⁰

72 *Fraknoi*, 1917. 12–14. p.

73 *Szűcs*, 2002. 395. p.; *Bácsatyai*, 2022. 234. p.

74 *ÁÚO* IV. 40. p. (RA 2558. sz.), XII. 89. p. (RA 2559. sz.); CD V/2. 207. p. (RA 2560. sz.).

75 CD V/2. 207. p. (RA 2560. sz.).

76 *Almási*, 2000. 159. p.

77 *Pauler*, 1893. 406–407. p.; *Kádár*, 2013. 532. p.

78 *Szabó*, 1886. 21. p.; *Bácsatyai*, 2022. 234–235. p.

79 1274. szeptember 25-től már Monoszló nembeli Egyed a tárnokmester. RA 2556–2557. sz.

80 RA 2596. sz., ill. RA 2599. sz. — Hozzá kell tenni, hogy Bánya csak egy határispánság volt Nyitra megyében, tehát Joachim megerősödése nem ugrásszerű. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy Joachim királynéi befolyás alatt álló ispánságok hivatalát viselhette ebben az időben. Mind Pilis, mind Bánya a korban feltehetően királynéi uralom alatt állt, így Kádár Tamás nyomán elképzelhető, hogy Joachim 1273 áprilisa után ismét érdekszövetségre lépett az anyakirálynéval. Mivel a bányai ispánságot mindkét bárói csoportosulásból viselték személyek ebben az időszakban, így feltételezhető, hogy az anyakirályné az ispánságain keresztül próbálta érdekeit érvényesíteni. *Kádár*, 2020. 56. p.; *Zsoldos*, Arch. 130–131., 180. p.; *Zsoldos*, 2005. 149. p.

Joachim befolyásának csökkenésével a Csákok vezette udvar szakított az eddigi Habsburg Rudolf melletti politikával, és II. Ottokárral terveztek szövetséget kötni a háború lezárására.⁸¹ 1275. június 5. környékén azonban Joachim újra visszakapta tárnokmesteri méltóságát,⁸² újra hatalomba segítette szövetségeseit,⁸³ és kiterjesztette befolyását az ifjú királyra.⁸⁴ Ismét tárgyalásokat kezdett Habsburg Rudolffal, és az Ottokár által a szövetség megpecsételésére tervezett családi összejövetellel kapcsolatban azt követelte, hogy a résztvevők fegyverrel jelenjenek meg. Ez viszont II. Ottokárnak nem nyerte el a tetszését, aki Joachimról meglévő rossz véleményét ki is fejtette V. István egyik lányához írt levelében.⁸⁵ Így végül a találkozó nem jött létre, a béke függőben maradt, az ország pedig politikailag inkább Rudolf felé közeledett.⁸⁶

1275 szeptemberének végén a király megbetegedett, ezért a Nyulak szigetére ment, ahova követték a főméltóságok is. A király betegeskedése alatt Joachim ellenségei az ő bukását tervezték, minek eredményeként novemberben a Csák nembeli Péter vezette bárói csoport erőszakosan leváltotta Joachim egész kormányát,⁸⁷ és az ország vezető méltóságai ismét annak ellenfelei kezére kerültek.⁸⁸ Ezt Joachimék sem hagyták annyiban, és fegyvert ragadtak, így az országban újra kitört a belháború.⁸⁹ Egész télen át tartottak a harcok, melyek különösen nagy

81 *Szűcs*, 2002. 405. p.; *Szabó*, 1886. 33. p.

82 ÁÚO IX. 115. p. (RA 2604. sz.); *Bácsatyai*, 2022. 236. p.

83 *Pauler*, 1893. 409. p.

84 HO VII. 159. p. (RA 2605. sz.) — Bár Joachim ismét hatalomban volt, pozíciójának kérdéses voltát mutatja, hogy kezdetben nem szerepelt minden méltóságsorban.

85 „Joachim, qui nec eidem regi, nec regno Ungarie fidelis existit” (CD V/2. 316. p.) — Ottokár a levelében Joachimot tartotta az országban kialakuló anarchia fő katalizátorának. Bár ezzel kétségtelenül nem tévedett nagyot, ám túlzás lenne ezzel egyetértve azt állítani, hogy kizárólag Joachim mozgatta a szálakat. Rajta kívül a Kőszegiek és a Csákok is előidézői és élvezői voltak a fennálló kaosznak. Ottokár feltehetően azért túloz levelében, mert személyes konfliktusa volt Joachimmal a Babenberg-örökségre benyújtott igény miatt, ráadásul ez alkalommal éppen V. István egyik lányát próbálta meggyőzni az ellene való fellépésre. Joachim okolása kézenfekvő volt, hiszen László herceg elrablása óta az ő kétes megítélésű tettei voltak a meghatározóak az ország bel- és külpolitikájában, mégpedig annyira, hogy még egy ellenséges ország uralkodója is felfigyelt rá. — A levél címzettjének személyét illetően felmerült Katalin és Erzsébet neve is. *Szabó*, 1886. 41. p.; *Pauler*, 1893. 321., 412–413. p., 549. 226. jegyz.

86 *Szabó*, 1886. 33. p.

87 RA 2652. sz. — Joachim utolsó említése tárnokmesterként (és bányai ispánként).

88 ÁÚO IX. 117. p. (RA 2659. sz.).

89 *Pauler*, 1893. 413–415. p.

intenzitással folytak a Dunántúlon.⁹⁰ Míg Joachim a Geregyékkel a Csák nemzetség birtokait dúlta fel Fejér megyében,⁹¹ addig a király a Csákok oldalán a Kőszegiek ellen vonult.⁹² Az udvar nem tudta legyőzni a lázadó Joachimot és annak pártját, ezért 1276 júniusában kénytelen volt velük kiegyezni: Joachim, aki már több mint fél éve nem viselt országos méltóságot, visszakapta régi tisztségét, és ismét Szlavónia bánja lett, mégpedig feltehetően azért, hogy a birtokai feletti kontrollt megerősítse és megvédhesse azokat a lázadó Vodicsei családtól.⁹³ A sikert az tette teljessé, hogy ezzel egy időben Joachim összes ellensége kikerült a hatalomból.

1276-ban Joachim közbenjárására a magyar uralkodó szövetséget kötött Habsburg Rudolf római királlyal, András herceget pedig eljegyezték Rudolf lányával, Klemenciával.⁹⁴ Június 24-én Rudolf háborút üzent II. Ottokárnak, a cseh király mellől pedig sorra elpártoltak szövetségesei, Csehországban is meggyengült a helyzete. Rudolf az év októberében már Bécs alatt volt, mire novemberben a magyarok is Ottokár ellen vonultak, így ő kénytelen volt békét kötni és behódolni a római királynak.⁹⁵ Az 1276. november 26-án kötött béke értelmében II. Ottokár lemondott az örökletes területein kívül minden hódításáról, és ígéretet tett az 1273-ban elfoglalt magyar várak visszaadására.⁹⁶

A csehekkel vívott háború közben a Magyar Királyságban újabb belháborúk törtek ki Erdélyben és a Dráván túl. A Boszniától a Német-római Birodalom határáig fekvő területeken Baboníc unokái, a Vodicseiaiak lázadtak és Stájerországból behívott csapatokkal pusztították Joachim bánágának nemeseit és népeit.⁹⁷ A lázadás letörésére Joachim bán 1277-ben sereggel ment ellenük.⁹⁸ Vele tartott a Gutkeled nemzetségből Hodos *comes*, Benedek, György és Bereck is,⁹⁹ ám a hadjárat balszerencsésen végződött: 1277 tavaszán Joachim csatát veszített,

90 HO IV. 55–56. p.

91 CD V/2. 249. p. (RA 2785. sz.).

92 *Kristó*, 2003. 188. p.

93 A kinevezést ugyanakkor az Ottokárral kiéleződő konfliktus is indokolhatta, hiszen Szlavónia határos volt a cseh király tartományaival. CD V/2. 337. p. (RA 2721. sz.); *Pauler*, 1893. 417. p.; *Bácsatyai*, 2022. 237–238. p.

94 *Szabó*, 1886. 39. p.

95 *Pauler*, 1893. 422. p.

96 CD VII/5. 423. p.; *Szabó*, 1886. 44. p.

97 *Pauler*, 1893. 425. p.

98 *Karácsonyi*, 1995. 514. p.

99 ÁÚO IV. 179. p.

amelyben ő maga is elesett.¹⁰⁰ Karácsonyi János, Szűcs Jenő, Bácsatyai Dániel és Pauler Gyula halálának idejét 1277 áprilisa környékére, Kádár Tamás 1277 őszére, míg Szabó Károly 1278 első felére tette.¹⁰¹ Biztosan csupán annyit tudunk, hogy 1277 júliusa után már nem tűnik fel az oklevelekben. Egy 1277. július 13-án kelt kiadványban a Csák birtokok feldúlóinak egyikeként szerepel, és bár a dokumentumban nem említik, hogy halott lenne, gyanúra adhat okot, hogy a szöveg negatívan szól Joachimról.¹⁰² A július környéki elhalálozás időpontját erősíti egy 1277. július 14-én keltezett oklevél is, amely már Csák nembeli Pétert jelöli meg nádorként.¹⁰³ Egy 1277. március 8-án kiadott oklevél szövege szerint Joachim még szlavón bánként intézett birtokügyet,¹⁰⁴ mivel azonban, hogy IV. Lászlót 1277 májusának végén nagykorúsították — ami Joachimnak egyáltalán nem volt érdeke —, országos méltóságként a tavasz végén ő már nem lehetett hatalomban.¹⁰⁵ 1277. augusztus 5-én Anjou Károly a Magyarország megsegítésére küldendő hajókról rendelkezett, ami azt jelenti, hogy Joachimnak ekkorra már el kellett buknia a Vodicsai-lázadás leverésében,¹⁰⁶ a Vodicsaiak és Joachim ficére, Miklós bán közötti, 1278. április 20-án kelt békében pedig Joachim már mint jó emlékű (*bone memorie*) kerül megemlézésre.¹⁰⁷ A fentiekből az következik, hogy Gutkeled nembeli Joachim bánnak valamikor 1277 márciusa és májusa között kellett elhaláloznia, így Paulerék feltételezése esik a legközelebb Joachim halálának időpontjához.

Az egykori nagy hatalú úr halálával kormányzata is megbukott, 1277 nyarán ismét a Csákok és szövetségeseik kerültek hatalomba, a Kőszegi testvérek pedig kibuktak a kormányból.¹⁰⁸ Joachim bukása és szervezkedései családjának utóéletére is nagy hatással voltak. Halálával véget ért a Gutkeled–Kőszegi szövetség, a

100 *Karácsonyi*, 1995. 514. p.; *Bácsatyai*, 2022. 239., 240. p.

101 *Karácsonyi*, 1995. 514. p.; *Szűcs*, 2002. 401. p.; *Bácsatyai*, 2022. 240. p.; *Pauler*, 1893. 426. p.; *Kádár*, 2013. 539. p.; *Szabó*, 1886. 62. p.; *Bácsatyai Dániel*: A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspeccetek kronológiája. In: *Turul*, 94. (2021) 18. p.

102 CD V/2. 249. p. (RA 2785. sz.).

103 HO VI. 213. p.; *Zsoldos*, Arch. 21. p.

104 ÁÚO XII. 194. p. (RA 2769. sz.). Emellett 1277. július 28. előtt is megjelenik bánként: CDCr VI. 225. p. (RA 2793. sz.).

105 *Zsoldos*, 2016a. 123. p.; *Bácsatyai*, 2022. 240. p.

106 Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–III. Bp., 1874–1876. (Magyar Történelmi Emlékek 4. Osztály. Diplomáciai Emlékek II.) I. 41. p.

107 CDCr VI. 240. p.

108 *Pauler*, 1893. 430. p.; *Zsoldos*, Arch. 21., 64. p.

Köszegiek 1278-ban megegyeztek a Vodicsaiakkal, hatalmi övezeteiket elhatárolták.¹⁰⁹ Joachim testvéreinek az 1277-es, a Dráván túli kudarcos hadjárata után kárpótolniuk kellett Hodos *comest*, később birtokaikat nem tudták egyben tartani.¹¹⁰

Joachim mellett testvérei is fontos méltóságokat töltöttek be, valószínűleg ennek köszönhetően halála után még sokáig meghatározó szereplői voltak a Magyar Királyság történetének. Joachim bátyja, Miklós, háttérbe szorult öccse mellett. 1273 októbertől 1274 júniusáig országbíró és gecekei ispán volt, 1275 júniusában pedig horvát bánná nevezték ki. Joachim halála után ő lett a nemzetség feje, aki 1278-ban megkapta a szlavón báni méltóságot, amelyet 1279-ig viselt.¹¹¹ Ezt követően több báróságban igazolhatóan nem találkozunk vele, 1281-ben kegyvesztett lett, a király elkobozta birtokait.¹¹² Ez azonban nem tarthatott sokáig, mivel 1283-ban már békéltetőként lépett fel a Monoszló család tagjai között,¹¹³ tekintélyes személyként tartották számon, és 1290-ben még élt.¹¹⁴ Joachim másik testvére, István, 1272–1273-ban boszniai bán volt, majd ezt követően 1278–1279-ben országbíró és mosoni ispán lett. 1281-ben Miklóssal együtt rövid időre ő is kegyvesztetté vált, 1286-ban azonban már szlavón bánként találkozunk vele,¹¹⁵ aki 1290-ben már nem élt. Joachim harmadik testvérét, Pált, halála után annak fiai mint bánt említik, ám erre egy 1283-ban kelt oklevélen kívül más bizonyítékunk nincs, ráadásul ebben sem nevezik meg bánágának területét.¹¹⁶ Pál mester bánága ellen szól az a körülmény is, hogy önmagát sosem hívta annak, és es egy 1290. évi pápai dokumentumban is csupán mesterként szerepel.¹¹⁷ Pál mesterről 1291 után nem tudni semmit; elszegényedett fiai ugyan előszeretettel hivatkoztak rá mint bánra, amit valószínűleg csak a tekintély növelésére tett próbálkozásként értékelhető.¹¹⁸

109 *Almási*, 2000. 160. p.

110 *Karácsonyi*, 1995. 518–519. p.; *Pauler*, 1893. 430. p.

111 *Zsoldos*, Arch. 32., 47–48. p.

112 HO VIII. 213. p.

113 HO VII. 181–182. p.

114 ÁÚO IV. 367. p. — A pápa felszólította a magyar főurakat, hogy támogassák követét IV. László megjavításában. Ebben a sorban Miklós és Pál is szerepel. *Karácsonyi*, 1995. 515. p.

115 *Zsoldos*, Arch. 34., 47., 52. p.

116 HO VIII. 191. p. (RA 3234.); *Zsoldos*, Arch. 342. p.

117 ÁÚO IV. 367. p.

118 HO VIII. 294–295. p.

Gutkeled nembeli Joachimnak egyetlen leszármazottja volt, egy ismeretlen nevű leány,¹¹⁹ akit Borsa nembeli Tamás fia Lóránt erdélyi vajda, Borsa nembeli Kopasz nádor testvére vett el.¹²⁰ A házasság, tekintve, hogy 1277 után a Gutkeled nemzetség már nem tudott akkora hatalomra szert tenni, mint Joachim idejében, és a Borsa nemzetség tagjai ebben az időben emelkedtek fel, egyenrangúnak tekinthető. A házasságot, mivel Borsa nembeli Lóránt 1282-ben, a Geregyék legyőzése után tett szert országos méltóságára,¹²¹ valamikor az 1280-as években kötötték meg.¹²² Joachim birtokait testvérei osztották szét maguk között, főként István kezén találunk belőlük szép számban, egyetlen utódának leánynegyedét a család pénzben fizette ki.¹²³

Az oligarchaság kérdése

Birtokok

Egy tartomány kiépülésének vizsgálatánál első helyen szerepel a birtokok elhelyezkedésének, koncentrációjának, valamint a várak, a tartományok és az oligarchák központjainak vizsgálata.¹²⁴ Gutkeled nembeli Joachim és testvérei tartományának alapjait apjuk, a nagyhatalmú István bán és herceg fektette le. István 1246-ban a Közép-Szolnok megyei aranyosi uradalomban bírt részeket,¹²⁵ és területeit folyamatosan bővítette. Gutkeled nembeli Miklós fia Páltól (a sárvármonostori ágról) is szerzett részeket,¹²⁶ később pedig birtokot is cseréltek. Az aranyosi és a majádi birtokok 1259 környékén bekövetkező cseréjének oka, hogy a stájer háborúk alatt Pál súlyos veszteségeket szenvedett és fogságba esett, kiváltásánál

119 Anjou-kori okmánytár. Szerk.: Nagy Imre – Nagy Gyula. I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban AOkm) III. 320. p.

120 *Karácsonyi*, 1995. 224. p.

121 *Zsoldos*, Arch. 40. p.; *Zsoldos*, 2013. 215. p.

122 Mivel Joachim az 1260-as években nősült, lánya 1280 után léphetett házasulandó korba.

123 HO VIII. 190. p.; AOkm III. 320. p.; *Karácsonyi*, 1995. 515–516. p.

124 *Fügedi*, 1977. 34. p.; *Kristó*, 2003. 269. p.

125 *Karácsonyi*, 1995. 517. p.

126 HO I. 24.; *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 – Középkori magyar genealógia. In: Magyar Középkori Adattár (CD-ROM). Bp., 2001. (a továbbiakban *Engel*, 2001.) Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 1. tábla.

István bánnak kellett segédkeznie.¹²⁷ Miután István szlavón bán lett, igyekezett bánúsága területén is birtokokat szerezni. 1251-ben kapta meg *Szlath* (ma: Slavsko Polje, Hr.)¹²⁸ Zágráb megyei birtokot, illetve a Kninhez közeli *Verh* (Vrh), valamint a közelebről lokalizálhatatlan és a kutatásban eddig ismeretlen *Grahova* (Grahova) nevű birtokokat.¹²⁹ István szerzeményeinek kell tartani a később fiai kezén lévő Sztenicsnyák várát¹³⁰ és Borsonóc birtokát is.¹³¹ Szlavónián kívül István a Tisza mentén is igyekezett ősi birtokait gyarapítani: 1245-ben IV. Béla neki adományozta a Szabolcs megyei *Goa* (Gáva) birtokát,¹³² míg 1254-ben megvette a Szabolcs megyei *Dada* (Tiszadada),¹³³ a Zemplén megyei *Garabsa* (Gerebse, Gerepcse),¹³⁴ *Budilo* (Bodoló) és *Garus* (Karos) falvakat.¹³⁵ A Fejér megyei *Guth* (Gút) falu idegen kezekre került részét is visszaszerezte.¹³⁶

1272-ben Joachim László herceget Kapronca várába záratta.¹³⁷ Kapronca várának hovatarozása a Joachim életében keletkezett oklevelekből nem derül ki teljes bizonyossággal, ám vannak arra utaló jelek, hogy Joachim magánvára volt. Kapronca 1272 és 1277 között egyedül a herceg elrablásával kapcsolatban ke-

127 ÁÚO V. 66–67. p.; *Karácsonyi*, 1995. 516., 517. p.

128 *Mező András*: Templomneveink a középkorban. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXIV. (1998) 134. p. A birtokoknál, ahol lehetséges volt, zárójelben a mai nevet adtam meg.

129 CDCr IV. 469. p. (RA 957.) — Verh és Grahova birtokok azonosítását és lokalizációját megnehezíti az oklevél sérült volta.

130 CDCr VI. 262. p.

131 CDCr V. 393–394. p.; Ezen már említett oklevél szerint, István 1266 előtt a Zrin várától nyugatra fekvő *Boyna* (Bajna), *Serovicha* (Szeronica) és *Stoymerich* (Sztójmeric) birtokokban bírt részeket, melyek később kikerültek a Gutkeledék kezéből.

132 *Németh Péter*: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza, 1997. (a továbbiakban *Németh*, 1997.) 78. p.

133 *Németh*, 1997. 58. p.

134 HO VII. 44. p.; *Vályi András*: Magyar országnak leírása. Mellyben minden hazánkbeli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, kutak, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle természeli tulajdonságai, a betűkenk rendgyek szerént feltaláltatnak. II. köt. Buda, 1799. 29. p.

135 HO VII. 44.; *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1897. (a továbbiakban *Csánki*) I. 343., 351. p.

136 HO VII. 44.; Györfly II. 386–387. p.

137 CDCr VII. 415. p. (RA 2322. sz.).

rül elő a forrásokban.¹³⁸ A trónörökös elrablójának következetes elhallgatása az oklevelekben egyértelműen Joachim és a többi báró befolyásának tudható be.¹³⁹ Ám ezzel együtt a király egy alkalommal sem említi, hogy a vár a sajátja vagy az apjáié lett volna, amiből következhet, hogy a herceg elrablója és a vár tulajdonosa ugyanazon személy, Gutkeled nembeli Joachim volt. Bachaler, Kapronca várnagya, Joachim familiárisa volt, ami tovább erősíti a magánvári jelleget. Ezen felül Joachim nem kísérelte volna meg elrabolni Lászlót, ha nem lett volna biztos a sikerében. Márpedig ahhoz, hogy sikeresen szembeszegüljön a királyi sereggel, erős hatalmának kellett lennie a területen, ami feltételezi egy magánvár meglétét. Mindezek után megállapítható, hogy Kapronca vára Joachim magánvára volt, mégpedig Kőrös megyei hatalmának központja. Az 1274-ben, Joachimtól ideiglenesen elkobzott területek között említik még *Malcha* (Málca) birtokát is,¹⁴⁰ azonban ezen túl Joachim időszakából nem rendelkezünk az ő birtokait felsoroló forrással, az eladományozott területek, mint *Prevarthyda* (Pelbárthida) birtokát leszámítva.¹⁴¹

A Gutkeled-tartomány kiterjedésének és elhelyezkedésének vizsgálatánál Joachim testvéreinek későbbi birtokügyleteire kell hagyatkoznunk. 1278-ban II. Istvánt, Joachim testvérét a király megerősítette *Haczok*, *Myhad* (Majád), *Hotwon* (Hutina),¹⁴² *Sepnek* (Sopnica) és *Borsonuch* (Borsonóc) birtokokban.¹⁴³ 1281-ben Joachim testvérei, Miklós, István és Pál közösen bírták Szatmár megyében *Berney* (Börvej, Berveni) és *Toth-Berney* (Tót-Börvej),¹⁴⁴ Borsodban *Turgan* (Tiszatarján) és *Pulkuna* (Tiszapalkonya),¹⁴⁵ Szabolcs megyében *Beud* (Büd), *Hugey*

138 Az ominózus fogságot megelőzően egyedül 1207-ben tűnik fel Kapronca neve a forrásokban, ám ekkor még csak egy patakot jelölnek ezzel a névvel. *Petric, Hrvoje: Regesta za povijest Koprivnice do 1600. Godine* (Izbor). In: *Podravina*, 12. (2013) é. 23. 160. p.

139 HO VI. 195. p. (RA 2431. sz.); ÁÚO XII. 91. p. (RA 2555. sz.); *Kádár*, 2013. 530. p.; *Fügedi*, 1977. 153. p.; *Kádár*, 2020. 50. p.

140 CD V/2. 207. p.; Csánki I. 356. p.

141 Pelbárthida birtokát 1272 és 1277 között valamikor Gutkeled nembeli Kozmának adta. *Kis*, 2004. 79. p.; Györfly I. 652. p.

142 *Szamota István: Sztenicsnyák várába való instructio avagy tanulság Giczi Farkas uramnak*. In: *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1. (1894) 77. p.

143 „Joachinus banus, frater eiusdem tenuit et possedit, et specialiter possessiones Haczok, Myhad, Hotwon, Sepnek et Borsonuch vocatas” — HO VIII. 190. p. — Ezek a birtokok korábban Joachim kezén voltak.

144 *Németh Péter: A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig*. Nyíregyháza, 2008. (Jósa András Múzeum Kiadványai 60.) (a továbbiakban *Németh*, 2008.) 36. p.

145 Györfly I. 798., 811. p.

(Érpatak), *Geler* (Gellér),¹⁴⁶ *Dada* (Tiszadada) és *Goa* (Gáva) birtokokat.¹⁴⁷ A testvéreknek Zágrábban egy palotájuk is volt, amit először, ismeretlen időpontban a Joachim utolsó csatájában elszenvedett sérüléseiért Hodos *comes*nek ajándékoztak, majd 1291-ben azt visszakérve Gilion *comes*nek adták ajándékkul, Hodost pedig bizonyos, Borsod megyében található palkonyai (*Polkuna*), illetve Szabolcs megyében fekvő bökönyi (*Buken*), micskei (*Myxe*) és györki (*Gyurk*) birtokrészekkel kárpóolták.¹⁴⁸ A Gutkeledék zágrábi palotája még István bán idejében épült fel, és fontos adminisztrációs, illetve hatalmi csomópont volt az ekkor központtá váló Zágrábban.¹⁴⁹ Joachim fivére, Miklós bán fiainak, a majádi uradalom birtokosainak osztozkodásánál az uradalomból nevesítve van a Sopron megyei *Mayad* (Majád), *Scentgurg* (Szentgyörgy), *Zazlup* (Oszlop), *Midics* (Medgyes), *Zabemortun* (Szabómarton, Kismarton).¹⁵⁰ Pál fiai 1310 előtt elzalogosították a Zemplén megyei *Wrus* (Örös, Strážne)¹⁵¹ nevű birtokukat, amelyet később nem tudtak kiváltani. Végül az Imregi család váltotta ki nekik, amiért hálából Pál fiai az Imregieknek adták *Gerel* (Gellér) nevű birtokukat.¹⁵² 1307-ben Pál fiai átengedték a Báthoriaknak *Enchench* (Encsencs)¹⁵³ nevű birtokukat,¹⁵⁴ 1310-ben pedig *Gerust* (Géres), *Gerebsset* és *Öröst* adták át az Imregieknek bizonyos Szabolcs megyei birtokokért cserébe.¹⁵⁵ Ugancsak Pál fiainak osztozása során említik a Zala megyei *Chatar* (Csatár), *Kezepfalu* (Középfalu), *Vluesfalua* (Ölyvesfalva) és *Apathy* (Apáti) nevű jószágokat,¹⁵⁶ a csatári monostor kegyuraságának falvait és *Neugrad* (Légrád), *Mali* (Máli), *Kemiechiche* (Kamenica) és *Ilouch* (Jalsóc)

146 Gellér birtokot Gerel birtokkal kell megfeleltetni, latin nevük hasonló (*Geler* és *Gerel*), egyszerű elírásról lehet szó. A kettő birtok azonosságát támasztja alá az a tényező, hogy Gerel Szabolcs megyében, annak a Dada nevű falunak a közelében fekszik, amellyel együtt Gellért először említették. HO VIII. 213. p.; CD X/3. 224. p.

147 HO VIII. 213. p.; *Németh*, 1997. 50., 58., 78., 79–80., 95. p.

148 CDCr VII. 35., 37. p.; Györffy I. 798. p.; *Németh*, 1997. 48., 84., 132. p.

149 CDCr VII. 35. p.; *B. Halász Éva*: Zágráb vagy Kőrös? In: Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica, 142. (2017) 73. p.

150 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 40 278.; Kiadása: CD VII/3. 118–120. p.; Csánki III. 619., 620., 631., 636. p.

151 Csánki I. 359. p.

152 CD X/3. 224. p.; *Németh*, 1997. 79–80. p.

153 *Németh*, 2008. 76. p.

154 AOkm I. 616. p.

155 CD X/3. 220. p.

156 Csánki III. 28–29., 41., 49–50., 74. p.

birtokokat Kőrös megyében.¹⁵⁷ Ezen kívül Joachim testvérei utódainak birtokügyeiben előkerül még Szabolcs megyéből *Geurkerequi* (Györkkerekei, a mai Téglás határában), *Feeleghaz* (Félegyház), *Kysbuken* (Kisbököny), *Zabolch* (Szabolcs),¹⁵⁸ Szatmár megyéből *Sene* (Csenger),¹⁵⁹ Zemplén megyéből *Rasca* (Ráska), *Eghasasrasca* (Ráska), *Hegi* (Hegy), *Scachan* (Szkács).¹⁶⁰ Mindezen birtokokról feltételezhető, hogy korábban Joachim és testvéreinek kezén voltak, a Gutkeledék ősi birtokai közelében fekszenek, korábbi adományozásukról nincsen információ, így ősi birtokokoknak tekinthetők. Joachim és családja a Gutkeled nemzetség Sárvármonostori ágába tartozott, amelynek összekötő kapcsa a sárvármonostori kegyuraság volt,¹⁶¹ amelyhez *Zenmartun* (Tiborszállás) falu is tartozott.¹⁶²

A fentebb felsoroltak azok a birtokok, amelyek a rendelkezésre álló források és az eddigi kutatások alapján Gutkeled nembeli Joachimhoz és testvéreihez köthetőek. A fenti felsorolás csak azokat a birtokokat tartalmazza, melyek Joachimé, illetve testvéreié lehettek 1277 előtt, az azutáni szerzemények nincsenek feltüntetve. Hogy Joachim birtokairól a báró életéből miért nincs adatunk, csak találgatni lehet. Valószínűleg országos hivatalai és a belháborúk miatt a birtokviták kezelésére kevésbé volt alkalma, illetve tisztségei és tekintélye miatt nem valószínű, hogy sok birtokvitája lehetett. Ahogyan az Joachim testvéreinek hivatalviselésén és birtokain is látszik, a Gutkeled-tartomány a fivérek, Joachim, Miklós, István (és Pál) együttműködésén alapult. A testvérek együttműködésében a vezető szerep Joachimé volt, fivéreinek 1272 utáni előmenetele az ő politikai szerepléséhez volt kötve. Midőn Joachim megbukott, testvérei is vele buktak, amikor viszont felemelkedett, testvérei is vele tartottak.¹⁶³ A felsorolt birtokokból a legtöbb Engel Pál térképe alapján beazonosítható,¹⁶⁴ ám tekintettel kell lennünk a Dráván túli

157 CD IX/6. 59. p.; *Karácsonyi*, 1995. 520. p.

158 *Németh*, 1997. 48., 75., 84., 169. p.

159 *Németh*, 2008. 262–263. p.

160 AOkm I. 606., II. 435., V. 523. p.; A zichi és vásonkeői Zichy család idősb ágának okmánytára. Szerk.: Nagy Iván et al. I–XII. Bp., 1871–1931. I. 337–339. p.; *Karácsonyi*, 1995. 520–521. p., Csánki I. 349., 360., p.

161 *Németh*, 2008. 259. p.

162 CD IV/2. 67. p.; *Karácsonyi*, 1995. 507. p.; *Németh*, 2008. 288. p.

163 *Zsoldos*, Arch. 32., 47., 48., 52. p.

164 Ahol külön nem jelöltem, ott Engel Pál térképét használtam az azonosításra. *Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary.* Bp., 2020.

topográfiai azonosítás nehézségeire, a települések és az okleveles anyag pusztulására.¹⁶⁵ Karácsonyi idejében ezen birtokok közül csak néhány azonosítására volt lehetőség, most azonban Joachim birtokainak jelentős részét sikerült térképre helyezni. Munkám az azonosítatlan birtokok számát hétre tudtam szűkíteni. Karácsonyhoz képest van egy újonnan megtalált birtok (Grahova), továbbá sikerült azonosítani és térképre tenni Hutina, Sopnica, Kamenica és Gerebse birtokokat. Mindezek mellett Bodoló (Zemplén, Örös és Pácín között),¹⁶⁶ Grahova (Szlavónia), Haczkok (Szlavónia), Középfalu (Zala, Csátár és Botfa között),¹⁶⁷ Szkács (Zemplén megye), Verh (Knin tájékán)¹⁶⁸ birtokok pontos lokalizációjára — általában a fent említett okokból — nem volt lehetőség.

Gutkeled nembeli Joachim birtokainak koncentrációja, valamint várainak elhelyezkedése alapján a következő megállapítások tehetőek: Joachim születő tartománya Szlavóniában, azon belül is Zágráb és Kőrös megyékben helyezkedett el, de mellette gondot fordított ősi, Szabolcs, Szatmár, Borsod, Bihar és Zemplén megyékre kiterjedő birtokai növelésére is. A születendő Gutkeled-tartomány Kőrös megye északi és nyugati részeire, illetve Zágráb megye keleti részére terjedt ki. A hatalom stabilitásáért a tartományok szervezésénél elengedhetetlen várak, jelen esetben Kapronca és Sztenicsnyák feleltek. Kapronca biztosította Kőrös megyét, míg Sztenicsnyák Zágráb megyéért felelt. A Gutkeled nemzetség szlavóniai tartománya — dacára Joachim bán erős hatalmának — egy születőfélben lévő tartomány volt, a Gutkeledek csak egy generáció óta voltak birtokosok a körzetben Joachim színrelépésekor,¹⁶⁹ nem volt elég idejük ahhoz, hogy kellően elmélyíthessék és kiépíthessék territoriális hatalmukat. Ez viszont nem jelentette azt, hogy ne rendelkeztek volna erős tartománnyal: 1272-ben Kapronca vára kitartott a királyi seregek ellen, az 1272 és 1277 közötti beháborúkbán pedig Joachim mindig vissza tudta magát küzdeni az ország vezetésébe, amiben nagy szerepe lehetett a tartományán alapuló magánhaderegének. Gutkeled nembeli Joachim és testvéreinek tartománya az 1270-es évek egyik legerősebb kiala-

165 Engel Pál: A Drávántúl középkori topográfiája: a történeti rekonstrukció problémája. In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 3–4. sz. 297–298. p.

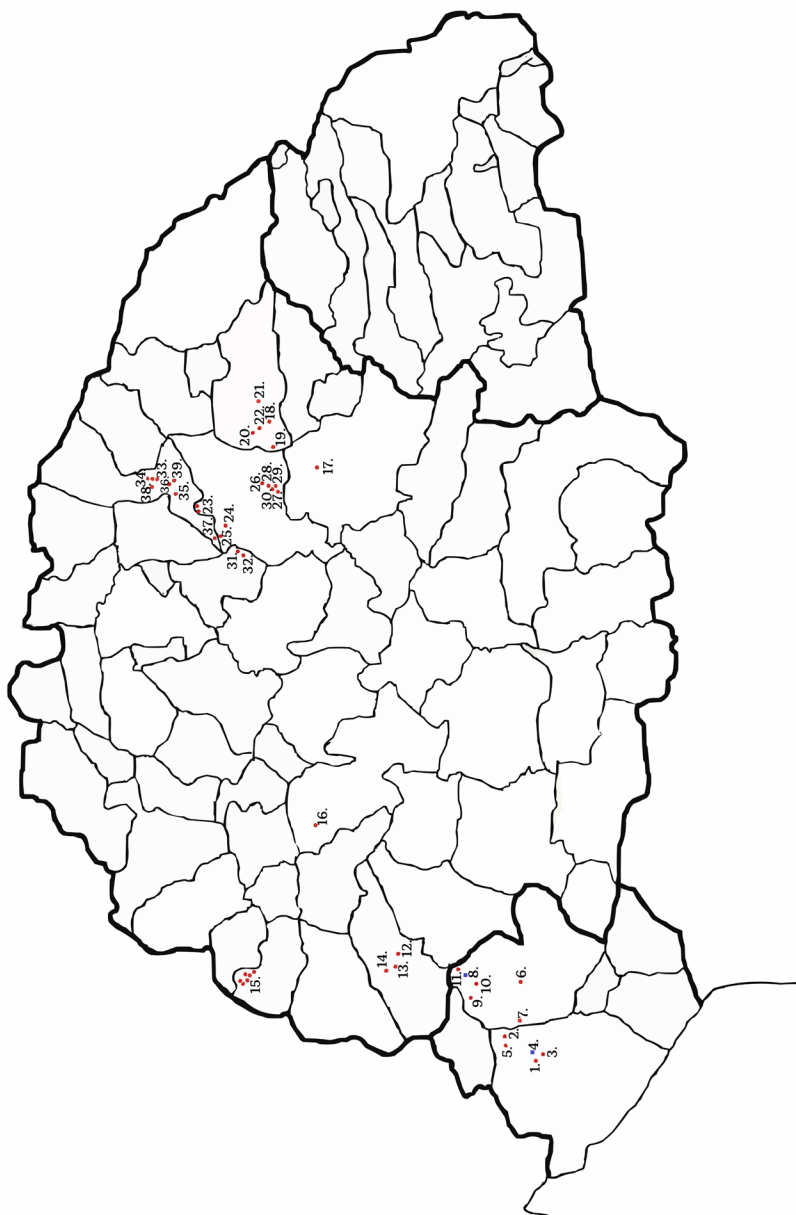
166 Csánki I. 343. p.

167 Csánki III. 38. p.

168 Karácsonyi, 1995. 517–518., 521. p.

169 A Gutkeledek István előtt is adtak szlavón bánokat, Apajt és Miklóst, ám ők, a leszármazottaik, illetve a birtokaik nem álltak kimutatható összeköttetésben István bánnal és fiaival. Zsoldos, Arch. 44., 45. p.; Karácsonyi, 1995. 509. p.; Eckhart Ferenc: Adalások a Gut-Keled nemzetség genealógiájához. In: Turul, 29. (1911) 38. p.

Gutkeled nembeli Joachim és testvéreinek birtokai 1272–1277

Gutkeled nembeli Joachim és testvéreinek birtokai

Zágráb megye

1. Hotwon
2. Sepnek
3. Szalath
4. Sztenicsnyák vára
5. Zágráb (palota)

Kőrös megye

6. Borsonuch
7. Ilsouch
8. Kapronca vára
9. Kemiechiche
10. Mali
11. Neugrad

Zala megye

12. Apathy
13. Chatar
14. Vluesfalva

Sopron megye

15. Majádi uradalom (Mayad, Midics, Scentgurg, Zabemortun, Zazlup)

Fejér megye

16. Guth

Bihar megye

17. Prevarthyda

Szatmár megye

18. Berney
19. Enchench
20. Sárvármonostori kegyuraság
21. Sene
22. Zenmartun

Szabolcs megye

23. Goa, Zabolch
24. Beud
25. Dada
26. Feeleghaz
27. Geurkerequi
28. Hügey
29. Kysbuken
30. Myxe

Borsod megye

31. Polkuna
32. Turgan

Zemplén megye

33. Eghasarasca, Rasca
34. Hegi
35. Garus
36. Garabsa
37. Gerel
38. Malcha
39. Wrus

kuló magánhatalmi központja volt a Kőszegi-tartomány mellett. A Gutkeledék Szabolcs és Szatmár megyei ősi birtokai azonban, bár a családtagok ezeket sem hanyagolták el, nem nevezhetők főúri tartománynak. Joachim és testvérei hivatalviseléséből látszik, hogy ők sem tekintettek így ezekre a birtokokra: azon megyék ispánságait, melyekben feküdtek, semmilyen módon nem próbálták megszerezni, a három hivatalt viselő Gutkeled fivér közül sem Joachim, sem Miklós, sem István nem viselt ispánságot vagy egyéb tisztséget ősi birtokaiknak még csak a közelében sem.¹⁷⁰ Ezt erősíti az a tény is, hogy a Gutkeledék nem építettek várat ősi birtokaik mellett, nem próbálták a területet befolyásuk alá hajtani. Ősi birtokaik inkább mint familiárisoknak adott adományok és mint további bevételi forrás funkcionálhattak.

Joachim halála után testvérei hamar elveszítették vezető pozíciójukat Szlavóniában: a Vodicsaikkal való ellenségeskedés következtében Sztenicsnyák vára Vodicsai István kezébe került, Kapronca vára pedig az 1300-as években biztosan, de feltehetően azt megelőzően is már a Kőszegiek kezén volt.¹⁷¹ II. István bánnak nem voltak utódai, míg Miklós bán és Pál mester kiskorúságban hagyták hátra leszármazottaikat. A Gutkeledék vezető szerepe a Drávántúlon így a századfordulós belháborúk során megszűnt, bár ismert szlavóniai birtokaik többségét megtartották.¹⁷²

Familiárisok

A familiárisok és birtokaik által a nagybirtokos még nagyobb területekre ki tudta terjeszteni befolyását, seregének gerincét is ők adták.¹⁷³ Beazonosításukat két fő szempont alapján végeztem el. Egyrészt a Joachim által kiadott oklevelekben egy személy nevéhez kapcsolva a *dilectus et fidelis noster* kifejezést kerestem, mely a familiárisi függés legegységesebb jele, másrészt a Joachim által saját birtokaiból foganatosított adományokat vizsgáltam, amelyek egyértelműen a megadományozott függéséről árulkodnak. Ezeken kívül a Joachim alatt bármiféle szolgálatot tevő embereket, az ispánokat, megbízottakat is vizsgáltam. Gutkeled nembeli Joachim familiárisai közül eddig négyet ismert a szakirodalom: Bachaler és Hodos

170 Zsoldos, Arch. 311., 317., 335. p.

171 CDCr VI. 262. p.; AOKm I. 386–387. p.

172 *Karácsonyi*, 1995. 516., 518–520. p.

173 *Kristó*, 2003. 279–280. p.

*comes*eket, illetve Basztély nembeli Lászlót és Károlyt.¹⁷⁴ Bár a várjobbágyok gyakran voltak familiárisok, és Joachim is többször intézkedett várjobbágyokat érintő ügyekben,¹⁷⁵ ilyen kapcsolatra nincs forrásadatunk. Szlavóniára egyébként jellemző, hogy az első igazolható várjobbágyi familiáris Kőrös megyéből 1412-ben jelent meg.¹⁷⁶ Ezeken felül István bánnak, Joachim apjának három familiárisa ismeretes, és bár nincsen semmiféle adat arról, hogy Joachim „megörökölte” volna őket, ám ettől ez még nem zárható ki, tekintve, hogy apja familiárisai közül ketten később beléptek Joachim familiájába is. A familiárisok általában nem öröklődtek, ám fennmaradhatott a kapcsolat köztük és az elhunyt úr utódai között.¹⁷⁷

Bachaler *comes* feltehetően egy jelentéktelenebb, Vas megyei nemesi, esetleg várjobbágyi család tagja volt. Mint Vas megyei birokos valószínűleg korán a Kőszegiek szolgálatába állt. 1253-ban kitüntette magát IV. Béla morvaországi hadjáratában, amiért 1255-ben a király neki adományozta a vasvári várispánság Szarakad nevű földjét.¹⁷⁸ 1258. szeptember 26-án a vasvári káptalan előtt megosztozott testvéreivel, Lőrincsel és Keménnyel és más rokonaival a közös tulajdonú Olaszka nevű birtokon.¹⁷⁹ Az 1260-as évekből nem maradt fenn róla oklevéles forrás, vélhetően ebben az időben lépett be Joachim familiájába.¹⁸⁰ Miután Joachim 1272 nyarán elrabolta László trónörökös, Kapronca várába zárta, ahol Bachaler volt a várnagy. Bachaler hűségesen és eredményesen védte ura várát a trónörökös kiszabadítására érkező királyi seregekkel szemben, amelyek V. István király halála után üres kézzel tértek vissza. Joachim meghálálta várnagyának hűséges kitartását: valamikor 1272. november 18. előtt IV. László királlyal meg erősítette őt Szarakad földjében.¹⁸¹ 1273-ban II. Ottokár ellen harcolt testvéreivel,

174 Engel, 2001. Gútkeled nem 1. Rakamazi ág 1. tábla.; Borosy András: Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században. In: Hadtörténelmi Közlemények, 25. (1978) 3. sz. (a továbbiakban Borosy, 1978.) 324. p.

175 CDCr V. 625. p. (RA 2202. sz.), XIII. 65. p. (RA 2222. sz.), V. 602–603. p.

176 B. Halász Éva: A kőrösi várjobbágyok a 13–15. században. In: Középkortörténeti tanulmányok. VII.; A VII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2011. június 1–3.) előadásai. Szerk.: Kiss P. Attila et al. Szeged, 2012. 316. p.

177 Ez az eshetőség már csak a jelen esetben fennálló forrásadottságok miatt sem zárható ki. Zsoldos Attila: Kassa túszej. Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amádé familiájáról. In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 3–4. sz. 361. p.

178 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 230 146. (RA 1058. sz.)

179 DF 279 073. Kiadása: HO V. 29. p.

180 Kádár, 2013. 534. p.

181 CDCr VII. 415. p. (RA 2322. sz.).

Keménnyel. Február elején Csák nembeli Mátéval és Joachimmal betört az Osztrák Hercegségbe és Morvaországba, április végén Kőszegi Iván alatt Győrnél, augsztusban pedig Laa mellett harcolt Ottokár seregei ellen, majd Kőszegi Miklós alatt részt vett a Marchegg melletti csatában is.¹⁸² Szolgálatok jutalmául Bachalert és Keményt Kőszegi Miklós megadományozta Konsa¹⁸³ nevű birtokából, amit a király 1275. július 21-én privilegiális formában is megerősített.¹⁸⁴ Joachim halála után Bachaler neve birtokügyek és végrendekezésének kapcsán többször is előkerült, 1300 táján hunyhatott el.¹⁸⁵ Bachaler *comes* familiárisi mivolta ismert tény. Sok szálon kötődött a Gutkeled–Kőszegi bárói csoportosuláshoz, a frakcióhoz való hűsége megkérdőjelezhetetlen volt, még a királyi erők ellen is megtartotta Kapronca várát, urinak különböző hadjárataiból, megmozdulásaiból kivette a részét, amiért bőségesen meg is jutalmazták. Bachaler birtokai Vas és Kőrös megyékben voltak. Az ismert birtokokat leszámítva vélhetően több birtokkal is rendelkezett Kőrös megyében, a Dráva közelében, Kapronca környékén, hiszen a várnagyok birtokai nemritkán közel estek a rájuk bízott várakhoz.¹⁸⁶ Bachaler személye különleges, hiszen két nagyhatalmú család szolgálatában is állt: mint a Kőszegi Henriket és Gutkeled nembeli Joachimot egyaránt ismerő személy, fontos tagja volt a Gutkeled–Kőszegi szövetségnek.

Gutkeled nembeli Hodos *comes* a Gutkeled nemzetség Rakamazi ágából származott,¹⁸⁷ a Szakolyi család őse, Joachim bán zágrábi ispánja volt 1270 és 1272 között,¹⁸⁸ mialatt Hodos leginkább birtokokkal kapcsolatos ügyeket foglalt el.¹⁸⁹ Joachim 1270. szeptember 4-én neki adományozta Pseric földjét.¹⁹⁰ Hodos utolsó említése mint zágrábi ispán 1272. február 9-én történt,¹⁹¹ ám tekintve, hogy ispánsága alatt kevés oklevélben szerepel, és hogy Joachim közeli rokona volt, biztos állíthatjuk, hogy László herceg elrablásáig, 1272 júniusáig hivatalban ma-

182 *Kádár*, 2013. 535. p.

183 Kőszegi Miklós ezen birtoka valószínűleg Kőrös megyében található. *Kádár*, 2013. 535. p.

184 CDCr VI. 114. p. (RA 2622. sz.).

185 ÁÚO XII. 326. p.; RA 3695.; *Kádár*, 2013. 535. p.

186 *Fügedi*, 1977. 49. p.

187 *Karácsonyi*, 1995. 475. p.

188 *Zsoldos*, Arch. 230. p.

189 CDCr V. 557., 594. p.

190 „Nos, Joach(i)mus banus totius Sclavonie. [...] fecerit nobis offerri processum seu sentenciam Hodus comitis nostri Zagrabiensis, dilecti et fidelis nobis” – CDCr V. 558. p. — Hodos comes familiárisi voltát megerősíti a „*kedves és hű emberünk*” kifejezés használata is.

191 CDCr V. 619. p.

radt. Később sem távolodott el Joachimtól: 1277-ben vele tartott utolsó hadjárátába a Vodicsaiak ellen, amikor elvesztette bal kezét és fogságba is esett.¹⁹² Emiatt Joachim testvérei kártérítésként először zágrábi palotájukat adták át Hodosnak, majd 1291-ben — mivel azt el akarták adni — lecserélték bizonyos palkonyai, bökönyi, miskei és györki birtokrészekre, melyek Szakoly környékén feküdtek.¹⁹³ Sebesülése ellenére 1278. augusztus 26-án Hodos harcolt a dürnkruti csatában.¹⁹⁴ Hodos *comes* Joachim nemzetségének a tagja volt, így viszonyuk különleges. Hodos is kihasználta — mint nemzetségének más tagjai — Joachim pozícióját és befolyását a felemelkedésre, ám kitartott mellette a végsőkig. Joachim számára előnyös volt Hodos alkalmazása, hiszen mint nemzetségének tagja, megbízható volt. Hodos saját birtokai Joachim Szabolcs, Borsod és Bihar megyei birtokai közelében feküdtek, ahogyan nemzetségi ágának birtokai is, melyekben családja 1310-ben tett birtokosztályt. Mivel az oklevélben Hodos neve nem szerepel, valószínű, hogy ekkor már nem élt.¹⁹⁵

Joachim familiárisaként azonosíthatók be Basztély nembeli I. Rénold fiai, László és Károly is. Kettejükéről való ismereteink jóval hiányosabbak, mint fivérükről, II. Rénold nádorról.¹⁹⁶ A két fivér István bán familiárisa volt, tőle kapták meg először Szemefölde birtokot.¹⁹⁷ 1263-ban Gutkeled nembeli Miklós és Joachim újfent nekik mint magánfamiliárisaiknak adományozták Szemeföldét.¹⁹⁸ Lászlónak és Károlynak hihetőleg nem maradtak leszármazottaik, birtokaik testvérükre, Rénoldra szálltak.¹⁹⁹ László és Károly familiáris létét megerősíti az a tény, hogy a Szemefölde nevű birtok korábban is egy familiáris kezében volt: István bán 1251-ben Szeme nevű tisztviselőjének adományozta.²⁰⁰ Szemefölde végül Szeme magtalan halála után visszaszállt a Gutkeledekre, akik azt újra el-

192 ÁÚO IV. 177. p.

193 *Karácsonyi*, 1995. 482. p. — Egyben ez Hodos utolsó okleveles említése is.

194 AOkm VI. 328. p.; *Karácsonyi*, 1995. 479. p.

195 AOkm I. 230–231. p.

196 *Keresztes Kálmán: A Rozgonyiak*. In: *Turul*, 40. (1926) 20. p.

197 *Pór Antal: Rénold nádor és ivadéka*. In: *Turul*, 7. (1889) (a továbbiakban *Pór*; 1889.) 114–115. p.

198 „petitionibus magistri Nycolai et Iwachini favorabiliter inclinati, maxime ob merita servitorum eorundem collationem seu donationem eorum factam in hac parte ratam habentes et acceptam, prenominitis Karul et Ladizlao, ac per eos heredibus eorum heredumque successoribus auctoritate presentium duximus confirmandam” — ÁÚO VIII. 59. p.; *Borosy*, 1978. 324. p.

199 *Pór*, 1889. 115. p.

200 ÁÚO VII. 328. p.

adományozták, Lászlónak és Károlynak.²⁰¹ A Basztély nembeli testvérek adományáról szóló oklevél Gutkeled nembeli Joachim első okleveles említése.

A Gutkeled nemzetségből, annak Egyedmonostori ágából származott Joachimnak egy eddig azonosítatlan familiárisa: Gutkeled nembeli (Kis) Kozma.²⁰² Kis Kozmát először 1265-ben említik az oklevelek, amikor István ifjabb király Feketehalom várának védésénél teljesített szolgálatai okán neki adományozta a Szatmár megyei Ragáld nevű királynéi földet.²⁰³ Az adományt István 1268–1269 táján megismételte, megtoldva a bihari vár Nyék és a szabolcsi vár Harang nevű birtokaival, amely adományokat 1282-ben IV. László és Izabella királyné is megerősített.²⁰⁴ Kis Kozma 1282 és 1300 között több birtokvitát is folytatott, összetűzésbe került a Hontpázmány nemzetséggel és a váradi püspökkel is.²⁰⁵ Az Árpád-ház kihalása után Kis Kozma az Egyedmonostori ág többi tagjával együtt I. Károly mellé állt, 1313-ban szabad végrendelkezési jogot kapott.²⁰⁶ 1317-ben Szalacson felmutatta királyi kiváltságleveleit; utolsó okleveles említése 1321-ből való, amikor jobbágya [Vr]rus Endre tiltakozott Fülöp alispán előtt.²⁰⁷ Kozma személyét Joachimhoz a már említett Vadaszt birtokkal kapcsolatos, a Gutkeled nemzetség Várdai ágával való vitája révén köthetjük. Az oklevélből az is kiderül, hogy Joachim nemcsak odaadta neki a birtokot, hanem kérte az uralkodót, IV. Lászlót, hogy hivatalosan is adományozza azt Kozmának, örökadományként.²⁰⁸ Arra, hogy valaki a familiárisának a királytól adományt kérjen, sok példa van. Kozma familiárisi mivolta mellett szól az is, hogy feltehetőleg mindketten István ifjabb király mellett álltak az uralkodóház konfliktusának idején.²⁰⁹ Kis Kozmának számos birtoka volt. Egyedmonostor kegyuraságán az Egyedmonostori ág összes alága megosztzott

201 *Karácsonyi*, 1995. 518. p.

202 *Engel*, 2001. Gútkeled nem 4. Egyedmonostori ág 1. tábla.

203 CD VI/2. 390., 391. p.

204 *Zsoldos*, 2007. 57. p.

205 HO VII. 199. p.

206 AOKm I. 313. p.; *Karácsonyi*, 1995. 495., 497. p.

207 AOKm I. 435. p.; Anjou-kori Oklevéltár. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Almási Tibor et al. I–VI. Szeged–Bp., 1990–2000. VI. 230. sz. — Ezzel szemben Zsoldos Attila szerint Kis Kozma 1313-ban szerepel utoljára az oklevelekben. *Zsoldos*, 2007. 64. p. Vö. *Karácsonyi*, 1995. 501. p.

208 „mediantibus privilegiis domini Ladizlai quondam regis Ungarie inclite recordationis pro suis servitiis meritoris cum utilitatibus et pertinentiis earundem universis idem magister Iwachinus sibi contulisset perpetuo possidendas” — *Kis*, 2004. 79. p.

209 Vélhetően az 1260-as évek második felében, mindenestre bizonyosan 1263 után, mivel Joachim 1263-ban még Béla herceget szolgálta. ÁÚO VIII. 58. p.

1275-ben, a kegyuraságot pedig évente váltogatták.²¹⁰ Az Istvántól az 1260-as években kapott földeken kívül Kozma 1272-ben adományként megkapta a Veszprém megyei Küngös nevű földet, melyet IV. László is megerősített. A Vadaszttal kapcsolatos pert 1297-ben nyerte meg, ám 1299-ben újfent beperelték miatta a Várdai ágbeliek, 1300-ban pedig megbírságot.²¹¹ Kis Kozma birtokai szintén közel feküdtek Joachim Szatmár, Szabolcs és Bihar megyei birtokaihoz. Ám ellentétben Hodos és Bachaler *comes*ekkel, Kozma egy jómódú középnemes volt, aki hevesen védte saját tulajdonát és akár maga is hatalmaskodott másokkal szemben. Emellett mind V. Istvánnak, mind IV. Lászlónak a kegyeltje volt.²¹² A tény, hogy mindezen tényezők mellett Joachim familiárisának bizonyult, a báró hatalmát és befolyását, illetve a nemzetségben betöltött vezető szerepét hangsúlyozza.

Joachimnak egy Busan-i Juris (*Juris de Busan*) nevű horvát nemes is a familiárisa volt. Juris egyetlen dokumentált tevékenysége során, 1271. június 16-án foganasította Joachim bán nevében Ubul fia Mihály *comes* és Péter *comes*, Szarachen korbáviai püspök testvére közti Tutulyg nevű birtokot érintő cserét.²¹³ Az oklevélben mint *fideli suo* van említve, ami a familiárisi státuszára utal. Joachim kiépült és erős tartományúri hatalma mellett tanúskodik, hogy egy horvát nemes is megtalálható a familiájában. Az oklevél 1271-es kiadási dátuma arra enged következtetni, hogy a tartományúri hatalmat a Gutkeledék az 1270-es éveket megelőzően kezdték kiépíteni.

Gutkeled nembeli Joachim ismert familiárisai jól tükrözik kialakuló tartományának erejét, tekintélyét. Bár a későbbi oligarchákhoz képest Joachim ismert familiárisainak száma eltörpül,²¹⁴ tekintettel kell lenni az oklevelek pusztulására, illetve arra a tényre, hogy a Gutkeled tartomány szervezettsége a folyamatos belháborúk miatt a 14. századi tartományoknál jóval kezdetlegesebb volt. Joachim hatalma szerteágazó volt, ezt mutatja familiárisainak különböző eredete is. Uralma alá hajtotta a Gutkeled nemzetség két távoli ágának tagjait, Hodost és Kozmát, három magyar nemest, Károlyt, Lászlót és Bachalert és egy horvát nemest, Jurist is. Ez a lista hűen tükrözi egy kialakuló tartomány befolyásának a növekedését.

210 *Bunyítai Vince*: Az egyedi apátság története. Nagyvárad, 1880. 38. p.

211 *Karácsonyi*, 1995. 500–501. p.

212 HO VII. 312. p.

213 „J(oachimus) banus totius Sclavonie fideli suo, Juris de Busan salutem et gratiam” — CDCr V. 597. p.

214 *Kristó*, 2003. 280. p.

Szövetségesek

A bárói érdekcsoportosulások a nagyhatalmú vezéregyéniségekből és alkalmi szövetségeseikből álltak, összetartó erejük a magánhatalmi érdek volt.²¹⁵ Egy oligarcha számára a király és a rivális nagyurak szembeni dacolás miatt elengedhetetlenek voltak a tartománya közelében birtokos szövetségeseik.²¹⁶ Gutkeled nembeli Joachim hatalmának kialakulása lehetetlen lett volna szövetségeseik nélkül. A Kőszegiek és a Geregyék Joachimmal való szövetsége ismert, ám a köztük fennálló viszony megosztja a szakirodalmat.²¹⁷ Joachim potenciális szövetségeseit életpályájuk alapján vizsgáltam, milyen tisztségeket töltöttek be ténykedése alatt, hogyan hatott rájuk a báró hatalomra kerülése és az onnan való kibukása.

Gutkeled nembeli Joachim legismertebb szövetségesei a Kőszegiek, Héder nembeli Kőszegi Henrik és fiai, Miklós és Iván.²¹⁸ A Kőszegi család alapítója Héder nembeli II. (Nagy) Henrik volt, aki megalapozta családjának hírét.²¹⁹ Henrik az 1260-as években IV. Béla mellett állt István ifjabb királlyal szemben, 1254 és 1260 között az országbírói és somogyi ispáni méltóságot viselte, 1260-tól 1267-ig nádor és pozsonyi ispán volt, 1267-től 1270-ig, IV. Béla haláláig szlávón bán.²²⁰ Az István ifjabb királlyal való konfliktusban IV. Béla hadainak egyik vezére volt, az 1265-ös isaszegi csatában fiaival fogságba esett.²²¹ Az uralkodó 1270-es halálát követően Henrik, mint V. István egyik legnagyobb ellensége, fiaival II. Ottokár udvarába menekült és számos várat átadott a cseh királynak.²²² Viszonzásul Ottokár Laa kerületének kormányzójává tette, és beházasodhatott a cseh arisztokráciába is: elvette Lichtenburgi Smil lányát.²²³ Az V. István király 1272. augusztus 6-án bekövetkezett halála utáni, az anyakirályné elleni sikertelen merényletkísérletet követően Monoszló nembeli Egyed és Gergely ispánok szintén Ottokár udvarába menekültek a cseh király kezére adva Pozsony megyét. II. Ottokár több várat, köztük Laa várát is a Monoszló testvéreknek adta, és rá-

215 *Szűcs*, 2002. 395. p.

216 *Zsoldos*, 2016a. 153–154. p.

217 *Kristó*, 2003. 187. p. Vö. *Kristó*, 1994. 24. p.; *Karácsonyi*, 1995. 513. p.

218 *Engel*, 2001. Héder nem 4. tábla.

219 *Karácsonyi*, 1995. 598. p.

220 *Zsoldos*, Arch. 20., 31., 46. p.

221 *Zsoldos*, 2007. 72. p.

222 Kőszeg, Szalónak, Szentvid, Borostyánkő és Kertes nevű várait, illetve zagorjei Farkas várait. Míg fia, Iván kettő Sztrigó nevű várat adott át. *ÁÚO* III. 249. p.

223 *Karácsonyi*, 1995. 600. p.; *Zsoldos*, 2016b. 215. p.

juk bízta Pozsony és szomszédos erősségek igazgatását. Ezt Henrik nem nézte jó szemmel, íy ősszel visszatért a Magyar Királyságba.²²⁴ Macsói Béla herceg 1272. november közepi meggyilkolása után semmilyen büntetésben nem részesült, november 27-én megkapta a herceg tartományaiból szerveződő bánságok közül az ozorait és a sóit.²²⁵ 1273 tavaszán szlavón bán lett, amely tisztségét egészen 1274 szeptemberében bekövetkezett haláláig megtartotta. A fővényi csatában hunyt el.²²⁶ Henrik halálával a Gutkeled–Kőszegi szövetség nem bomlott fel. 1275 júniusában, amikor Joachim újra visszatért a hatalomba, Kőszegi Miklós lett a nádor és Iván a szlavón bán.²²⁷ A Csákok szövetsége elleni belharcok után Miklós visszatért a nádorságba, Iván pedig tárnokmester és bányai ispán lett.²²⁸ Joachim 1277-es halála után a Gutkeled–Kőszegi szövetség felbomlott.²²⁹ A Kőszegiek birtokai az 1270-es években, alapvetően Vas megyében koncentrálódtak, amely később tartományuk magja volt. Jelentős birtokaik voltak ezen kívül Zala és Pozsony megyékben, illetve Szlavóniában is,²³⁰ később Kőszegi Péter veszprémi püspök által befolyásuk alá került Veszprém megye is.²³¹

A Gutkeled–Kőszegi szövetségről megoszlanak a vélemények. A birtokaik alapján látszik, hogy a Kőszegi családnak sokkal nagyobb és kifejtettebb tartománya volt, mint a Gutkelednek. Kristó Gyula, bár egyes műveiben más állásponton van,²³² a Gutkeled–Kőszegi szövetségben a Kőszegieket tartotta a dominánsnak, az 1272–1277 közötti belháborúkat a két oligarcha család, a Csákok és a Kőszegiek vezette bárói csoportok konfliktusának írta le.²³³ Szűcs Jenő szerint a bárói csoportosulások egy-két domináns személy körül alakultak ki, nézete inkább hajlik arra, hogy Joachim és Henrik egyenrangúak voltak.²³⁴ Véleményem szerint a szövetségben lévő erőviszonyok kérdésének a kulcsa Joachim pilisi ispánságá-

224 *Kádár*, 2009. 426. p.

225 *Zsoldos*, Arch. 53. p.

226 *Karácsonyi*, 1995. 600. p.

227 *Zsoldos*, Arch. 21., 47. p.

228 *Zsoldos*, Arch. 21., 64. p.

229 *Almási*, 2000. 160. p.

230 *Zsoldos*, 2016b. 218. p.; *Kristó Gyula*: A Kőszegiek kiskirálysága. In: *Vasi Szemle*, 29. (1975) 1. sz. 253., 255. p.

231 *Karácsonyi*, 1995. 600. p.; *Kristó*, 2003. 188. p.

232 *Kristó*, 1976. 132. p.

233 *Kristó*, 2003. 187. p.

234 *Szűcs*, 2002. 395. p.

ban rejlik, melyet tárnokmesterségeinek ideje alatt végig viselt.²³⁵ Kőszegi Henrik bánsága, Miklós nádorsága és Iván bánsága ugyan arra enged következtetni, hogy a Kőszegiek dominálták a szövetséget, ám erről szó sem volt: véleményem szerint Joachim szándékosan viselte „csak” a tárnokmesteri pozíciót, mint ahogy a pilisi ispáni hivatalt is. Erre utal az is, hogy 1272. november 27-én, miután az anyakirályné hívei kikerültek a kormányzatból, Joachimot a tárnokmesteri pozícióban találjuk, holott ekkor még Henrikkel való szövetsége friss volt, IV. László pedig teljesen a hatása alatt állt.²³⁶ Joachim hatalma IV. László király felett páratlan volt,²³⁷ Kapronca sikertelen ostroma és László megkoronáztatása után tekintélye és befolyása példanélküli lehetett az udvarban. Joachimnak ezért volt célszerű a tárnokmesteri hivatal és a pilisi ispánság viselése. Pilis az ország szívében, Pest megye közvetlen szomszédságában feküdt,²³⁸ illetve a tárnokmesterség, mellyel az ország pénzügyei a báró irányítása alá kerültek, jó kiindulópontjai voltak Joachim hatalmának.²³⁹ Ám ebben 1272 őszén még nem volt szövetségese, nem volt senki, aki birtokait megvédhette volna, míg ő az ország centrumában kormányoz. Kőszegi Henriknek és fiainak ugyan hatalmas birtokai voltak, ám az udvarban a tekintélyük az 1270. évi árulásuk és Henriknek Béla herceg ellen elkövetett merénylete miatt 1272 őszén nem lehetett nagy. Joachim és Henrik, a két hataloméhes és gátlástalan férfiú így könnyen egymásra találhatott.²⁴⁰ Joachim Henrikben egy hatalmas, birtokaiban hozzá közel eső szövetségest talált, akivel együtt könnyen tudott dacolni az őket ellenzőkkel, míg Henrik Joachimban egy nagy befolyással rendelkező társat talált, aki segítette újbóli pozícióba kerülését és birtokai védelmében is támogathatta.²⁴¹ Nagy szerepe lehetett az egymásra találásban Joachim előkelő külpolitikai kapcsolatainak és a Monoszló testvérek iránti közös ellenszenvnek is. Szövetségük mindezekért egyenrangúnak, egyfajta poli-

235 *Zsoldos*, Arch. 63. p.

236 HO VIII. 148. p.; CDCr VI. 4–5. p.

237 CD V/2. 316. p. — II. Ottokár levele, bár a Joachimmal való konfliktusa miatt túlzásoktól nem mentes, Joachimnak az ifjú László király feletti befolyásáról hű képet adhat.

238 A pilisi ispánság egy királyi erdőuralomból fejlődött ki, a pilisi ispán pedig egyben a visegrádi vár várnagya is volt. Az ország centrumában fekvő megye és vár kisebb jelentőségének ellenére jó hatalmi alap volt Joachimnak, ez magyarázza folyamatos ragaszkodását a tisztséghez. Pest megye az alnádor fennhatósága alatt állt, így ott Joachim nem lehetett ispán. *Zsoldos Attila*: Visegrád vármegye és utódai. In: *Történelmi Szemle*, 40. (1998) 1–2. sz. 12., 17–18., 20., 25. p.; *Zsoldos*, Arch. 180. p.

239 *Szűcs*, 2002. 403. p.

240 *Kádár*, 2009. 429. p.

241 *Szűcs*, 2002. 402. p.

tikai szimbiózisnak tekinthető. Ez az egyenrangúság többször is megmutatkozik: Joachimnak szerepe lehetett abban, hogy Henriket ne vonják felelősségre Béla herceg meggyilkolásáért, és hogy még 1272-ben országos hivatalt kapjon.²⁴² Béla herceg meggyilkolása után a hercegségeiből kialakult bánságok közül a boszniai báni tisztséget Joachim fivére, István viselte; Joachimnak már csak ezért is megérte fedezni Henriket, hiszen Béla herceg területein megosztottak.²⁴³ Ám Henrik sem hagyta cserben Joachimot: 1274 júniusában, miután utóbbit kibuktatták a kormányzatból, Henriket meghagyták szlavón báni tisztségében, ennek ellenére ő Joachimmal tartott és közösen rabolták el András herceget.²⁴⁴ A Gutkeled–Kőszegi szövetségben jól látszik a munkamegosztás: míg Joachim az ország szívében volt tárnokmester, addig 1273-tól mindig egy Kőszegi viselte a szlavón báni méltóságot (amikor a Gutkeled–Kőszegi párt volt hatalmon),²⁴⁵ vigyázva Joachim területeire.²⁴⁶

A Gutkeled–Kőszegi szövetséghez tartoztak Geregye nembeli Pál fiai, Miklós, István és Geregye.²⁴⁷ A Geregye nemzetség Bihar megyei hatalmát Pál országbíró alapozta meg, aki nagy birtokokkal rendelkezett a Berettyó mentén; fiai kezén találjuk Adorján és Derzspalota várait is.²⁴⁸ Fia, Miklós már IV. Béla idején országos méltóságot töltött be, 1267 és 1268 között erdélyi vajda volt.²⁴⁹ V. István trónra lépésével Geregye nembeli István és Miklós is, a Kőszegiekhez hasonlóan, II. Ottokárhoz szökött, ők a Vas megyei Dobra várát vitték a cseh királynak.²⁵⁰ II. Ottokár és V. István 1271-es háborújában a cseh seregekkel ostromolták Nyitra várát,²⁵¹ majd a pozsonyi béke után visszatértek magyar földre és behódoltak a királynak. V. István halála után Miklós csatlakozott a Kőszegi–Gutkeled szövetséghez, 1272 szeptemberében újfent erdélyi vajda lett, és az is maradt 1274. május 31-ig.²⁵² Miután Henrik bán és Joachim fogságba ejtették a királyt és a királynét,

242 *Kádár*, 2013. 531. p.

243 *Zsoldos*, Arch. 52. p.

244 *ÁÚO* IV. 40. p. (RA 2558. sz.).

245 *Zsoldos*, Arch. 46–47. p.

246 *Szűcs*, 2002. 403. p.

247 *Engel*, 2001. Geregye nem 1. tábla.

248 *Karácsonyi*, 1995. 463., 466. p.

249 *Zsoldos*, Arch. 38. p.

250 *ÁÚO* III. 249. p.; *Zsoldos*, 2016a. 116. p.

251 CD V/1. 144. p.

252 Joachim 1273. áprilisi bukása őt is megfosztotta hivatalától, ám azt már 1273 májusában újra bírta. *Zsoldos*, Arch. 38–39. p.

Miklós is visszakapta régi hivatalát, attól csak pártjának fővényi veresége fosztotta meg 1274 szeptemberének végén. Pártjának 1275 júniusi hatalomra jutását követően őt országbíróvá nevezték ki, a novemberi bukás után pedig Miklós és testvére, Geregye, aki 1275-ben rövid ideig baranyai ispán volt,²⁵³ Joachimmal pusztította a Fejér megyei Csák birtokokat.²⁵⁴ A Geregye nemzetség ezen ágának birtokai Bihar megyében összpontosultak, itt feküdtek váraik is, szülőföld tartományukkal ideális szövetségesek voltak a Gutkeledék és a Kőszegiek számára.²⁵⁵ Joachim rendelkezett birtokokkal mind Bihar megyében, mind az azzal szomszédos Szabolcs és Szatmár megyékben, a Geregyéknek bizonyára jól jött egy erős szövetséges területük szomszédságában. A Kőszegiek csehországi tartózkodásuk idején kerülhettek szorosabb ismeretségbe a Geregyékkel, azonos érdekeik, illetve közös múltjuk miatt szövetségük létrehozásának nem lehetett akadálya.²⁵⁶

A Gutkeled–Kőszegi–Geregye szövetség az 1270-es évek legerősebb oligarcháit tömörítette. A három család és születőben lévő tartományaik olyan erőt képviseltek, hogy céljaik eléréséhez királyi támogatásra sem volt szükség. Ezt bizonyítja, hogy a Kőszegiek kettő ízben is ellen tudtak állni a tartományukat támadó királyi hadaknak, illetve, hogy a pártnak sikerült többször is visszaverekednie magát a kormányzat élére, dacára az ellenük felsorakoztatott Csák haderőknek.²⁵⁷ Ennek a szövetségnek kulcsfigurája volt Gutkeled nembeli Joachim, akinek halála után kevésbé tehetséges testvérei nem tudták már egyben tartani pártjukat, hatalmukat.²⁵⁸ A Gutkeledék kikerültek a hatalmi versengésből, ami felbátorította a királyt és a Csákokat a szövetség maradványainak megtámadására. A Gutkeledék kiesése a Kőszegieknek (a királyi támadás ellenére) terjeszkedési lehetőséget jelentett Szlavóniában, a Geregyékre nézve pedig végzetes volt Biharban.²⁵⁹

Joachimnak a Kőszegieken és a Geregyéken kívül más szövetségesei is voltak. Saját nemzetségén belül is akadtak, akik mellette harcoltak, ám familiárisi voltakra nincs forrásadatunk. Gutkeled nembeli Bereck, György és Benedek, a Rakamazi ág Bátorai alágából származtak, és Hodos *comes* unokatestvérei voltak.²⁶⁰ 1277-ben Joachim mellett harcoltak a drávántúli területeken a Vodicsaiak ellen a

253 *Zsoldos*, Arch. 132. p.

254 *Karácsonyi*, 1995. 464–465. p.; *Zsoldos*, Arch. 33., 38–39. p.

255 *Zsoldos*, 2013. 215. p.

256 *Zsoldos*, 2016a. 119., 120. p.

257 *Szűcs*, 2002. 398–399., 403. p.

258 *Pauler*, 1893. 430. p.

259 *Zsoldos*, 2013. 215. p.; *Zsoldos*, 2016b. 220. p.; *Zsoldos*, 2016a. 134. p.

260 *Engel*, 2001. Gútkeled nem 1. Rakamazi ág 1.; *Karácsonyi*, 1995. 476. p.

bán utolsó csatájában, ahol Bereck súlyos sebesüléseket szenvedett.²⁶¹ Birtokai Hodos birtokainak közelében, Szabolcs és Szatmár megyében, illetve Sopron megyében, Majádon helyezkedtek el.²⁶² A Gutkeled nemzetség Amadé ágáról is kerültek ki Joachimnak szövetségesei.²⁶³ Gutkeled nembeli Pál fia Lothárd 1273-ban Joachimmal együtt vett részt a csehek elleni háborúban.²⁶⁴ Gutkeled nembeli Amadé fia Amadé, szintén a Lothárd ágról, Joachimmal tartott a belviszályok során, 1272 szeptemberétől 1273 márciusáig vasi ispán volt. 1273-ban ő is részt vett a csehek elleni harcokban. Joachim 1273. áprilisi bukása után egy ideig nem kapott hivatalt, de 1275 augusztusában ismét visszanyerte vasi ispáni méltóságát, amit pártjának 1275. őszi bukásáig viselt.²⁶⁵ 1276-ban még zalai ispán volt egy rövid ideig, ám ezután többé nem viselt hivatalt.²⁶⁶ 1275 decemberében érdemei elismerésül megkapta a királytól Felsőlendva várát.²⁶⁷ Joachim Gutkeled nembeli szövetségeseinek megléte a nemzetségből való familiárisaival együtt azt bizonyítják, hogy az 1270-es években valóban ő volt a nemzetség feje; a kapcsolatok megerősítik Joachim szerteágazó befolyását, egyben demonstrálják a Gutkeled nemzetség összetartását is.

Subics nembeli Pál is Gutkeled nembeli Joachim szövetségeseinek tekinthető. 1273 májusában Spalato *comese* volt, augusztusban pedig tengermelléki vicebánná nevezték ki.²⁶⁸ Pál arra használta ki Joachim befolyását, hogy családjával fennhatósága alá vonja Dalmáciát: 1273-ban Sebenico és Spalato irányítása is a kezükben volt, 1274-re Trau is meghódolt. 1274-ben Pál valószínűleg a Gutkeled–Kőszegi párt újabb bukása miatt elvesztette vicebáni hivatalát, később, 1276-ban horvát bán lett. Subics nembeli Pál Joachimmal való szövetsége Joachimnak a szlavón területeken való berendezkedését, hatalmának elfogadottságát igazolja. Ez a szövetség nagy hatással volt a terjeszkedő Subics hatalomra, fontos lépés volt a Subicsok dalmáciai uralmának kiépítésében.²⁶⁹

261 ÁÚO IV. 179. p.

262 *Karácsonyi*, 1995. 478–479. p.

263 *Engel*, 2001. Gútkeled nem 3.

264 ÁÚO V. 67. p.

265 *Karácsonyi*, 1995. 488. p.

266 *Zsoldos*, Arch. 224., 225., 233. p.

267 ÁÚO XII. 143. p. — Az oklevél érdekessége, hogy kiadása idején már nem a Gutkeled–Kőszegi szövetség volt hatalmon, hanem a Csákok. Amadé érdemei nagyok lehettek, ha még az ellenséges bárói párt is elismerte őket.

268 *Zsoldos*, Arch. 46. p.

269 *Gál*, 2020. 151–152. p.

Péc nembeli Márk fia Gergely Béla macsói herceg halála után, 1272. november 27-én megkapta a hercegi tartományokból szerveződő kucsói és barancsi bánságokat.²⁷⁰ A csehek elleni háborúban is harcolt, bánságait 1273 májusában vesztette el.²⁷¹ Később, 1275 júniusában megkapta a somogyi ispánságot, amit 1275. szeptember 27-ig bírt. A Gutkeled–Kőszegi párt hatalomba való visszatérésével, 1276 júliusában visszakapta somogyi ispánságát, amit a bán halálának környékén, 1277 júliusában vesztett el újfent, ezúttal végérvényesen.²⁷² A Péc nemzetség Marczaly ága Zala és Somogy megyékben volt birtokos.²⁷³ Gergely tisztségviselése egybeesnek a Gutkeled–Kőszegi szövetség hatalomra kerülésével, a kucsói és barancsi báni hivatalok viselése a Joachimmal való közeli szövetségre utal.

Mivel a szlavón bánok maguk nevezhették ki a szlavóniai megyék és (valószínűleg) a várispánságok élére is az ispánokat, a Joachim báni méltóságviselése idejére a szlavóniai ispánságok élén állókat szövetségeseeknek lehet tekinteni.²⁷⁴ Kőrös megyében Pós 1271-ben, Illés pedig 1276 szeptembere és 1277 áprilisa között volt ispán.²⁷⁵ Orbász megyében Sándor fia Sándor 1272 szeptembere és 1273 márciusa között viselte az ispáni hivatalt, ez idő alatt az országbírói hivatalt is viselte; méltóságairól utoljára 1273. március 6-án esett említés,²⁷⁶ így hivatalviselése alapján Joachimmal kellett buknia 1273 áprilisában.²⁷⁷ Szana megyében a pozsonyi béke idején, 1271. július 3-án Péter volt az ispán.²⁷⁸ Zágráb megyéből Hodos *comesen* kívül Pál alispán is említésre méltó, aki 1276 novemberében állt a megye élén.²⁷⁹ Rojcsa és Oklics várispánságok élén 1271 és 1272 között András

270 Inkább kucsói–barancsi bánnak tekinthető, mivel a két terület korábban nem állt egymástól külön, és nem volt fontosabb igazgatási központ. *Ternovác Bálint*: A macsói és barancsi területek története 1319-ig. In: *Micae Mediaevales VI.* (2017) 236. p.

271 *Karácsonyi*, 1995. 890. p.

272 *Zsoldos*, Arch. 51., 52., 194. p.

273 *Karácsonyi*, 1995. 894. p.

274 *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 123–124. p.; Gutkeled nembeli Tiba fia Miklóst 1273-ban említik mint egykori gerzencei ispánt. Miklós a Gutkeled nemzetség Tiba ágáról származott. Amennyiben ispánsága Joachim bánságának idejére esett, az csak Joachimnak a nemzetsége feletti befolyását igazolná. *Zsoldos*, Arch. 154. p.; *Engel*, 2001. Gútkeled nem 5. Sárvármonostori ág 9. tábla.

275 *Zsoldos*, Arch. 164. p.

276 RA 2352. sz.

277 *Zsoldos*, Arch. 178. p.

278 *Zsoldos*, Arch. 202. p.

279 *Zsoldos*, Arch. 230. p.

állt.²⁸⁰ A nemzetségnév nélküli ispánoknál csak a keresztnév ismert, ami alapján komoly következtetések nem vonhatóak le, ám vélhetően csak a szövetségesei, elvbarátait nevezte ki szlavóniai ispánságainak élére. Joachim ispánjainak fontos szerepe lehetett a kialakuló szlavóniai Gutkeled-tartomány kezelésében.

Gutkeled nembeli Joachim befolyásának és hatalmának alappillérei voltak szövetségesei, akiknek birtokai és befolyásuk segítségével pártjának hatalma behálózta az egész országot. Éppen ezen okból a Gutkeled–Kőszegi szövetség hosszútávú megbuktatására a tekintélyes Joachim és a hatalmas Henrik bán életében a Csákok vezette ellenpártnak reális esélye nem volt. Ám a két vezető személy elhunytával nem volt, aki egyben tartsa a pártot, a szövetség meggyengült és végül semmivé lett. Hatásai viszont megmaradtak: a Gutkeled–Kőszegi csoportosulásnak számos hatalmasság köszönhette az előmenetelét, a szövetség volt tagjai még évtizedekig nagy befolyással rendelkeztek a Magyar Királyságban.

Összegzés

Kutatásom célja Gutkeled nembeli Joachim oligarchaságának tisztázása és egy részletes életrajz összeállítása volt. Ezen célkitűzés megvalósításában a kutatás sikeresnek mondható, hiszen a korábbi eredmények összegzése mellett új adatokkal is sikerült megvilágítani Joachim személyének és tartományának történetét.

Sikerült igazolni azon feltevésemet, hogy a királyi család belviszályában Joachim István mellett állt már az ifjabb királysága alatt is. Joachim halálának időpontja további szűkítésre került, a báró valamikor 1277. március 8. és 1277 májusának vége között kellett, hogy elhalálozzon. Továbbá két új személlyel is gyarapodott Joachim familiárisainak listája: bizonyossá vált, hogy Gutkeled nembeli Kis Kozma és Busan-i Juris is a Gutkeledek familiárisai közé tartozott. Grahova is felkerült Joachim birtokainak listájára, továbbá számos eddig ismeretlen elhelyezkedésű birtokot sikerült azonosítani és az esetek többségében térképre is helyezni. Új megvilágításba került a Joachim tartományán kívül eső ősi birtokok funkciója is: véleményem szerint a familiárisok birtokadományaiként és további bevételi forrásként funkcionálhattak, a születő tartomány pedig egyértelműen Szlavóniára, azon belül Zágráb és Kőrös megyékre szorítkozott. Joachimnak a Gutkeled–Kőszegi szövetségben betöltött szerepe is új értelmezést nyert, tekintélyével és (kül)politikai kapcsolataival a hatalmas birtokokkal rendelkező Kőszegiek egyenlő társaként tudott fellépni. Joachim a kutatás során az oligarchaság

280 *Zsoldos*, Arch. 188. p.

minden kritériumának megfelelt: várai, birtokai, familiárisai és szövetségesei, illetve cselekedetei is ezt a tényt erősítik, az oligarchaság tehát bizonyítást nyert.

Gutkeled nembeli Joachim bán a 14. század elejére kialakuló oligarchának mint személynek és mint életútnak is az archetípusa volt. Erőszakosságán csak gátlástalansága és politikai tehetsége tett túl, ám csupán személyes kvalitásai nem lettek volna elegendők ahhoz, hogy azt az életutat járja be, ami osztályrészszerűen jutott neki. Fényes karrierjének megágyazásában jelentős szerepe apjának, István bánnak is. Ténykedése több évtizedre meghatározta az ország történelmének menetét, nagy szerepe volt az 1270-es években kialakuló és később állandóvá váló anarchia megteremtésében. Igaznak bizonyultak rá II. Ottokár szavai: soha nem volt hű sem a királyhoz, sem az országhoz. Korai halála már nem tudta megállítani az eseményeket, fivérei, híján Joachim tehetségének, szövetségüket és tartományukat nem tudták egyben tartani. A halála után maradt úr is csak az ország nagyobb káoszba való süllyedését segítette elő. Ironikus módon Gutkeled nembeli Joachim is annak a káosznak lett az áldozata, melynek létrehozásában oroslánrésze volt; életútja ott fejeződött be, ahol elkezdődött: Szlavóniában, ahol vele együtt tartománya is sírba szállt.

KÁDÁR TAMÁS

PONTOSÍTÁSOK, MEGJEGYZÉSEK ÉS ÉSZREVÉTELEK AZ 1270–1301 KÖZÖTT MŰKÖDŐ ORSZÁGBÍRÓK ARCHONTOLÓGIÁJÁHOZ

Jelen munka bizonyos tekintetben a Fons előző évi 2. számában megjelent, archontológiai tárgyú, az Árpád-kor utolsó közel három évtizedében, a IV. László király trónra lépte (1272. szeptember) és III. András halála (1301. január 14.) közötti időben működő nádorok tisztségviselési adatait pontosítani hivatott közleményem folytatása.¹ Az alábbiakban — V. István király rövid, mindössze két esztendő uralkodási idejével (1270. május 2/3.–1272. augusztus 6.) bővítve — ugyanezen időszak országbíróit, illetve hivatali ténykedésük forrásadatait veszem górcső alá. Zsoldos Attila 2011-ben kiadott Árpád-kori világi (és főpapi) archontológiájának érintett része — az országbírói intézmény fent megjelölt időszakon belüli története vonatkozásában — több adat esetében is újragondolásra sarkall, sőt, csakúgy mint néhány nádori méltóságviselést illetően, kiegészítésre vagy pontosításra szorul.² A legfontosabb eltérés Zsoldos adatsora és a késő Árpád-kori országbírók általam valószínűsített archontológiai listája között a tisztségbetöltések és az azokkal értelemszerű összefüggésben lévő hivatali személycserék számában mutatkozik: míg a korszak legszakavatottabb kutatója 26 báró összesen 29 méltóságviselésével számolt, addig magam úgy látom, hogy ugyanezen 26 országnagy 31 hivatalba lépése detektálható a szóban forgó évtizedekben. Ez a korszak nádorainak átlagos tisztségbetöltési időtartamához (45 hét) képest valamivel nagyobb átlagot jelent: amennyiben Zsoldos országbírói adatsora felel meg a valóságnak, úgy átlagosan 54, míg az általam kalkulált 31 hivatalviselési ciklus helytállósága esetén 51 hetente foglalta el új előkelő az ország második számú bárói *dignitasát*. Az elhanyagolható különbség pragmatikus okból is eredhet. Az 1280-as években az egyes világi méltóságviselőkkel kapcsolatos okleveles adataink szembeötlően megcsappannak, ami az időszak országbíróira kiváltképp igaz. Az említett évtizedben négy olyan esztendőt is ta-

1 *Kádár Tamás*: Pontosítások, megjegyzések és észrevételek az 1272–1301 között működő nádorok, illetve nádori címet használó előkelők archontológiájához. In: Fons, 29. (2022) 155–206. p. (A továbbiakban: *Kádár*, 2022.)

2 *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) (A továbbiakban: *Zsoldos*, 2011.)

lálunk (1282, 1284, 1286, 1287), amikor még a tisztség betöltőjének nevét sem ismerjük, vagy legalábbis — egyértelműen bizonyíthatóan — nem mutatható ki senki az országbírói székben.³ Zsoldos archontológiai listája egyrészt éppen ezen években, konkrétan 1284 tavaszán és talán második felében egészíthető ki egy „újabb” országbírói hivatalviseléssel: Aba nembeli Omodé *dignitasával*, míg a másik vélelmezhető tisztségbetöltési többlet Mojs fia Mojs korábbi nádor újbóli, 1277 közepi országbíróisága.

Munkám forrásbázisának alapját a korabeli és — mivel elvéve a későbbi keletkezésű okleveles anyagban is fellelhetők a korábbi időszakra vonatkozó információk — a 14. század első feléből származó kiadványok adják. A vizsgált oklevélkorpusz záró időhatárának kijelölése önkényes és vitatható, mindazonáltal az Anjou-kor közepéig láttam hasznosnak és indokoltnak az adatgyűjtést. Az 1301 előtt hivatalba lépő országbírók kiadványait — a királynéi udvarbírók és helyetteseik diplomáival egyetemben — Szöcs Tibor 2020-ban teljes körűen, kritikai jegyzék formájában közreadta: ez a kötet szolgált vizsgálódásaim egyik pilléréül.⁴ Kritikai jegyzékét Szöcs még jóval annak publikálása előtt rendelkezésemre bocsátotta, emellett több esetben személyesen is nagy segítségemre volt munkám során, önzetlen támogatását, tanácsait és gondolatébresztő észrevételeit ezúton is hálásan köszönöm.

Jelen dolgozatom, akárcsak az előző archontológiai publikációm, elsősorban Zsoldos 2011-ben megjelent kézikönyvének vonatkozó adatsorára épül. Az országbírói ciklusok, illetve az egyes bárók pályájának és hivatali ténykedésének bemutatása előző cikkemével mindenben megegyező módon történik, ennek szerkesztés elveiről, az archontológiai forrásadatok közlésének mikéntjéről, az ott alkalmazott tipográfiai megoldások funkciójáról, valamint a jegyzetapparátussal kapcsolatos tudnivalókról tavalyi írásom bevezetőjében tájékozódhat a kedves olvasó.⁵

Az egyes hivatalviselési ciklusok közbenső, az adott tisztségbetöltési periódus legkorábbi és legkésőbbi ismert időpontja közé eső levéltári adatok tételes — és reményeim szerint hiánytalan — felsorolását két okból láttam indokoltnak.

3 *Kádár Tamás*: Adalékok a IV. László-kori nagybírák archontológiájához. Ki volt az országbíró 1284-ben? In: *Turul*, 94. (2021) 33–36. p. (A továbbiakban: *Kádár*, 2021.), itt: 33. p.

4 Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta iudicum curiae regiae, reginalis et ducalis et vices gerentium eorum tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Összeállította Szöcs Tibor. Bp., 2020. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 58.) (A továbbiakban: RI.)

5 *Kádár*, 2022. 157. p.

Egyfelől azok a nagyobb sűrűség és kiegyensúlyozott eloszlás esetén valószínűsítik, vagy éppen alátámasztják a konkrét előkelő országbíróságának nem mindig kétségtelen folytonosságát, másfelől, lévén, hogy az illető országbíró saját kiadványait is tartalmazza, hozzávetőleges képet nyújtanak annak hivatali aktivitásáról.

Végezetül mindenképpen érdemes szót ejtenünk a vizsgált időszak országbíróinak oklevelezéséről, és a tőlük származó, működésükkel kapcsolatosan, vagy éppen attól függetlenül, nem hivatali minőségükkel összefüggésben keletkezett, magánjellegű forrásokról. A fent megjelölt 31 éves időszakból 59 olyan diplomát ismerünk, amelynek *intitulatio*jában valamely országbíró — egyedül, vagy öt esetben más kiadóval együtt — szerepel, illetve az ún. *damus pro memoriák* esetében, valamely országbírónak tulajdonítható. Ezek közül 24 oklevél eredetiben, két diploma teljes szövegű átírásban, 26 irat tartalmi kivonatban maradt ránk, hét kiadványról pedig azok említésre révén tudunk. A rendelkezésünkre álló országbírói oklevelek keltezési változatainak megoszlása — főként kutatásmódszertani szempontból — szintén érdemes a figyelmünkre: az 59 kiadvány közül 31 esetében egyetlen dátumelem sem ismert, öt irat esetében csak az évet, kilenc oklevélben pedig csupán a napi dátumot tüntették fel. A hiánytalan keltezésű oklevelek száma mindössze 14. A korszak országbírói által kibocsátott, nem teljes *datatio*jú kiadványok keltének meghatározását illetően természetesen véleménykülönbségekkel is találkozhatunk, ugyanakkor a korabeli nádori oklevelekkel ellentétben itt a jogtalan, a királyi hatalmat negligáló, esetleg azzal nyíltan szembehelyezkedő, önkényes címhasználat lehetőségével nem kell számolnunk. A legaktívabb oklevélkibocsátó alighanem Hont-Pázmány nembeli András fia Tamás volt a korszak országbírái közül, legalábbis a legtöbb kiadvány tőle ismert: az 1291 és 1293 között adatolható nagybírói ténykedése idejéből legkevesebb nyolc dokumentumot állítottak ki a nevében a szokásos „*iudex curiae domini regis*” címmel. A másik véglet e tekintetben Péc nembeli Apor, akihez — jöllehet több mint öt évig állt az országbírói hivatal élén a vizsgált időszakban — egyetlen bizonyosan általa kibocsátott oklevelet sem tudunk kötni.

A királyi és az országbírói oklevelekre — hacsak valamely különös ok azt nem teszi szükségessé — a Szentpétery–Borsa-féle, illetve a Szöcs Tibor által jegyzett kritikai jegyzékek tételein keresztül hivatkozom.⁶ Az egyéb oklevélki-

6 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. II. kötet, 2–3., 4. füzet. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Borsa Iván. Bp., 1961–1987. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 9., 13.) (A továbbiakban: RA.); RI.

adók (más világi vagy egyházi előkelők, hiteleshelyek, megyei hatóságok, magánszemélyek, stb.) diplomáinak esetében, néhol a könnyebb, internetes hozzáférhetőség rovására is, arra törekedtem, hogy a vonatkozó jegyzetpontokban a legújabb, és többnyire legpontosabb szöveghelyesítéseket tüntessem fel.

Monoszló nembeli András fia Miklós országbírói működése (1270–1272)⁷

Miklós valószínűleg kevéssel IV. Béla király 1270. május 2-án vagy 3-án bekövetkezett halála után, feltehetően — az első számú bárói méltóságot a május 13. előtti egy-két hétben elnyerő — Mojs fia Mojs nádorral azonos időpontban lépett hivatalba, június 13-án már bizonyosan ő viselte az országnagyi tisztséget.⁸ A *dignitas* mellé a somogyi ispánságot is megkapta, amit ugyancsak 1272 nyarán történt leváltásáig töltött be. 1272. június 25-én, egy királyi adománylevél méltóságsorában tűnik fel utoljára az országbírói poszt birtokosaként, augusztus 3-án már utódával találkozunk a tisztségben.⁹ Érdekes és egyben jellemző, hogy Miklósnak, jóllehet bő két évig látta el hivatalát, egyetlen országbírói kiadványáról sem tudunk.

Közbenső adatok: 1270. aug. 27.: RA 1959. sz.; 1270. szept. 8.: RA 1963. sz.; 1271. máj. 11.: RA 2085. sz.; 1271. aug. 31.: RA 2106. sz.; 1271. szept. 20.: RA 2109. sz.; 1271. szept. 24.: RA 2110. sz.; 1271. szept. 27.: RA 2111. sz.; 1271. dec. 31.: RA 2117. sz.; 1272. febr. 1.: RA 2150. sz.; 1272. febr. 9.: RA 2152. sz.; 1272. febr. 17.: RA 2158. sz.; 1272. febr. 24.: RA 2162. sz.; 1272. febr. 27.: RA 2163. sz.; 1272. márc. 17.: RA 2172. sz.; 1272. márc. 18.: RA 2174. sz.; 1272. márc. 21.: RA 2177. sz.; 1272. márc. 22.: RA 2179. sz.; 1272. márc. 31.: RA 2181. sz.; 1272. ápr. 6.: RA 2182. sz.; 1272. ápr. 26.: RA 2184. sz.; 1272. ápr. 30.: RA 2185. sz.; 1272. máj. 1.: RA 2186. sz.; 1272. máj. 9.: RA 2188. sz.; 1272. máj. 23.: RA 2190. sz.; 1272. máj. 27.: RA 2192. sz.; 1272. máj. 29.: RA 2193. sz.; 1272. jún. 1.: RA 2194. sz.; 1272. jún. 8.: RA 2195. sz.; 1272. jún. 14.: RA 2210. sz.; 1272. jún. 16.: RA 2211. sz.; 1272. jún. 17.: RA 2213. sz.; 1272. jún. 24.: RA 2215. sz.

7 Zsoldos Attila: Miklós országbíró. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor, Ráczy György. Bp. – Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. Analecta Mediaevalia III.) 519–549. p.

8 RA 1928. sz.

9 RA 2216., 2223. sz.; Zsoldos, 2011. 32. p.

Péc nembeli Dénes fia Dénes első országbírósa (1272)¹⁰

1272 nyarán, valamikor június 25. és augusztus 3. között foglalta el az országbírói széket, amelyhez mellékhivatalként ugyanakkor a varasdi ispáni tiszteget is megkapta.¹¹ Rövid, legfeljebb két és fél hónapos országbírósa minden bizonnyal szeptember első harmadában, a IV. László szeptember 2/3-i megkoronázását követően ért véget, szeptember 11-én már Sándor fia Sándor töltötte be a méltóságot.¹²

Sándor fia Sándor országbírói ciklusa (1272–1273)¹³

Az ismeretlen nemzetségből származó előkelő első ízben 1272. szeptember 11-én tűnik fel az országbírószágban; kinevezésére alighanem a közvetlenül IV. László megkoronázása után, Székesfehérvárott végbement kormányzati változások keretében került sor.¹⁴ Hivatalba lépésekor orbácsi ispán is lett. Tisztségeit 1273 márciusáig viselte: 6-án még ő, 29-én azonban már utóda szerepel az említett méltóságokban.¹⁵

Közbenső adatok: 1272. nov. 15.: **RA 2314. sz.**; 1272. nov. 16.: **RA 2315. sz.**; 1272. nov. 17.: **RA 2317. sz.**; 1272. nov. 18.: **RA 2323. sz.**; 1272. nov. 26.: **RA 2327. sz.**; 1272. nov. 27.: **RA 2329. sz.**; 1272. nov. 28.: **RA 2330. sz.**; 1272. dec.

10 *Wertner Mór*: Az árpádkori ország- és udvarbírák genealogiája. In: Turul, 19. (1901) 7–26., 54–73. p. (A továbbiakban: *Wertner*, 1901.), itt: 24. p.; *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek története a XIV. század közepéig. Bp., 1995.² (A továbbiakban: *Karácsonyi*, 1995.) 887–891. p.; *Wertner Mór*: Ötödik Dénes nádor nemzetsége. In: Századok, 31. (1897) 607–610. p.; *Uő*: Az árpádkori nádorok genealogiája. (Második, befejező közlemény.) In: Turul, 16. (1898) 113–125. p. (A továbbiakban: *Wertner*, 1898/a.), itt: 117. p.; *Kádár Tamás*: Egy figyelemre méltó Dráva vidéki főúr a 13. század második feléből: Péc nembeli György fia Dénes nádor és országbíró közéleti pályája. In: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 45–46. Kaposvár, 2018. 5–19. p.

11 *Zsoldos*, 2011. 32., 222. p.

12 *Zsoldos*, 2011. 32. p.

13 *Wertner*, 1901. 54. p. Apja nevét az országbíró 1272. dec. 18-i oklevelén függő, kis részben hiányos pecsétje alapján ismerjük (DL 40 102.; RI 95. p. [105. sz.]; *Zsoldos*, 2011. 351. p.: 745. jegyz.).

14 RA II/4. 49. p.; *Zsoldos*, 2011. 32. p.

15 *Zsoldos*, 2011. 32., 178. p.; RA 2352., 2355. sz.

9.: RA 2332. sz.; 1272. dec. 18.: RI 105. sz.; 1273. jan. 2.: 2344. sz.; 1273. jan. 9.: RA 2346. sz.; 1273. jan. 10.: RA 2347. sz.; 1273. jan. 12.: RA 2348. sz.; 1273. febr. 4.: RA 2349. sz.; 1273. febr. 12.: RA 2350. sz.; 1273. márc. 1.: RA 2351. sz.

Kán nembeli László fia László első országbíróága (1273)¹⁶

László első ízben 1273 márciusában, 6. és 29. között lett országbíró. Nagy valószínűség szerint ezzel egyidejűleg, vagy kevéssel kinevezése után a baranyai, a bányai és a szebeni ispáni tisztséget is megkapta.¹⁷ Országbíróága azonban még az év tavaszán véget ért: utoljára május 29-én említik egy királyi privilégiumban a méltóság birtokosaként, június 2-án viszont már utódát, Csák nembeli Mátét találjuk a *dignitas*ban.¹⁸

Közbenső adatok: 1273. márc. 30.: RA 2357. sz.; 1273. máj. 12.: RA 2362. sz.; 1273. máj. 14.: RA 2363. sz.; 1273. máj. 23.: RA 2364. sz.; 1273. máj. 26.: RA 2368. sz.; 1273. máj. 27.: RA 2370. sz.; 1273. máj. 28.: RA 2374. sz.

Csák nembeli Máté fia Máté országbírói működése (1273)¹⁹

A későbbi nádor 1273. május–június fordulóján, június 2-án, vagy néhány nappal korábban vette át az országbírói hivatalt. Az utóbbi napon kelt királyi kiváltságlevélben nádorként tüntetik fel, de nyilvánvalóan tévedésből, mivel június 7-én és a későbbiekben az első számú bárói *dignitas*ban szereplő Rátót nembeli Rolandot ugyanaz a június 2-i kiadvány országbírónak nevezi.²⁰ Maga Máté ugyanakkor,

16 Moritz Wertner: Die Wojwoden Siebenbürgens im Zeitalter der Árpáden. Urkundliche Richtigstellungen und Bestimmungen. In: Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, 28. (1898). 41–71. p. (A továbbiakban: Wertner; 1898/b.), 54. p. (Tévesen Borsa nembelinek tartja.); Wertner; 1901. 55. p.; Uő: Újabb kutatások VIII. A Kán-nemzettség erdélyi vagy vajdai ága. In: Turul, 26. (1908) 125. p.

17 Zsoldos, 2011. 32., 130., 132., 204. p.

18 RA 2375., 2379. sz.; Zsoldos, 2011. 32. p.

19 Wertner; 1898/a. 120. p.; Wertner; 1901. 55. p.; Karácsonyi, 1995. 340–342. p.; Kristó Gyula: Csák Máté. Bp., 1986. (Magyar história. Életrajzok) 32–40. p.; Kristó Gyula: Máté 1. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Bp., 1994. (A továbbiakban: KMTL.) 446. p.

20 RA 2379., 2380. sz.

nagy valószínűség szerint folyamatosan viselt tisztsége dacára, hónapokig kimaradt a méltóságsorokból, csak augusztus 24-én, nem melleleg a bányai ispáni címmel együtt, országbíróként tűnik fel „újra”. Ezen augusztus végi említései (két külön királyi kiadványban) egyben az első és utolsó teljes *datatió*jú okleveles adatunk hivatalviselésére: valamikor a szeptember 9-ét megelőző napokban-hetekben Kán László visszakerült az országbírói székbe, maga Máté pedig — átmeneti időre, körülbelül kilenc hónapra — teljesen kiszorult a kormányzatból.²¹

Kán nembeli László fia László második országbírói ciklusa (1273)

A báró 1273 nyár végén, augusztus 24. és szeptember 9. között, alig három hónapos szünet után, ismét elnyerte az országbírói megbízatást: utóbbi napon már oklevelet is kibocsátott, így gyaníthatóan akkor már több napja ő töltötte be a méltóságot.²² Nagy valószínűség szerint még két évszám nélkül, szintén Budán kelt *damus pro memoria*-kiadványt is neki tulajdoníthatunk, ebben az esetben az utolsó adatunk (1273.) november 13-ról ismeretes hivatalviselésére. Egy bő hónappal később, december 19-én már utódával találkozunk a tisztségben.²³

Közbenső adatok: (1273. okt. 18.?): RI 107. sz.

Gutkeled nembeli István fia Miklós országbíróisága (1273–1274)²⁴

Miklós országbíróként első alkalommal egy 1273. december 19-i királyi privilégium méltóságsorában tűnik fel; a tisztséget nem sokkal korábban vehette át, tekintve, hogy előde, Kán nembeli László november derekán alighanem még hivatalban volt. Személyét az esztergomi káptalan 1274. június 24-én kelt oklevele azonosítja, minthogy atyját néhai István bánnak nevezi, aki csak a Gutkeled nembeli szlavón bán lehet.²⁵ Az országbíróiság mellé, gyaníthatóan azzal egy időben, de legkésőbb 1274. január 23. előtt a gecksei ispánságot kapta meg. Érdekes,

21 RA 2403., 2404. sz.; *Zsoldos*, 2011. 32., 130., 329. p.

22 RA 2403., 2404. sz.; RI 106. sz.; *Zsoldos*, 2011. 32. p.

23 RI 107., 108. sz.; RA 2428. sz.; *Zsoldos*, 2011. 32. p.

24 *Wertner*, 1901. 26. p.; *Karácsonyi*, 1995. 514–515. p.; Wertner vele azonosítja az 1270–1272 között működött Miklós nevű országbírókat.

25 DL 86 839.; *Zsoldos*, 2011. 32. p.

és külön figyelmet érdemlő jelenség, hogy az előkelő 1274 januárja és május vége között öt oklevél méltóságsorából is kimaradt, míg azok a zalai, a nyitrai és a fehérvári ispánt viszont megnevezik.²⁶ A báró utoljára 1274. szeptember 25-én bukkan fel az országbírói tisztségben, amelyet a bökénysomlói csata körüli napokban, alighanem az ellenpárt fényes győzelmével zárult ütközetet követően vesztette el; 30-án már utóda birtokolta a méltóságot.²⁷

Közbenső adatok: 1274. jan. 23.: **RA 2446. sz.**; 1274. jan. 26.: **RA 2447. sz.**; 1274. jan. 31.: **RA 2453. sz.**; 1274. febr. 16.: **RA 2455. sz.**; 1274. febr. 22.: **RA 2457. sz.**; 1274. márc. 9.: **RA 2483. sz.**; 1274. márc. 28.: **RA 2485. sz.**; 1274. márc. 29.: **RA 2486. sz.**; 1274. ápr. 19.: **RA 2490. sz.**; 1274. ápr. 26.: **RA 2492. sz.**; (1274.) máj. 1.: **RI 111. sz.**; 1274. máj. 7.: **RA 2499. sz.**; 1274. máj. 21.: **RA 2501. sz.**; 1274. máj. 29.: **RA 2504. sz.**; 1274. máj. 31.: **RA 2506. sz.**; 1274. jún. 24.: DL 86 839.; 1274. júl. 2.: **RA 2512. sz.**; 1274. júl. 18.: **RA 2514. sz.**; (1274. júl. 19.) RA 2516. sz.; 1274. júl. 22.: **RA 2517. sz.**; 1274. júl. 23.: **RA 2518. sz.**; 1274. aug. 4.: **RA 2521. sz.**; 1274. aug. 8.: **RA 2524. sz.**; 1274. aug. 17.: **RA 2531. sz.**; 1274. aug. 19.: **RA 2533. sz.**; 1274. aug. 21.: **RA 2534. sz.**; 1274. aug. 24.: **RA 2542. sz.**

Ákos nembeli Erdő fia Ernye második országbírósa (1274)²⁸

Ernye bán, aki pályája kezdetén, közel negyed évszázadon keresztül lovászmester, később pedig erdélyi vajda is volt, másodszer 1274. szeptember legutolsó napjaiban nyerte el az országbírói méltóságot, amelyhez mellékhivataalként a szatmári ispánságot kapta meg.²⁹ Ezen hivatalviselése nagyjából három hónapig tartottak: december 31-én IV. László király egy adománylevelében szerepel utoljára

26 RA 2443., 2454., 2484., 2502., 2503. sz.

27 RA 2554., 2559. sz.; *Zsoldos*, 2011. 32. p.; *Szabó Károly*: Kun László 1272–1290. Bp., 1886. (Magyar történeti életrajzok. II/5.) 27–28. p.

28 *Kandra Kabos*: Erne bán és fia. In: *Századok*, 18. (1884) 114–126. p.; *Kis Péter*: „A király hű bárója”. Ákos nembeli Ernye pályafutása. In: *Fons*, 2. (1995) 273–316. p.; *Wertner*, 1898/b. 53. p.; *Wertner*, 1901. 25–26. p.; *Wertner Mór*: Az árpádkori udvari tisztviselők sorozata. In: *Történelmi Tár* 1899. (3. sorozat, 22. kötet) 638–672. p. (A továbbiakban: *Wertner*, 1899.), itt: 641., 664–665. p.; *Wertner Mór*: Az Árpádkori bánok. Meghatározások és helyreigazítások. *Századok*, 43. (1909) 404–415., 472–494., 555–570., 656–668. p. (A továbbiakban: *Wertner*, 1909.), itt: 564. p.

29 RA 2559. sz.; *Zsoldos*, 2011. 32. p.

országbíróként, 1275. január 18-án pedig már Pécs nembeli Dénes töltötte be a nagybárai méltóságot.³⁰

Közbenső adatok: 1274. nov. 27.: **RA 2562. sz.**; 1274. dec. 29.: **RA 2567. sz.**

Pécs nembeli György fia Dénes második országbírói ciklusa (1275)

Dénes 1275. január első heteiben, 18-án vagy kevéssel előtte lett ismét a kormányzat tagja országbíróként. A méltóság mellé ezúttal a zalai ispánság társult, amit a báró alkalmasint az országbírói kinevezésekor kapott meg.³¹ A tisztségeket azonban még elődénél is rövidebb ideig töltötte be: bizonyosan mintegy három hétig, legfeljebb közel három hónapig viselte azokat. Harmadik, egyben utolsó adatunk országbírói működésére az okori johannita *preceptor* évszám nélküli, de minden valószínűség szerint 1275. február 3-ra datálható kiadványa, míg utóda első ízben március 24-én szerepel a méltóságban.³²

Közbenső adatok: 1275. jan. 29.: **RA 2590. sz.**

Hontpázmány nembeli Achilles fia Tamás országbírói működése (1275)³³

Tamás 1275 elején, február 3. és márc. 24. között foglalta el az országbírói széket, amelyhez egyidejűleg a pozsonyi, és legkésőbb május közepén a semptei ispáni tisztséget kapta meg.³⁴ Személyének, illetve nemzetségi hovatartozásának meghatározásában IV. László 1275. március 24-i és június 4-i privilégiumainak méltóságsorai nyújtanak segítséget: atyját mindkét oklevélben Achillesnek, magyaros formában Ehellősnak nevezik. Országbírói működése, elődeiéhez hasonlóan, igencsak rövid ideig, legfeljebb négy hónapig tartott: június 4-én IV. László

30 RA 2569., 2589. sz.; *Zsoldos*, 2011. 32–33. p.

31 RA 2589. sz.; *Zsoldos*, 2011. 33., 203. p.

32 *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. II. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz – Köln, 1965. (A továbbiakban: UB II.) 75–76. p.; RA 2595. sz.; *Zsoldos*, 2011. 33. p.

33 *Wertner*, 1901. 56. p.; *Karácsonyi*, 1995. 668. p.

34 RA 2595. sz.; *Zsoldos*, 2011. 33., 185., 191. p.

király oklevelében még ő szerepel a méltóság birtokosaként, 17-én azonban már Geregye nembeli Miklós töltötte be azt.³⁵

Közbenső adatok: 1275. márc. 27.: RI 121. sz.; 1275. márc./ápr. 21. előtt: RI 122. sz.; 1275. ápr. 21./máj. 23. előtt: RI 123. sz.; 1275. ápr. 3.: **RA 2596. sz.**; 1275. máj. 21.: **RA 2599. sz.**; 1275. máj. 30.: **RA 2601. sz.**

Geregye nembeli Pál fia Miklós országbírósága (1275)³⁶

A Geregye nemzetség bihari ágához tartozó, az erdélyi vajdaságot korábban négy alkalommal is betöltő, és ezért néha Miklós vajdaként is felbukkanó előkelő 1275. június első felében, 4. és 17. között foglalta el az országbírói széket, amelyhez, feltehetően egyidejűleg, legfeljebb július derekán, a bányai ispáni tisztet is megszerezte.³⁷ Meglehetősen szűkre szabott országbírósága még ugyanazon év utolsó negyedében, valamikor október 13. és december 10. között véget ért: előbbi napon még Bodajk, illetve Székesfehérvár mellett bocsátott ki egy-egy oklevelet (az előbbi, hiánytalan *datiót* tartalmazó kiadvány alapján határozható meg egyébként nemzetségi, családi hovatarozása), december 10-én viszont már Csák Ugrin mutatható ki a méltóságban.³⁸

Közbenső adatok: 1275. jún. 17./aug. eleje: RI 126. sz.; 1275. jún. 21.: **RA 2615. sz.**; 1275. júl. 11.: **RA 2617. sz.**; 1275. júl. 21.: **RA 2622. sz.**; 1275. júl. 27.: **RA 2623. sz.**; 1275. júl. 29.: **RA 2626. sz.**; 1275. aug. 11.: **RA 2631. sz.**; 1275. szept. 22.: **RA 2649. sz.**; 1275. szept. 27.: **RA 2650. sz.**; 1275. okt. 6.: **RI 130. sz.**

35 RA 2602., 2604. sz.; „Miklós vajda országbíró”: RA 2604., 2615., 2618. sz.

36 *Wertner Mór*: Pál fia Miklós erdélyi vajda. In: Erdélyi Múzeum, 11. (1894) 664–669. p.; *Wertner*, 1901. 56. p.; *Karácsonyi*, 1995. 464–465. p.

37 RA 2602., 2604. sz.; *Zsoldos*, 2011. 33., 130. p.

38 RI 131., 132. sz.; RA 2662. sz.

Csák nembeli Pós fia Ugrin országbírói ciklusa (1275–1276)³⁹

Ugrin közvetlenül a rövid erdélyi vajdasága után, 1275. december 4. és 10. között, nagy valószínűség szerint az utóbbi napon kapott kinevezést az országbírói méltóságra. Mellékshivataláról nem tudunk, amit az is magyarázhat, hogy ezen méltóságviselése is igen rövid ideig tartott, és csupán hat királyi oklevélben találkozunk vele országbírói minőségben.⁴⁰ A posztról való távozása közelebbi időpontjának megállapítása problematikus: utoljára IV. László egy 1276. január 9-én kibocsátott privilégiumában nevezik országbírónak, bár a kiadvány nem egységes keltezésű, valószínűleg 1275 decemberének második felében állíthatták ki. Minthogy azonban utóda, a hivatalban először 1276. január 20-án szereplő Mojs fia Mojs december utolsó heteiben alkalmasint még királynéi udvarispán volt, az országbíróiságot érintő személycserét inkább már 1276-ra, január első kétharmadára helyezhetjük.⁴¹

Mojs fia Mojs első országbíróisága (1276)⁴²

Mojs, mint fentebb láttuk, feltehetőleg 1276 januárjában, legkésőbb a hónap 20. napján vette át az országbírói hivatalt. A király e napon kiadott oklevelében báróját annak egy korábbi ténykedése kapcsán említi, lehetséges azonban, hogy Mojsnak az Inke falu eladása körüli szerepvállalására még országbíróiságát megelőzően sor került: a szóban forgó település ugyanis Somogy megyében feküdt, aminek ispánságát 1275 végétől, legkésőbb decembertől ő töltötte be.⁴³ Hivatalviselésére az utolsó, vitán felül álló adat — saját, Budán kelt kiadványa — 1276. március 25-ről ismeretes, azonban Ompudin alországbíró egy 1277 márciusában lejegyzett ítéletlevelének információi alapján elképzelhető, hogy még 1276. ápri-

39 Wertner; 1901. 57. p.; Karácsonyi, 1995. 360–363. p.; Galambosi Péter: Csák Ugrin, a hűséges tartományúr. In: Fons, 24. (2017) 289–322. p.

40 RA 2659., 2662. sz.; Zsoldos, 2011. 33., 39. p. Miklós okt. 13-i kiadványában bizonyos Pál ispán fiának nevezi magát, akit nagy valószínűség szerint a Geregye nembeli országbíróval (1241, 1248–1254) azonosíthatunk.

41 RA 2687., 2689. sz.; Zsoldos, 2011. 33. p.

42 Wertner Mór: II. Moys nádor és családja. In: Századok, 25. (1891) 392–400. p.; Wertner; 1898/a. 118–119. p.; Wertner; 1899. 641–642., 655., 665., 667. p.; Wertner; 1901. 20–21. p.

43 RA 2689. sz.; Zsoldos, 2011. 33., 194. p.

lis végén is ő volt az országbíró.⁴⁴ Az alországbírói kiadványban elbeszélte események időrendje ugyanakkor ellentmondásos, így két rekonstrukciós lehetőség is felmerül. Mint az oklevélben olvasható: bizonyos Us fia Miklóst és Visa öt fiát öt ízben bírságolták meg, ezért Mojs „volt országbíró” megparancsolta, hogy a felperes vezekényi Bertalan fia Dénest vezessék be a jogvita tárgyát képező Kér birtokba. Ennek végrehajtásakor az alperesek tiltakoztak, emiatt április 24-re kaptak határnapot igazuk bizonyítására és a bírságok kiegyenlítésre. Miklós és társai azonban az új időpontban sem jelentek meg a bírói fórum előtt, és nem is küldtek senkit oda maguk helyett, így hatodszor is bírságot szabtak ki rájuk, és „Mojs mester” újfent utasítást adott, hogy Dénest vezessék be a mondott fekvőségbe. Ugyanakkor Miklóséknak július 8-ra újabb terminust jelölt ki a bíróság a megjelenésre, hozzátéve, hogy ha akkor is távol maradnának, az ország szokásjoga szerint végső döntés szülessen. Az öt alperes a kijelölt újabb határnapon sem jelent meg a törvényszéken, ezért ismét, immár hetedszer is megbírságolták őket. Ekkor pünkösöd 22. napjára kaptak idézést, de mint azt „Mojs mester” rögzítette oklevelében, ezúttal is elmulasztották a megjelenést, és ezúttal se küldtek senkit képviselőjükben az országnagy színe elé, így 1277. július 13-án Ompudin és bírótársai úgy ítélték, hogy Miklósék nevezett jószágá a nyolc bírság fejében örökös birtoklásra Dénesé legyen.⁴⁵

A per eseményeinek leírása a július 8-ra kitűzött határnapig egyértelmű, ám azt követően, mint láttuk, az alpereseket állítólag a pünkösödöt követő harmadik vasárnapra idézték meg, ami viszont mindkét szóba jöhető év esetében június első felére esett: 1276-ban június 14., 1277-ben pedig június 6. volt. Következésképpen vagy Ompudin írta le tévesen oklevelében a per folyamatra vonatkozó dátumait, és valamennyi pereslelményre 1277-ben került sor, vagy — és alighanem ez a valószínűbb — a hetedik, 1276. júliusi elmarasztalás után valamiért szokatlanul hosszú ideig, nagyjából tíz hónapig szünetelt a per, míg végül Mojs sokadszori bírságkiszabását követően, 1277 nyarán az alországbíró által nyert lezárást. Utóbbi esetben — már amennyiben a nyolcadik bírságot is abbéli minőségében rótták ki az alperesekre — Mojs 1277. június 6. táján is viselte az országbírói hivatalt. Első ciklusának vége a fentiek fényében 1276. április 24. és július eleje közé datálható, de mivel a hivatkozott ítélettel nem közli, hogy július 8-át követő napokban ki bírságolta meg Miklóst és Usa fiait, és utóda — kétséget kizáróan — egy hónap-

44 RI 140., 145. sz.

45 RI 145. sz.

pal később, augusztus 9-én mutatható ki először a tisztségben, nem elképzelhetetlen, hogy még július elején is ő tevékenykedett országbíróként.⁴⁶

A másik felmerülő alternatíva — miszerint a pereskedés az ítéletlevélben előadott április 24. és július 8. közötti eseményei valójában 1277 folyamán zajlottak le, és Ompudin tévesen felcserélte a hetedik és nyolcadik bírságkiszabás időpontját — szintén nem zárható ki, jóllehet a pünkösöd 22. napján történekről az alországbíró Mojs oklevele alapján számolt be, amelyben minden biztonnal világosan rögzítették mind az intézkedés idejét, mind pedig, hogy hányadik bírságról van szó. Mindazonáltal az utóbbi eshetőség helyállósága mellett hozható fel Bácsatyai Dániel egy nemrég publikált archontológiai felvetése is, miszerint — a király 1276. április 5-i, Váradon kibocsátott oklevelének az új, készülőben lévő „bullájá”-ra vonatkozó közlése, továbbá Veszprém embertelen feldúlása idejének pontosabb meghatározása alapján — Csák nembeli Péter első nádorsága 1276. március 25. és április 5. között ért véget. Péternek a nádori méltóságból való eltávolítása ugyanis alkalmasint együtt járt a többi országos bárói tisztségviselő egyidejű, vagy nem sokkal később bekövetkező lecserélésével, így gyaníthatóan — a mindig is inkább a Héder–Gutkeled-szövetség ellentáborához tartozó — Mojs sem maradhatott az országbírói tisztségben március-április fordulója után. Amennyiben viszont bárónk 1276. április 25. körül már nem viselte az említett méltóságot, országbíróként legkorábban csak a következő év Szent György napján bírságozhatta meg a nevezett alpereseket, és a jogvita során tett további intézkedései is 1277 derekán történtek.

Közbenső adatok: (1276. jan. 20./febr. 7–15. körül:) RI 137. sz.; 1276. márc. 8.: RI 139. sz.

Móric országbírói működése (1276)⁴⁷

Móric 1276. április 24. és augusztus 9. között lépett hivatalba, július 8-án gyaníthatóan már ő ült az országbírói székben.⁴⁸ Megbízását a vasi ispánsággal együtt kapta, az utóbbi tisztségben szintén augusztus 9-én adatható először. Országbírósága még 1276-ban véget ért: egy minden biztonnal neki tulajdonítható,

46 RA 2721. sz.; *Zsoldos*, 2011. 33. p.

47 A báró azonosítása jelen ismereteink szerint nem lehetséges. A felmerülő, de nem megalapozott, vagy nem igazolható azonosítási javaslatokra: *Zsoldos*, 2011. 339. p.

48 *Zsoldos*, 2011. 33. p.; RA 2721. sz.; RI 145. sz.

év nélküli *damus pro memoria*-oklevél tanúsága szerint november 15-én még ő viselte a méltóságot, a 18. utáni hetekben azonban egy — úgyszintén ismeretlen nemzetséghez tartozó — Jakab nevű előkelőt találunk a helyén.⁴⁹

Közbenső adatok: (1276.) szept. 15.: RI 142. sz.

Jakab országbírósága (1276)⁵⁰

Jakab mindössze egyetlen alkalommal, IV. László egy 1276 végén, november 18. után kelt oklevelének méltóságosorában szerepel az országbírói tisztség birtokosaként, így semmit sem tudunk róla.⁵¹ Mivel személyét és hivatalviselését Kőszegi Miklós második nádorságához kapcsolhatjuk, már csak az időpontok közelsége okán is indokoltnak látszik a feltételezés, hogy annak második nádori ciklusában való utolsó okleveles szereplésekor, 1277. január 17-én még Jakab viselte az országbíróiságot. Vélelmezhető közvetlen utóda, Mojs fia Mojs legkésőbb 1277. június 10–12. környéke óta töltötte be ismét a pozíciót, de mint fent kifejtettem, könnyen lehetséges, hogy már április 24. körül is ő volt a méltóságban.⁵²

Mojs fia Mojs második (?) országbírói ciklusa (1277)

A báró, mint arról fentebb szó esett, Ompudin alországbíró ugyanazon év júliusi kiadványának közlései alapján 1277 pünkösdjének 22. napját (jún. 6.) követően — legvalószínűbben június 12-én, esetleg néhány nappal később — országbíróként rendelkezett a Kér birtok ügyében folyó perben, ugyanakkor felmerülhet az is, hogy már a Szent György ünnepét (ápr. 24.) követő napokban is ő volt az országbíró.⁵³ Második méltóságviselése a jelek szerint július 13. előtt fejeződött be, tekintve, hogy Ompudin kizárólag — az országbíróiságban november 18-án adatolható — Pécs nembeli György szolgálatában állt, azaz utóda maga nevezte ki és nem „megörökölte” hivatali helyettesét, aki ugyanakkor a sokat emlegetett

49 *Zsoldos*, 2011. 225. p.; RI 143. sz.; RA 2752. sz.

50 Személye nem azonosítható. *Zsoldos* — felvetése alátámasztása nélkül — elképzelhetőnek tartja, hogy a Bana nembeli trencsényi és nyitrai ispánnal lenne azonos (*Zsoldos*, 2011. 313. p.).

51 RA 2752. sz.; *Zsoldos*, 2011. 33. p.

52 RA 2762. sz.; RI 145. sz.

53 RI 145. sz.

1277. július közepi diplomájában Mojsot — sejtetően inkább az akkori helyzetre vonatkozóan — „*quondam iudex domini regis*”-nek nevezi.⁵⁴

Péc nembeli György fia Dénes harmadik országbírói működése (1277)

Az igen hosszú és mozgalmas közéleti pályát befutott báró alighanem Mojs közvetlen utódaként ült be az országbírói székbe, így megbízatását 1277 nyarának első harmadára–felére, június 6. és július 13. közé datálhatjuk. Országbíróságára az egyetlen ismert okleveles adatunk saját, 1277. november 18-án, Sopronban kiadott privilégiuma. Tisztségéből még az év vége előtt a nádori méltóságba lépett tovább.⁵⁵

Rátót nembeli Domonkos fia Roland második országbírósága (1277)⁵⁶

Roland, vagy magyaros formában Lóránd egyedülállóan hosszú országnagyi pályafutása legvégén, kerek harminc évvel első országbírói hivatalviselése után, 1277 utolsó heteiben, november 18. után tért vissza a méltóságba, amelynek betöltőjeként csak egy alkalommal tűnik fel forrásainkban.⁵⁷ A négyszeres nádor csak rövid ideig, vélhetően haláláig látta el az utolsó bárói megbízatása nyomán rá háruló feladatokat. Elhunytá legkésőbb 1278 februárjában következett be, március 2-án már néhaiként említik.⁵⁸

Rátót nembeli Balduin fia Gyula országbírói működése (1278)⁵⁹

54 *Zsoldos*, 2011. 34. p.

55 RI 145. sz.; RI 147. sz.; *Zsoldos*, 2011. 21., 34. p.

56 *Wertner Mór*: Családtörténeti adalékok. (Második közlemény.) IV. Ratold nb. I. Roland nádor és utódai. In: *Turul*, 15. (1897) 129–131. p.; *Wertner*, 1901. 21–22. p.; *Karácsonyi*, 1995. 916–917. p.; *Wertner*, 1898/a. 116. p.; *Szovák Kornél*: Rátót nembeli Roland nádor kúriája. In: *A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak, puszták a Dunántúlon. (XI–XIX. század.) Az MTA Veszprémi és Pécsi Bizottságának VII. konferenciája, Veszprém, 1987. okt. 19–21. Szerk. Somfai Balázs. Veszprém, 1990. 299–316. p.; *Uő*: Roland I. In: *KMTL* 577. p.*

57 RA 2825. sz.; *Zsoldos*, 2011. 30., 34., 348. p.

58 RI 148. sz.

59 *Wertner*, 1899. 651. p.; *Wertner*, 1901. 57. p.; *Karácsonyi*, 1995. 913. p. Azonosítására uo., illetve saját 1278. évi kiadványa.

Gyula — Roland bán unokatestvére és egyszersmind utóda — csupán egyetlen ízben, történetesen éppen saját, a nemrég elhalálozott Roland fiainak anyjuk javára tett adományát rögzítő, 1278. március 2-i keltezésű biznyságlevelében bukkan fel a méltóságban.⁶⁰ Hivatalviselésének vége, már amennyiben a két időpont között nem került sor másik személycserére, kivételes módon napi pontossággal megállapítható: a király 1278. június 19-én kibocsátott oklevelének tanúsága szerint, visszafogadván azt kegyébe, Gutkeled nembeli István bán fia Istvánra ruházta az országbírósgot.⁶¹

Gutkeled nembeli István fia István országbírósga (1278–1279)⁶²

István országbíróvá való kinevezésének körülményei — a király ugyanazon a napon, vagy kevéssel utána kiállított pátensének köszönhetően, kivételes módon — jól ismertek: az uralkodó a közte és a hűségére tért nagy hatalmú bárója között Csanádon, pünkösöd után nyélbe ütött és ünnepélyes esküvel is megerősített kiegyezését követően, június 19-én juttatta a méltóságot a mosoni ispánsággal egyetemben az országnagynak.⁶³ Hivatalviselése egy évig adatolható, utoljára 1279 nyarán, két, napi keltezés nélkül kibocsátott királyi oklevélben szerepel a tisztségben.⁶⁴ A méltóságból valószínűleg még az év vége előtt távoznia kellett. Ugyan utóda, Aba nembeli Dávid fia Péter először csak 1280 júliusában szerepel az országbírósgban, de a mosoni ispáni székben már 1279-ben, minden bizonynyal július-augusztus után, szintén új tisztségviselővel, egy, a forrásunkban csak nevének kezdőbetűjével (H) jelölt előkelővel találkozunk, aki ráadásul lovászmester is volt, amely méltóságot éppen a fenti Pétertől vette át.⁶⁵ Alighanem az történt tehát, hogy 1279 augusztus közepe után Istvánt Aba Péter váltotta az országbírói poszton, akinek addigi tisztségét és azzal együtt a mosoni ispánságot is a H kezdőbetűs nevű báró kapta meg.

Közbenső adatok: 1278. nov. 6.: *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et

60 RI 148. sz.; *Zsoldos*, 2011. 34. p.

61 RA 2870. sz.

62 *Wertner*; 1901. 57–58. p.; *Wertner*; 1909. 472. p.; *Karácsonyi*, 1995. 515. p.

63 RA 2870. sz.; *Zsoldos*, 2011. 34. p.

64 RA 2981., 2985. sz.

65 *Zsoldos*, 2011. 34., 58., 171. p.

Slavoniae.) VI. Sabrao i uredio Smičiklas, T[adija]. Zagreb, 1908. 261–266. (266). p.; (1279.) jan. 5.: RA 2939. sz.; 1279. jan. 30.: RA 2942. sz.; 1279. márc. 13.: RA 2946. sz.; 1279. jún./aug.: RA 2981. sz.

Aba nembeli Dávid fia Péter országbíró-sága (1279/1280)⁶⁶

Az új méltóságviselő, jóllehet vélhetően már 1279 utolsó hónapjaiban hivatalba lépett, első ízben 1280. július 19-én mutatható ki az országbíró-ságban.⁶⁷ Alországbírója, bizonyos János, 1280. február végén vagy március elején már eljár egy Bereg megyei föld ügyében, így amennyiben, mint az valószínűbbnek ítéltető, Péter országbíró nevezte ki helyettesét, méltóságviselése értelemszerűen szintén a mondott időpont előtt kezdődött.⁶⁸ Péter az Aba nemzetség nádori ágához való tartozását, illetve hogy valóban Finta és Omodé nádorok fivére volt, az egri káptalan két 1280. évi kiadványa bizonyítja.⁶⁹ Hivatalviselésének utolsó, kétségen felül álló adata saját, 1280. szeptember 10-én, Budán kiadott ítéletlevele, de mivel valószínűleg alországbírójának tulajdonítható és 1280-ra keltezhető egy, az évszám elhagyásával, október 12-én lejegyzett *damus pro memoria*-oklevél, továbbá Jánost egy korábbi intézkedés kapcsán ugyanazon hónap 28-án még a méltóság birtokosaként említi a váradi káptalan, csaknem bizonyos, hogy helyettesével együtt még október végén is betöltötte tisztségét.⁷⁰ A személycseréket alighanem november eleje táján vezényelték le: a hónap 23. napján már egy István nevű személlyel találkozunk az alországbírói poszton, sőt egy nemkülönbén év nélküli, november 20-i *damus pro memoria* kiadóját is vele azonosíthatjuk. István hivatali működését pedig János országbíróhoz kapcsolja a szakirodalom.⁷¹ Péter, ha ugyan nem azonnal jutott az újabb bárói méltóságba, legfeljebb csak át-

66 Wertner, 1899. 667. p.; Wertner, 1901. 58. p.; Karácsonyi, 1995. 17. p.

67 RA 3056. sz.; Zsoldos, 2011. 34. p.

68 RI 150. sz.; Zsoldos, 2011. 34. p.

69 A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I. Szerkeszti Nagy Gyula. Bp., 1887. 26–27. (26.) p.; Hazai okmánytár, VI. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghely Dezső. Bp., 1876. (A továbbiakban: HO VI.) 264–265 (264.) p.

70 RI 158–160. sz.; RA 3103. sz.; Zsoldos, 2011. 34. sz.

71 RI 161., 163. sz.; Zsoldos, 2011. 34. p.

meneti időre maradt tisztség nélkül: 1281. április 21-én utódával, Jánossal együtt említi a király, mint tárnokmesterét.⁷²

Közbenső adatok: 1280. szept. 1.: RI 156. sz.

János országbírói működése (1281)⁷³

A báró származásáról, rokoni kapcsolatairól és előéletéről semmit nem tudunk. Forrásainkban csupán egyetlen alkalommal, IV. László említett 1281. április 21-i oklevelében szerepel — egyszersmind barsi ispánként is — a méltóság betöltőjeként, amit, miként fentebb láttuk, vélelmezhetően 1280. október 28. és november 20. között nyert el.⁷⁴ Hivatalviselése végének megállapítása szintén nem problémamentes. 1281. október 19-én az esztergomi káptalan kiadványa — sajnos személyének megnevezése nélkül — említi az országbíró egy Nógrád megyei határperben kibocsátott okleveleit. Szócs Tibor országbírói oklevéltárában meggyőző érveléssel kérdőjelesen Jánosnak tulajdonította a szóban forgó diplomákat, abban azonban már nem tudok vele teljes mértékben egyetérteni, hogy a kiadványok kelteként a kézenfekvő 1281 mellett az 1280. esztendő is szóba jöhet.⁷⁵ Az utóbbi kérdés a méltóságviselés végének időpontját illetően — már amennyiben tényleg ő jegyezte a hiteleshelyi oklevélben említett országbírói kiadványokat — nagy jelentőséggel bír. János utódát, Hermán nembeli Rubint csak 1283. március 10-én adathatjuk a méltóságban, ilyenformán János meglehetősen nagy valószínűség szerint 1281. október közepe és 1283 márciusa között távozott a tisztségből.⁷⁶

72 A bárót 1281. szeptember 21-i keltű, tárnokmesteri minőségében kiadott oklevelén függő pecsétjének címerpajzsa alapján azonosítja a kutatás (Árpádkori új okmánytár, XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Bp., 1874. 339–341. p.; DL 1102.; *Körmendi Tamás*: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. In: *Turul*, 84. [2011] 117. p.).

73 *Wertner*; 1901. 58. p.

74 RA 3103. sz.; *Zsoldos*, 2011. 34., 134. p.

75 RI 138–139. p. (172. sz.)

76 RA 3212. sz.; *Zsoldos*, 2011. 34. p.; *Kádár*, 2021. 36. p.

Hermán nembeli Hermann fia Rubin országbíró-sága (1283)⁷⁷

Rubin, aki néhány évvel korábban erdélyi alvajda is volt, mint láthattuk, az 1283 márciusa előtti egy, legfeljebb másfél év folyamán kapott kinevezést az országbíró-ságra és foglalta el a méltóságot.⁷⁸ Ezt közvetve az őt első ízben országbíróként említő, 1283. március 10-i királyi páten-s információi is megerősítik. Az egyébként javára kelt adománylevélben az uralkodó elbeszéli, hogy a kun zendülés idején Rubin és annak megadományozott szerviensei Sövényvár *castellumban* bizonyították hűségüket, illetve Aba nembeli Finta Szalánc nevű várának ostromában szereztek érdemeket, ahol többen meg is sérültek közülük. A kiadványból azt is megtudjuk, hogy a felsorolt szolgálatok teljesítése idején Rubin még csak ispán volt, eltérően a kegnyilvánítás körüli helyzettől, amikorra már az országbírói méltóságba emelkedett. Az abaúji erősség ostromát oklevelünk a sövényvári szolgálatok után említi, ami alapján tudható, már ha a narráció szövege megfelel a felidézett történe-sék időrendiségének, hogy Sövényvár megtámadására, illetve Rubin és társai általi megvéd-elmezésére a kunok első lázadásakor, azaz 1280 késő nyarán vagy őszén került sor.⁷⁹ Feltételezhetjük emellett azt is, hogy Rubin országbírói kinevezését részint a Sövényvárott tanúsított helytállásának köszön-hette, és e módon való megjutalmazása 1282 folyamán, esetleg 1281 legvégén történt. Minthogy azonban méltóságviselésére csak 1283 márciusából rendelkezünk pozitív archontológiai forrásadattal, neve mellett csupán ezen évet tüntethetjük fel.

Aba nembeli Dávid fia Omodé első (?) országbíró-sága (1284?)⁸⁰

A későbbi sokszoros nádor 1284. évi országbíró-ságát kétségkívüli oklevel-es adat nem igazolja; egy saját, az évszám elhagyásával május 13-án, Érdsomlyón (a mai Versecen) kibocsátott *memorialisa* alapján azonban meggyőződésem szerint megalapozottan vélelmezhető, hogy a mondott évben egy ideig ő töltötte be a méltóságot. Feltevésem bizonyítására a közelmúltban a Turul oldalain tettem

77 Wertner; 1898/b. 66. p.; Wertner; 1901. 58. p. Rubin azonosítására: UB II. 124. p.

78 RA 3212. sz.; Zsoldos, 2011. 34., 39. p.

79 HO VI. 289–292. (291.) p.; Kádár; 2021. 36. p.

80 Wertner; 1898/a. 121. p.; Wertner; 1901. 59. p.; Karácsonyi, 1995. 37–43. p.; Kristó Gyula: A rozgonyi csata. Bp., 1978. (Sorsdöntő történelmi napok 3.) 28–36. p.; Draskóczy István: Amadé. In: KMTL 41–42. p.

kísérletet, ott részletesen bemutatott érveimet e helyütt csak röviden foglalom össze.⁸¹ Az említett év nélküli oklevél *auctorát*, aki Homodeus országbírónak nevezi magát, bízvást az Aba nembeli tartományúrral azonosíthatjuk. A kiadványt a szakirodalom 1289, illetve újabban 1290 tavaszára keltezi. Az utóbbi évet megjelölő datálási javaslattal korábban én is egyetértettem. Omodé országbíróága 1289-ben, az év késő nyarán csaknem bizonyosnak tekinthető, forrásunk bizonyos tartalmi elemei azonban az 1290. évi kelet lehetőségét már egyértelműen cáfolni látszanak. Egyfelől ismeretes ugyanis, hogy 1290 tavaszára a báró és IV. László viszonya végzetesen elmérgesedett, sőt, mint azt a király egy — sajnos szintén az évszám elhagyásával lejegyzett, de nagy valószínűség szerint 1290. május 27-én, Székesen készült — parancsleveléből tudjuk, Szabolcs megyei hívei elfoglalták az iratban egyszerűen csak Dávid fia Omodénak nevezett nagyúr körévi várát, amiért is a hálás uralkodó felszólította őket, hogy megjutalmazásuk végett siessenek hozzá.⁸² Másfelől fenti, Érdsomlyón kiadott oklevelében Omodé arra kötelezte az alperest, hogy a hadoszlás 22. napján jelenjen meg a bírói hatósága előtt, ezen körülmény viszont jóformán kizárja a kiadvány 1290. évi keltét. Könnyen beláthatjuk: szerfelett valószínűtlen, hogy május 13-án, a királytól kb. 140 km-re tartózkodó Omodé még országbírói minőségben intézkedik, miközben a király hívei kevéssel azelőtt, vagy éppen azokban a napokban — IV. László egyetértésével vagy egyenesen parancsára — megrohanják és elfoglalják egyik erősségét. Emellett 1289 tavaszán nincs tudomásunk országos hadjáratról vagy kisebb, az országnagyok által a király megbízásából vezetett katonai akcióról, 1290 májusában pedig csak az harci cselekmény adatolható, amely éppen a báró ellen, Kórév megvívásával folyt le. Az pedig aligha életszerű, hogy Omodé egy olyan hadjárat lezárása utánra tűzné ki majdani személyes ítélezését, amelynek konkrétan ő maga, vagy egy, a részvételével létrehozott főúri koalíció a célpontja. Utóbbi körülményt megfontolva 1290 késő tavaszán Omodé tényleges, IV. László által elismert országbíróágát kizárhatjuk, méltóságviselése májusban csak az előző esztendőben elképzelhető, akkor azonban, csakúgy mint az év többi hónapjában, nem tudunk sem a király, sem a kormányzati elit tagjainak dél-magyarországi látogatásáról. 1284-ben ugyanakkor, éppen május első hetében, IV. László Krassó megyében, ráadásul Érdsomlyón tartózkodott, és feltehetően még 18-án is Versec térségében időzött, ami erősen egybeesik Omodé országbíró május 13-i oklevelével.

81 Kádár, 2021.

82 RA 3557. sz.

Első — a fentiek fényében joggal vélelmezhető — 1284. évi országbírói működése, amennyiben gombai Domonkos az ő, nem pedig utóda, Balassa Demeter hivatali helyetteseként szolgált, alighanem december 19. után ért véget. Domokos alországbíró a mondott napon még két ügy kapcsán is oklevelet bocsátott ki, így elviekben nem lehetetlen, hogy mind az ő, mind a felettese hivatalviselése az új, 1285. év elején is tartott valameddig.⁸³

Balassa családbeli Miklós fia Demeter országbírósága (1285)⁸⁴

Demeter országbírói működésére csupán egyetlen oklevelés adat áll rendelkezésünkre: saját, sajnos napi keltezés nélkül, 1285-ben lejegyzett ítéletlevele.⁸⁵ Hivatalviselésének idejét ennek ellenére pontosíthatjuk: egyfelől ismert, hogy ugyanazon évben, valószínűleg már korábban — a zólyomi ispánsággal együtt — a királynéi tárnokmesteri tisztséget is betöltötte, az utóbbi méltóságban az utóda, Péc Dénes pedig október 14. előtt vette át a helyét, következésképpen Demeter bárói kinevezésére jóval október derekát megelőzően kellett hogy sor kerüljön.⁸⁶ Másrésztől gyanítható, hogy országbírói megbízását május 8. után kapta: e napon kelt oklevelében ugyanis a király csak zólyomi ispánként említi, amit ugyanakkor betudhatunk annak is, hogy egy turóci birtok ügyében kellett eljárnia. Turóc tudniillik még évtizedekkel később is a zólyomi erdőispánsághoz tartozott, így ott is ő volt az illetékes világi tisztségviselő, és mivel az uralkodó e minőségében utasította, lehetséges, hogy nem érezte szükségesnek vagy fontosnak, hogy Demeter esetleges országbíróságára is utaljon. Mindazonáltal utóbbi eshetőség meg-

83 RI 179. sz.; *Neumann Tibor*: Két oklevéljegyzék 1588-ból. (Ismeretlen középkori oklevelek újkori forrásokban. In: *Lymbus*. Magyarságtudományi Forrásközlemények, 18. (2020) 22. p. Az utóbbi, csak említésből ismert oklevél egyértelműen keltezi a másik, szintén Budán kiállított iratot, és egyben — a korban szokatlan módon — nemesi előnévvel (*de Gomba*) említi az alországbírót.

84 *Wertner Mór*: Az árpádkori megyei tisztviselők. Okirati kútfők nyomán. In: *Történelmi Tár* 1897. (3. sorozat, 20. kötet) 439–486., 653–679. p.; itt: 669–670. p.; *Wertner*; 1899. 668. p.; *Zolnay László*: Miklósfia Demeter mester (1250–1312). In: *Turul*, 49. (1935) 35–37. p.; *Zolnay László*: A „Balassák” és a Felvidék. (Adatok a XIII–XIV. század néhány kritikus évtizedéhez.) In: *Borsodi Levéltári Évkönyv*. 5. Szerk. Csorba Csaba. [Miskolc], 1985. 103. p.

85 RI 183. sz.; *Zsoldos*, 2011. 35. p.

86 RI 183. sz.; *Zsoldos*, 2011. 35., 69. p.; Árpádkori új okmánytár, IV. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest, 1862. 281. p.; DF 233 328.; *Zsoldos Attila*: IV. László és a Kállaiak ősei. In: *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*. 42. Nyíregyháza, 2000. 84. p.

látásom szerint kevésbé valószínű, indokoltabb inkább azzal számolnunk, hogy 1285. május 8. és — Dénes fent említett kiadványa alapján — szeptember közepe között lépett hivatalba. A báró legkésőbb 1286 szeptemberére elvesztette ország-nagyi tisztségét: egy szeptember 3. előtt — Péter fia András nevű — jegyzője javára kiadott privilégiumában IV. László király csak zólyomi ispánnak mondja, míg az esztergomi káptalan a Demeter oklevelét tartalmilag átíró, ugyanazon év szeptember 22-én lejegyzett diplomájában már volt országbírónak nevezi őt.⁸⁷

Péc nembeli Márk fia Gergely országbírói hivatalviselése (1288?)⁸⁸

Gergely országbíróságát a kutatás IV. László egy évszám nélküli, a hártya sérülése miatt valamely nem ismert monostor közelében, szeptember 23-án kelt, őt egyben bánnak nevező parancslevele, illetve a király 1288. szeptember 27-i, Egresen lejegyzett kiadványa alapján a mondott év őszére helyezi.⁸⁹ Magam a keltezési javaslat helytállóságának bizonytalan volta miatt — a hajtások középpontjában kiszakadt pergamendarabkán más település neve is állhatott a *monasterium* szó után, sőt az Egres helynév a Csanád megyein kívül akár más falut is takarhat — az oklevél adatát nem vettem fel IV. László itineráriumba.⁹⁰ A oklevélben egy korábbi intézkedése kapcsán említett országbíró azonosítása sem tekinthető kétségtelennek, jöllehet — nyilván csak tiszteleti — bán címe leginkább a Péc nembeli előkelővel való azonosságát sejteti.⁹¹ Gergely országbírósága, illetve a szeptember 23-i királyi oklevél keltének időpontjaként, minthogy a kérdésben a báró pályafutására, illetőleg a parancslevélben szereplő további személyekre vonatkozó információink sem nyújtanak segítséget, 1288 mellett — bár kisebb valószínűséggel — az azt megelőző két év is szóba jöhet. 1289 augusztus má-

87 RA 3417. sz.; RI 185. sz.

88 *Wertner*, 1901. 58–59. p.; *Wertner*, 1909. 478–479. p.; *Karácsonyi*, 1995. 890–892. p.

89 RA 3506., 3507. sz.; *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902. 116–117. p. (155. sz.); *Zsoldos*, 2011. 35. p.; *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, III. Bp., 1987. 192. p.

90 *Kádár Tamás*: IV. László király itineráriuma (1262–[1272]–1290. In: *Fons*, 23. (2016) 53. p.

91 Rajta kívül nem tudunk a korszakban Gergely nevű, a báni hivatalt betöltő személyről. Péc nembeli Gergely kucsói és barancsi bán volt. Ld. *Wertner*, 1909.; *Zsoldos*, 2011. 51., 52., 303., 304. p.

sodik felében már Aba Omodé volt az országbíró, így Gergely legkésőbb az év nyarán távozott a tisztségből.⁹²

Hontpázmány nembeli Iváhon fia Ivánka országbírótsága (1290 előtt)⁹³

A talán a korábbi nyitrai és esetleg fejéri ispánnal azonos főurat egy évszám nélküli, de minden bizonnyal 1299-ra vagy 1300-ra datálható *damus pro memoria*-kiadvány egykori országbíróként említi, és mivel neve mellett „*de Zygh*” nemesi előnevét is közli, családi-nemzetségi hovatartozása is vélelmezhető.⁹⁴ Ivánka valószínűleg 1289-ben halt meg, a majki konvent egy napi keltezését nem tartalmazó oklevele szerint halálos ágyán akkor végrendelkezett, így tíz évvel később két okból is nevezhették hajdani országbírónak.⁹⁵ Az előkelő közeleti pályáját egyáltalán nem ismerjük, alighanem ő is azon csekélyebb társadalmi presztizsű és vagyoni helyzetű nemesek közé tartozott, akiket uralkodása utolsó harmadában IV. László szeszélyes kegye, illetve az oligarchacsaládokkal fennálló súlyos konfliktusa emelt országos méltóságba. Hivatalviselésének idejét legfeljebb találgathatjuk: elsősorban az 1286–1289 közötti esztendőök merülnek fel. Ha élete nem is feltétlenül, de országbírótsága legkésőbb 1289-ben befejeződött: végakarata írásba foglalásakor ugyanis csak ispánnak címzik, amit annak is betudhatunk, hogy csak igen rövid ideig töltötte be a méltóságot.

Aba nembeli Dávid fia Omodé második (?) országbírói ciklusa (1289)

Omodé — véleményem szerint második — országbírótságáról csupán IV. László egy, az évszám közlését mellőző, augusztus 21-én, Lúcon kelt parancsleveléből van tudomásunk. Mandátumában a király utasítja Rénold nádort és Omodé országbírót, hogy bizonyos Péter fiainak T(amás) váradi püspök öröksége ügyében szolgáltassanak igazságot. A kutatás ismert archontológiai adataink alapján, lévén, hogy a két báró egyidejű nádori, illetőleg országbírói tisztségviselése csak

92 Zsoldos, 2011. 35. p.

93 Karácsonyi, 1995. 662. p.

94 *Szőcs Tibor*: *Damus pro memoria*-oklevelek. Bp., 2017. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 54.) 239. sz. A diploma keltére uo. 226. p.; Zsoldos, 2011. 153., 176., 313. p.

95 DL 72 508.

azon évben lehetséges, 1289-re datálta a királyi kiadványt, amivel bízvást egyetérthetünk. Mint arról fentebb, Omodé vélelmezett, 1284. évi országbírói működése kapcsán szó esett, az országnagy 1290 májusára súlyos ellentétbe került az uralkodóval, aki említett székesi oklevelének tanúsága szerint, talán még az előző év utolsó hónapjaiban, de legkésőbb a hónap végén leváltotta a méltóságból.⁹⁶

Hontpázmány nembeli András fia Tamás országbíróisága (1291–1293)⁹⁷

Tamás országbírói tisztségviselését első ízben III. András 1291. február 22-i okleveleinek méltóságsorai említik, valószínűsíthető azonban, hogy már jóval korábban hivatalba lépett.⁹⁸ Kinevezésére ugyanakkor csaknem bizonyosan a király trónra jutása, azaz 1290 augusztusa után került sor, egy 1293. január 24-én kelt parancslevelében — sajnos azok megnevezése nélkül — az uralkodó ugyanis országbírái különböző kiadványaira (*pluribus litteris iudicialibus ... iudicum curie nostre*), illetve hivatali ténykedésire (*per iudices curie nostre diversos ... fuisse introductum*) hivatkozik, és mivel a fenti időpontban, III. András egy másik oklevelének tanúsága szerint még Tamás töltötte be a méltóságot, kétségtelennek látszik, hogy nem ő volt a király első országbírája.⁹⁹ Következésképpen — a legtágabb elméleti időintervallumban — 1290. augusztus eleje és 1291. február dereka között egy ismeretlen kilétű báró is ült az országbírói székben, mégpedig nem teljesen lehetetlen, hogy azon András nevű előkelő, aki kizárólag csak két, III. András neve alatt, 1290. július 29-i keltezéssel készült, nyilvánvalóan hamis oklevélben szerepel a *dignitas* birtokosaként.¹⁰⁰ Tamásnak összesen nyolc országbírói minőségben kibocsátott okleveléről tudunk: ezek közül három eredetiben, öt tartalmi átirás formájában maradt fenn.¹⁰¹ Ezek sorában a legkésőbbi 1293. január közepe táján kelhetett, őt magát pedig minden bizonnyal a tényleges helyzetnek megfelelően, ellentétben Pál nevű helyettesével, február 1-jén még országbírónak címezte a király, július 11-én ugyanakkor már Péc nembeli Apor tünik fel

96 RA 3557. sz.

97 Wertner; 1899. 645.; Wertner; 1901. 59–60. p.; Karácsonyi, 1995. 658–659. p. Azonosítására: RA 2826. sz.

98 RA 3706., 3707. sz.

99 Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. II. Ed.: Knauz, Ferdinandus. Strigonii, 1882. 338–339. (338.) p.; RI 199. sz.; RA 3902. sz.; Zsoldos, 2011. 35. p.

100 RA 3654., 3655. sz.

101 RI 193., 198–202., 204., 208. sz.

az országnagyi hivatal élén, így Tamás a két időpont közötti időben távozott a tisztségéből.¹⁰²

Közbenső adatok: 1291. márc. 12.: **RA 3712. sz.**; 1291., máj. 31. előtt: **RI 193. sz.**; 1291/1292. máj. 7.: **RI 198. sz.**; 1291. júl. 10.: **RA 3741. sz.**; 1291. okt. 9.: **RA 3822. sz.**; 1292. aug. 11.: **RI 200. sz.**; 1293. febr. előtt: **RI 208. sz.**

Péc nembeli Márk fia Apor országbírói működése (1293–1297/1298)¹⁰³

Apor országbíróóságára az első kétségtelen adatunk III. András király 1293. július 11-én kelt adománylevelének méltóságsorában található.¹⁰⁴ Kinevezésének *terminus post quem*-je — hangsúlyozottan feltételelesen —, amennyiben Marcell alországbíró Hontpázmány nembeli Tamás helyettese volt és vele azonos időpontban, vagy nagyon röviddel azt követően távozott a tisztségéből, március utolsó napjában határozható meg, ekkor készült ugyanis Marcell utolsó, vitán felül álló alországbírói kiadványa.¹⁰⁵ Apor körülbelül öt évnyi hivatalviselése idején — legalábbis látszólag — szünetelt az országbírói oklevelezés: mint arról fentebb már szóltam, a szóban forgó időszakban egyetlen, a neve alatt kiállított vagy neki tulajdonítható kiadványról sem tudunk. A báró utoljára egy keltezési ellentmondással terhes, alighanem inkább az 1297. esztendő utolsó hónapjaiban vagy augusztus legeleje táján lejegyzett királyi privilégiumban szerepel országbíróként.¹⁰⁶ Alországbírája, Deveseri Emych fia Márton 1297. december 28-án mutatható ki utoljára, csaknem bizonyos mindazonáltal, hogy Apor 1298 nyaráig megtartotta bárói hivatalát. Június 29. és július 28/29. között ugyanis a nádori székbe emelkedett — a tisztséget Rátót nembeli Rolanddal együtt, területi megosztásban viselte —, és igen kevésbé valószínű, hogy nem közvetlenül, egy rövidebb kormányzati mellőzöttség után jutott a legmagasabb világi méltóságba.¹⁰⁷

102 RI 208. sz.; RA 3902. sz.; *Zsoldos*, 2011. 35. p.

103 *Wertner Mór*: Az árpádkori nádorok sorozata. Helyreigazítások és meghatározások. Történelmi Tár 1894. (3. sorozat, 17. kötet) 14. p.; *Wertner*, 1898/a. 123. p.; *Wertner*, 1901. 60. p.; *Karácsonyi*, 1995. 891–892. p.

104 RA 3935. sz.; *Zsoldos*, 2011. 35. p.

105 RI 212. sz.; *Zsoldos*, 2011. 35. p.

106 RA 4154. sz.

107 Árpádkori új okmánytár, X. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Bp., 1873. 275–276. p.; *Zsoldos*, 2011. 24–25., 36. p.

Ákos nembeli Ernye fia István országbírósa (1298–1301)¹⁰⁸

István minden valószínűség szerint Pécs Apor nádorrá való kinevezéskor, 1298. június vége és július 28/29. között lett országbíró. Első alkalommal a királlyal és Ágnes királynéval kötött szövetségét rögzítő — a diploma keltezésében megjelölt uralkodási év alapján — július-augusztus fordulója után kelt oklevélben bukkan fel a méltóságban.¹⁰⁹ A bárót utoljára 1300. augusztus 17-én említik forrásaink országbíróként; egy királyi adománylevelével méltóságsorában találkozunk vele a tisztségben; de csaknem teljesen bizonyos, hogy legalább III. András 1301. január derekán bekövetkezett haláláig ő viselte a hivatalt, és mindvégig a király makulátlan lojalitása és megbecsült hívei, sőt, bizalmasai közé tartozott.¹¹⁰ Szintén István nevű helyettese ugyanis még 1300. november 26-án is kimutatható az alországbírói poszton, sőt a budafelhévízi konvent egy 1301. február 17-i kiadványa ugyancsak alországbíróként említi, a következő országbíró pedig csak közel egy hónappal Vencel király megkoronázása után, 1301. szeptember 21-én bukkan fel.¹¹¹

Közbenső adatok: 1298. szept. 27. előtt: RI 289. sz.; 1299. márc. 4.: RI 298. sz.; 1299. júl. 17.: RI 314. sz.

108 *Wertner*, 1899. 668–669. p.; *Wertner*, 1901. 60. p.; *Karácsonyi*, 1995. 116–117. p.; *Kis Péter*: Ákos nembeli István. Egy magyar előkelő életútja a 13–14. század fordulóján. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusz Péter. Bp., 1998. 57–78. p.

109 RA 4185. sz.; *Zsoldos*, 2011. 36. p.

110 RA 4321.; *Zsoldos*, 2011. 36. p.

111 RI 352. sz.; *Zsoldos*, 2011. 36. p.; Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia.) I. Szerk. Kristó Gyula. Bp. – Szeged, 1990. 17., 74. sz.

FARAGÓ DÁVID

ÁKOSHÁZI SÁRKÁNY BERNÁT 1551. ÉVI VÉGRENDELETE*

Sárkány Bernát pályája

A forrásokban 1507-től¹ szereplő Bernát családja² a késő középkorban Zala megye jómódú, birtokos familiái közé tartozott.³ Apja a Jagelló-kor üzletelő és diplomata várurával, Sárkány Ambrussal (†1526) rokonságban álló Sárkány László (eml. 1457–1511, †1513),⁴ anyja pedig a vasi birtokos családból származó Tejedi Katalin (eml. 1497–1500, †1507)⁵ volt. A források alapján Benedek, Ferenc, János és Tamás nevű édestestvéreinek, valamint Antal, Borbála, Katalin és Ilona nevű féltestvéreinek a kiléte igazolható.⁶ Bernát pályája Sárkány Ambrus oldalán indult, aki 1507–1508-ban az általa bérbbe vett pozsonyi harmincad igazgatásában

* Készült az NKFI K 134690 azonosító számú, „A magyar királyi udvar személyi összetétele a Mátyás- és a Jagelló-korban (1458–1526). Életrajzi lexikon” című pályázat támogatásával. Ezúton szeretném megköszönni Neumann Tibornak (HUN-REN BTK TTI) a forrásközlés elkészítése során nyújtott segítségét.

1 1507: DF 272 089., *Csiba*, 2021. 138–139. sz.

2 A család leszármazására l. *Nagy*, 1857–1868. X. köt. 56. p., *Kempelen*, 1915. 243–244. p., *Bilkei*, 1994. 6. p., *Engel*, 2001. Sárkány (ákosházi), *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Ákosházi Sárkány cs., *Szluha*, 2011–2012. II. köt. 458–461. p.

3 Családja a mohácsi csatát megelőzően 17 zalai és 3 vasi faluban volt részbirtokos. 1513: DL 104 259., 1517: DL 103 112., 1518: DF 254 064. Egy 1523. évi oklevél szerint legalább 56 féltelék volt Bernátnak a birtokában. DL 105 132.

4 Ákosházi Sárkány János (eml. 1424–1483) és Girolti Veronika (eml. 1457) fia, 1495-ben vasi adószedő volt. Rokonsága Sárkány Ambrussal kérdéses. Kubinyi András véleménye szerint az apja, valamint Ambrus apja unokatestvérek, míg Engel Pál szerint féltestvérek voltak. 1457: DL 95 597., 1494–1495: *Neumann*, 2019. 2111., 2505., 3032., 3055., 3073., 3099., 1513: DL 104 259., *Kubinyi*, 1994. 264–265. p., *Engel*, 2001. Sárkány (ákosházi), *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Ákosházi Sárkány cs.

5 Kávási Márta (eml. 1496–1507) és Tejedi (Püspöki) Imre (eml. 1451–1473) gyermeke volt. 1496: DL 104 718., 1497: DL 67 644., 1507: *Csiba*, 2021. 138–139. sz., *Tordai*, 1989. 334–335. p., *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Ákosházi Sárkány cs., Kávási cs., Tejédi cs., *Nemes*, 2009. 6–8. p.

6 Utóbbiak édesanyja a vasi birtokos Maráci László leánya, Erzsébet (eml. 1492–1516), Németújvári Benedek özvegye volt. 1492, 1510: DF 261 995., 1516: DF 283 818. Erzsébet volt Bernát első feleségének, Németújvári Annának az édesanyja, l. alább.

alkalmazta.⁷ Ugyancsak befolyásos rokona támogatásának köszönhető, hogy az 1520-as évek elejére bekerült a királyi udvarba: 1522–1523-ban mint királyi palotás (*aulicus*) szerepel a forrásokban.⁸ A mohácsi csatát túlélő Bernát⁹ feltehetően Mária királyné familiárisaként és zászlóvivőjeként (*vexillifer*) vett részt Lajos király oldalán a tragikus kimenetelű ütközetben, amely után Pozsonyban csatlakozott az özvegy királynéhez.¹⁰

A Habsburg (I.) Ferdinánd (1526–1564) és Szapolyai (I.) János (1526–1540) hívei között dúló polgárháború során a Ferdinánd magyarországi uralmát támogató Batthyány Ferenc horvát-szlavón bán szolgálatába állt, és maga is a Habsburg uralkodó híveinek a taborát gyarapította. 1530 márciusában Linzben,¹¹ öt hónappal később pedig Augsburgban¹² képviselte ura érdekeit az udvarban. Szeptemberben Radkersburgban tárgyal Batthyány nevében nádasi Darabos Mártonnal.¹³ Az augsburgi útjáról visszatérő Bernátot Ferdinánd király egy Batthyányhoz címzett levelében udvari familiárisának nevezte. Több előkelő nemes mellett ő is részt vett a polgárháborút lezárni szándékozó, 1531. március 19-én összeülő bélavári gyűlésen.¹⁴ 1536-ban a Vas megyei dika beszédéséért felelt adószedőként.¹⁵

A források Bernát két feleségét említik. Először Németújvári Annával (eml. 1509–1534) kötött házasságot, majd az 1551-ben nádori helytartói ítélőmester, pályája csúcán pedig a személynöki tisztséget (1570–1571) betöltő Aranyáni (Kakas) Damján és Petróci Anna gyermekét, Katalint vezette oltár elé. Az Annával kötött házasságából négy gyermeke született: Miklós,¹⁶ Pál,¹⁷ Katalin és Zsófia.¹⁸ Az idősödő Bernát romló egészségi állapotáról már 1546-ban írt egy levelé-

7 Kubinyi, 1994. 269–270. p.

8 1522: C. Tóth, 2010. 233/24. sz., 1523: DL 67 887.

9 MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 7. No. 34.

10 Habsburg Mária özvegy királyné 1526 novemberében saját familiárisának és zászlóvivőjének (*vexillifer*) nevezte őt, amikor a Sopron városában álló házát mentesítette a katonai beszállás alól, házanépét pedig mindenkivel szemben az oltalmába vette. *Házi*, 1929. 227–228. p.

11 *Olahus*, 2018. 118–119. p.

12 *Iványi*, 1942. 82. sz.

13 Középkori leveleink 1991. 215. p.

14 MOE I. köt. 1874. 314. p.

15 MNL OL E 41 – 1536 – No. 62., 116., 155.

16 1514: DL 49 877.

17 1519: DL 23 270., 1523: DL 105 132.

18 1519: DL 23 296., 1538: MNL OL P 235 – 1. – No. 240.

ben Nádasi Tamásnak.¹⁹ A vasvári káptalan két kanonokja előtt 1551. április 26-án szóban végrendelkezett németújvári házában. Testvére, Antal június 3-án már a haláláról írt. Testét június 6-án helyezték végső nyugalomra Németújváron.²⁰ Fiai feltehetően még gyermekkorukban elhunytak, így Bernát halálával ágának magva szakadt.

A forrásról

A végrendeletet átíró oklevelet ma a Batthyány család levéltárába betagozott Illésházy-levéltárban őrzik öt darabban.²¹ Bernát 1551. április 26-án szóban végrendelkezett németújvári házában Bikszádi János vasvári éneklőkanonok (1544–1551), valamint Bagodi Péter vasvári dékánanonok (1551) előtt, végső akarátat pedig április 28-án foglalta írásba a vasvári káptalan. A káptalan Nádasi Tamás országbíró június 6-án kelt parancslevelének engedelmeskedve június 24-én írta át saját oklevelét, amelyre Myhoztrahe-i Zemlic vagy Horvát Miklósnak volt szüksége leánya, Bernát unokája, Borbála jogainak a védelme miatt.

A közölt forrás szorosan kapcsolódik Nádasi Tamás országbíró 1552. január 26-án kelt átíró okleveléhez, amelyet az Illésházy levéltárban, a végrendeletet átíró oklevél mellett őriznek. Nádasi átíró oklevele a Bernát örökösei: özvegye, Aranyáni Katalin, unokája, Horvát Borbála és fivére, Sárkány Antal között az örökség ügyében folyó perben kelt.²² Az országbíró oklevele a Bernát németújvári házában őrzött, özvegye és unokája részére átírt 44 darab, 1484–1544 között kelt oklevél tartalmi kivonatát tartalmazza. Ezek közül 15 bizonyosan azonosítható a végrendeletben (2. [2x], 10., 11., 13., 18., 19., 20., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30.). Négy esetében pedig a kisebb tartalmi eltérések²³ ellenére nagy valószínűséggel feltételezhető az azonosítás (7., 21. [2x], 23.).²⁴ A végrendeletben hét olyan ok-

19 *Mályusz*, 1926. 123–124. p.

20 *Komáromy*, 1910. 398–400. p.

21 Egy valószínűleg XVIII. századi hátlapi feljegyzés szerint ekkor még két darabban volt.

22 MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 2. No. 2. = Németújvári levéltár 166–180. p.

23 Talán a beteg Bernát emlékezett a tartalmukra rosszul, esetleg a végrendelet írásba foglalásakor vagy átírásakor vétettek hibákat.

24 Ezek a végrendelet sorszámai. A nyomkövetés megkönnyítése végett a forrásközlés végén időrendi sorrendben táblázatba foglaltam a végrendeletben említett, illetve a Nádasi Tamás országbíró átíró oklevelében kivonatolt okleveleknek (Németújvári levéltár) a sorszámat.

levelet említenek, amelyek a németújvári házban őrzött oklevelek egyikével sem azonosíthatók (10., 12., 14., 22., 31., 32. [2x]).²⁵

A végrendelet jelentősége

Bernát rokonai közül Sárkány Ambrusnak az esztergomi káptalan 1538. évi átírásában fennmaradt, 1522-ben elkészített végrendelete,²⁶ illetve fivérének, Antalnak az 1562. december 8-án kelt végső akarata²⁷ már rég felkeltette a kutatók figyelmét. Ambrus ugyanis a Jagelló-kor meghatározó politikusa,²⁸ míg Antal Nadasdi Tamás vezető familiárisa volt. Noha Bernát végrendelete a korszak szakértői előtt nem ismeretlen, a kutatás eddig mégsem figyelt fel rá, pedig részletességével kiemelkedik kora birtokos nemesi végrendeletei közül.²⁹ Segítségével nemcsak a Sárkány család leszármazását pontosíthatjuk, hanem Bernát kiterjedt kapcsolatrendszerébe, illetve vagyoni helyzetébe is betekintést nyerhetünk.

Bernát elsőként a temetéséről rendelkezik, amelyhez a szükséges pénzt és dolgokat egy otthonában őrzött szekrényben (*scrinium*) előre elkészített (1.). Fivére, Antal fentebb említett június 6-i levele alapján Németújváron temették el. Noha végső nyughelye nem ismert, igen nagy a valószínűsége, hogy földi maradványait a házával szomszédos, a mai németújvári ferences kolostor helyén egykoron állt ágostonos kolostorhoz tartozó kicsiny gótikus templomban helyezték végső nyugalomra. Ezt követően a korabeli forrásokban „háznak vagy toronynak” nevezett házáról, illetve az annak a nyugati oldalához épített istállóról rendelkezett, melyeket feleségére, Katalin asszonyra hagyott (2–3.).³⁰

Bernát a halálakor meglehetően kevés készpénzzel rendelkezett, mivel a végrendelete szerint azt hosszú betegsége idején feleségével a gyógyítására, valamint a megélhetésükre fordították (17.). Ennek azonban lehetett egy másik oka is. A Németújvár falai nyújtotta nagyobb biztonságnak köszönhetően vagyona jelentős

25 Ezek a Németújvári levéltár sorszámai.

26 DL 93 841. = *Füssy*, 1901. 137–146. p.

27 *Komáromy*, 1911. 107–112. p.

28 Életére l. *Kubinyi*, 1994. passim.

29 A késő középkori nemesi végrendelkezésre l. *Kulcsár*, 2008. passim., *Kelényi*, 2015. 8–11. p.

30 Trip. I. 98. 4. §: A férj szokott lakhelyről, házából és udvarából az asszony ki nem rekeszhető. *Tripartitum* 1897. 180–181. p.

részét nem kellett likvid³¹ formában őriznie, így pénzt befektethette: családtagjaitól és rokonaitól, például a Kávásiaktól, valamint urától, Batthyány Ferenctől vett birtokokat zálogba. Különösen a Galasár (4.) és Dobri (8–9.) falvakban bírt szőlői hozhattak jelentős hasznot a számára, amelyeket feleségére hagyott. Az Illésházy levéltárban egymás mellett őrzött végrendelete, valamint Nadasdi Tamás 1552. évi átíró oklevele alapján elmondható, hogy Bernát, noha kisebb mértékben, mint Sárkány Ambrus, kora vállalkozó szellemű nemesei közé tartozott, aki birtokait, valamint a jogait biztosító iratokat pontosan számontartotta.

Ákosházi Sárkány Bernát 1551. évi végrendelete

1551. június 24.

A néhai Sárkány Bernát unokájának, Horvát Borbálának az apja, Myhoztrahe-i Zemlic vagy Horvát Miklós leánya törvényes képviselőjeként megjelent Nadasdi Tamás országbíró előtt és kérte, hogy a vasvári káptalan írja át Bernát végrendeletét Borbála jogainak a védelme érdekében. Ezért a káptalan az országbíró 1551. június 6-án kelt parancslevelének engedelmessé az általa őrzött példány alapján átírja az 1551. április 28-án írásba foglalt végrendeletet, amelyet a hosszú ideje beteg Bernát 1551. április 26-án, németújvári házában szóban tett Bikszádi János éneklőkanonok, valamint Bagodi Péter dékánkanonok előtt. A végrendeletében Bernát rendelkezett a temetéséről, valamint a gondját viselő felesége, Aranyáni Katalin, illetve Borbála javára a házáról, ingóságairól és szerzett birtokairól.

Felhasznált forrás: MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 2. No. 1.

Megjegyzés: a forrás nincs bekezdésekre tagolva, és az áttekinthetőség kedvéért általam beillesztett félkövér sorszámokat sem tartalmazza.

Nos, capitulum ecclesiae Castriferrei memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis, quod nos litteras spectabilis et magnifici domini, comitis Thomae de Nadasd³² iudicis curiae regiae maiestatis

31 A végrendelet alapján a polgárháború, illetve a török veszély miatt Regedén, Sopronban, Szombathelyen, Muraszombaton és Németújváron őrzött kincsei egy része szétszóródott, illetve leányi hozományára fordította (16.).

32 Nadasdi Tamás (1498–1562) 1537-től haláláig vasi ispán, 1542–1554 között országbíró, 1548–1552-ig „dunántúli” országos főkapitány (másodjára), pályája csúcán pedig nádor (1554–

etc. requisitorias nobis amicablem loquentes et directas honore, quo decuit, recepimus in haec verba:

Amicis suis reverendis capitulo ecclesiae Castriferrei comes Thomas de Nadasd perpetuus terrae Fogaras et comitatus Castriferrei comes, iudex curiae serenissimi principis et domini, domini Ferdinandi divina favente clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. regis, semper augusti, infantis Hispaniarum, archiducis Austriae etc., necnon supremus dicti regni Hungariae capitaneus salutem et amicitiam paratam. Dicitur nobis in persona egregii Nicolai Horwath alias Zemplýth,³³ tutoris videlicet legitimi nobilis puellae Barbarae³⁴ filiae suae ex nobili quondam domina Catherina³⁵ filia egregii quondam Bernardi Sarkan de Akoshaza progenitae, qualiter superioribus temporibus proxime praeteritis idem quondam Bernardus Sarkan de et super universis bonis suis et iuribus possessionariis, necnon rebus aliis mobilibus et immobilibus, litterisque et litteralibus instrumentis factum praedictorum bonorum et iurium suorum possessionariorum tangentibus et concernentibus, cunctisque aliis rebus et negotiis suis tam privatis, quam fratrum suorum coram vobis vel testimoniis vestris ad hoc per vos ad illius instantiam transmissis quandam fecisset testamentariam dispositionem, super qua quidem testamentaria dispositione litterae etiam vestrae sub sigillo vestro emanatae extitissent, quarum paria in sacristia seu conservatorio ecclesiae vestrae more solito reposita haberentur et locata, quibus idem exponens ad praesens pro suorum et dictae filiae suae iurium defensione summe indigeret essetque necessarius. Pro eo amicitiam vestram harum serie hortamur et ordinaria, qua fungimur, auctoritate requirimus et committimus, quatinus paria praescriptarum litterarum testamenti annotati Bernardi Sarkan in vestra sacristia diligenter requirere et reinvenire, requisitarumque et reinventarum tenorem in transsumpto litterarum vestrarum sub sigillo ecclesiae vestrae praedictae praefato exponenti iurium suorum ad cautelam necessariam extradari et emanari facere

1562) volt. *Pálffy*, 1997. 269. p., *Söptei*, 1999. passim., *Bessenyei*, 2005. 17–39. p., Méltóságok.

33 Myhoztrahe-i Zemlic vagy Horvát Miklós (eml. 1529–1552) horvát nemes, Batthyány Ferenc vezető familiárisa és kapitánya volt. 1531: Ausgewählte Dokumente 44. p., 1532: MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 5. No. 8., 1534: MNL OL P 1313 – I. – 1. – 1. – No. 41. = Ausgewählte Dokumente 58. p., 1552: Németújvári levéltár 167. p.

34 Horvát Borbála (eml. 1538–1572) Zemlic vagy Horvát Miklós és Sárkány Katalin leánya, 1549-ben már tizenegy éves volt. 1549: MNL OL P 430 – 1. – 1549 – No. 8., 1572: MNL OL P 1314 No. 5354.

35 Ákosházi Sárkány Katalin (eml. 1519–1538) Sárkány Bernát és Németújvári Anna leánya, Zemlic vagy Horvát Miklós felesége volt. 1519: DL 23 296., 1538: MNL OL P 235 – 1. – No. 240.

velitis et debeatis, caventes tamen, ne fraus aut dolus in hac parte oriatur aliqualis, secus non facturi. Datum in curia nostra Chapod,³⁶ feria sexta proxima ante festum Beati Barnabae apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo primo.³⁷

Nos itaque huiusmodi amicabilebus requisitionibus et commissioni praefati domini comitis, iudicis curiae dicti domini nostri regis satisfacere volentes, ut tenemur, et iuxta earum continentiam paria praetactarum litterarum nostrarum super legatione testamentariae dispositionis dicti quondam Bernardi Sarkan confectarum et emanatarum in sacristia sive conservatorio dictae ecclesiae nostrae diligenter requiri et reinveniri fecimus, requisitarum igitur et reinventarum tenor sequitur hoc modo:

Nos, capitulum ecclesiae Castriferrei memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis, quod cum nos ad instantiam et legitimam petitionem egregii Bernardi Sarkan de Akoshaza duos ex nobis, honorabiles magistros Ioannem de Bykzad³⁸ dictae ecclesiae nostrae cantorem et Petrum de Bagod decanum³⁹ fratres, socios videlicet et concanonicos nostros ad infrascriptam testamentariam dispositionem, legationem et commissionem peragendam et audiendam e medio nostri destinassemus, qui tandem ex inde ad nos reversi nobis conformiter conscientiose retulerunt in hunc modum, quomodo ipsi die dominico proximo post festum Beati Marci evengelistaie proxime⁴⁰ transactum praeterito⁴¹ ad oppidum Nemethwywar⁴² vocatum in comitatu Castriferrei existens accessissent, ibique praefatus Bernardus Sarkan in domo habitationis suae in eodem oppido constructa habitae in lecto gravis egritudinis suae decumbens, licet eger corpore, mentis tamen et animi per omnia compos coram eisdem vive vocis suae oraculo, animo bene deliberato sponte et libere confessus est, taleque super infrascriptis omnibus a Deo sibi collatis rebus et bonis

36 Csapod (Győr-Moson-Sopron m.).

37 1551. június 5.

38 Bikszádi János vasvári kanonok (1542–1551) és éneklókanonok (1544–1551) volt. 1544: MNL OL E 148 – a. – Fasc. 567. – No. 9. (Erdődi Péter lovászmester végrendelete) vö. *Géfin*, 1929. 319. p.

39 Bagodi Péter vasvári kanonok (1543–1562) és dékánkanonok (1551) volt. 1543: MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1673. – No. 73. vö. *Géfin*, 1929. 319–320. p.

40 1551. április 26.

41 transactum praeterito *Au. corr.* ex transacto praeteritum

42 Némétújvár (Güssing, A).

suis mobilibus et immobilibus, aureis utputa et argenteis, cunctisque⁴³ suppellectili et clenodiis domus suae, necnon universis bonis portionibusque et quibuslibet iuribus suis possessionariis in Castriferrei praedicto et Zaladiensi comitatibus ubivis habitis et existentibus ultimum voluntatis suae fecisset, disposuisset et condidisset testamentum, prout fecit, legavit et commisit hoc, quo sequitur, modo:

/1./ Et primum atque ante omnia consideratis animoque pio bene revolutis et perpensis terrena omnia fluxa, transitoriaque et mutabilia, caelestia vero sempiterna esse,⁴⁴ et licet dies, hora, modus et tempus mortis incerta sint, nihil tamen certius esse morte praecogitans, itaque animam suam Conditori suo, Patri Coelesti et Domino Nostro Iesu Christo suppliciter et devote, corpus vero suum gremio terrae et ecclesiasticae sepulturae recommendasset, praeviciens autem, ut mortalis, necessariis ad condignam honestamque condendi humanique corporis sui peractionem et funeris obsequia exequenda, pecuniae utputa et alia omnia, quae ad hoc spectarent, ordinata et composita in quodam scrinio in eadem domo sua seorsim locata et reposita in promptu haberentur. Ceterum voluit⁴⁵ et committit, ut duodecim sacerdotes tempore consummationis suae ad missandum et divina peragenda convocentur, quibus quia difficillimum est ad esum et victum necessaria ordinare et subministrare, legat igitur et committit, ut singulis singuli viginti quinque denarii Hungaricales offerantur et dentur, verum sacerdoti maiorem missam in summo altari cantando celebranti pro offertorio et missatione per unum ex curatoribus obsequiorum funeris sui unus aureus lucernae ardenti insertus detur et offeratur, praeterea committit, ut eodem tempore pauperibus et egenis in elemosinam unus florenus, centum videlicet denarii Hungaricales distribuantur.

/2./ Item turrim et fundum domus suae totalem, videlicet domum suam lapideam, moderne scilicet habitationis suae in dicto oppido Nemethwywar iuxta et penes murum portamque dicti oppidi a parte orientali patentem et huiusmodi muro eiusdem oppidi iunctam, sitamque et habitam,⁴⁶ per magnificentem scilicet

43 cunctisque *Au. corr. ex. cunctaque*

44 consideratis...esse: Nyelvtanilag hibás szerkezet, mivel az *ablativus absolutus* névszói részét, amelynek *ablativusban* kéne állnia, *accusativus cum infinitivo* fejez ki.

45 vult *Au. corr. ex. voluit*

46 Bernát kőháza vagy tornya a korabeli település jelentős épülete lehetett, amely a város védelmében is fontos szerepet tölthetett be, mivel a városfal közelében, a városkapu és az Újlaki család által 1475–1485 között alapított ágostonos kolostor kapuja mellett, a városkaputól kissé keletre feküdt. Kérdéses, hogy azonos-e azzal a toronnyal, amelyre 1526-ban a kolostor adományt nyert. A XVII. századra lepusztult ágostonos kolostor és a hozzá tartozó kicsiny gótikus templom helyére Batthyány (I.) Ádám (1610–1659) 1641–1652 között építtetett ferences kolostort.

dominum Franciscum de Batthyán⁴⁷ consiliarium regiae maiestatis etc. eidem Bernardo Sarkan pro suis fidelibus gratisque et multimodis servitiis et obsequiorum suorum meritis unacum ipsa turri in perpetuum datam⁴⁸ et collatum, in quo quidem fundo⁴⁹ eandem domum lapideam cum multis et plurimis honestisque et condecensibus structuris maxima cura magnisque sumptibus suis erexisset, construxisset et aedificasset, simul cum allodio domoque allodiali et stabulo frumentario vulgo *paytha* extra idem oppidum prope inferiorem piscinam dicti domini Francisci Batthyány molendinariam,⁵⁰ item hortos, necnon terras arabiles, cultas videlicet et incultas, prata quoque et foenilia per eundem Bernardum Sarkan magnis laboribus et plurimis sumptibus impensisque suis partim extirpata et per eundem dominum Franciscum Batthyány eidem pro praemissis gratis servitiis suis collatas et donata, partim vero pecuniis paratis per eum suis laboribus et servitiis iusteque acquisitis empta et comparatas simul cum piscina seu vivario piscium supra et prope ipsam domum allodialem habita et existenti ac pariter cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, ad eandem videlicet turrin et domum suam lapideam spectantibus et pertinentibus generosae dominae Catherinae Aranyady⁵¹ consorti suae eiusque heredibus et posteritatibus universis in perpetuum dedisset, legasset et commisisset.⁵²

/3./ Item alteram quoque domum suam ligneam iuxta et ante eandem domum lapideam a parte occidentali sitam et adiacentem, pro mansione videlicet servitorum et famulorum, necnon statione et conservatione equorum suorum dispositam et a fundamento per eundem Bernardum Sarkan propriis suis sumptibus erectam et aedificatam similiter eidem dominae Catherinae Aranyady consorti suae itidem perpetualiter legasset, dedisset et commisisset.

Bernát háza tehát a ma is álló ferences kolostor és a hozzá tartozó templom közelében feküdt. Németújvári levéltár 1. sz., *F. Romhányi*, 2000. 47. p., *Koltai*, 2012. 437–446., 486. p.

47 Batthyány Ferenc (1497–1566) I. Ferdinánd támogatója, királyi tanácsosként jelentős befolyással rendelkezett a bécsi udvarban. *Pálffy*, 2009a 322–326. p., *Koltai*, 2012. 37–43., 511., 514. p.

48 datam *Au. corr. ex. data*

49 1542. augusztus 21. = Németújvári levéltár 2. sz.

50 molendinariam *Au. corr. ex. molendinaria*

51 Aranyáni Katalin. *Nagy*, 1857–1868. I. köt. 64. p., uo. XIII. köt. 35. p., *Rudnay*, 1910. 58. p., *Fallenbüchl*, 1988. 107. p.

52 Batthyány Ferenc 1542. augusztus 17-én kelt oklevelében szabad végrendelkezési jogot adott Bernátnak a németújvári házra, illetve tartozékaira. Németújvári levéltár 3. sz.

/4./ Item vineam suam illam magnam in promontorio possessionis praefati domini Francisci Batthyany Galasar⁵³ vocatae in dicto comitatu Castriferrei habitae sitam et adiacentem simul cum domibus et cellariis aliisque domorum aedificiis sub et in eadem vinea, per eundem Bernardum Sarkan penes videlicet viam publicam sub eodem promontorio et sub dicta vinea ipsius Bernardi Sarkan a dicto oppido Nemethwywar versus possessiones Medes⁵⁴ et Zenthmyhal⁵⁵ ducentem erectis et habitis, necnon etiam pratum sive fenetum in valle infra et ultra eandem viam publicam a parte occidentali sita et versus possessionem Samar⁵⁶ vocatam in eodem comitatu Castriferrei existentem protensa habitum, cuius quidem prati seu feneti partem mediam a discreto Stephano presbitero plebano ecclesiae Sancti Nicolai episcopi prope castrum et oppidum Nemethwywar fundatae⁵⁷ pro alio prato suo concambialiter commutasset, alteram vero medietatem eiusdem prati a quodam filio providi Thomae Warga⁵⁸ in dicto oppido Nemethwywar commorantis pro certis pecuniis suis perpetualiter emisset, infra locum videlicet cuiusdam desertae piscinae ipsius Bernardi Sarkan in praedicta valle habitum et sitae,

/5./ item alterum quoque pratum sive fenetum in eadem valle habitum et usque ad fluvium per eandem vallem defluentem protensum, per magnificum videlicet dominum Franciscum Batthyany eidem Bernardo Sarkan in perpetuum datum et collatum, tunc videlicet diversis arboribus dumetisque et virgultis obsitum et obortum propriisque pecuniis suis⁵⁹ per eundem Bernardum Sarkan extirpatum et depurgatum praememoratae dominae Catherinae Aranyady consorti suae, omnia praedicta in perpetuum habenda et utenda dedisset, legasset et commisisset.

/6./ Item universas et quaslibet res suas, mobiles utputa et immobiles, tam videlicet in auro, quam argento demptis illis rebus inferius descriptis nobili puellae Barbarae filiae egregii Nicolai Horwath alias Zemlyth de Myhoztrahe⁶⁰ ex nobili

53 Glasár vagy Kolozsvár, ma Kiskolozsvár (Glasing, A), Németújvár része. *Csánki*, 1890–1913. II. köt. 751. p.

54 Medes, ma Nemesmedves (Vas m.).

55 Szentmihály, ma Pusztaszentmihály (Sankt Miachael im Burgenland, A) Németújvártól északnyugatra.

56 Szamar, ma Szabar (Zuberbach, A) Rohonctól (Rechnitz, A) délnyugatra.

57 István plébános közelebről nem ismert. A Szent Miklós-egyház feltehetően a ma Németújvár részét képező Várszentmiklós (Sankt Nikolaus) plébániatemploma volt.

58 Varga Tamás és fia közelebről nem ismertek.

59 suis *post* pecuniis *add*.

60 Myhoztrahe *Au. corr. ex. Mynoztrahe*

quondam domina Catherina filia ipsius Bernardi Sarkan procreatae per eundem Bernardum Sarkan legatis et commissis, omnia insuper clenodia et supellectilia domus suae cuiuscunque maneriei habitas et existentia, allodiaturas denique et cunctas seminaturas, item universa pecora, pecudes et iumenta altiliaque a minori ad maius memoratae dominae Catherinae Aranyady consorti suae dedisset, legasset et commisisset ita tamen, ut ipsa domina Catherina ex huiusmodi cunctis rebus et bonis eiusdem domini et mariti sui sive in paratis pecuniis, sive in rebus tanti valoris centum florenos Hungaricales in usum pauperum, oppressorum et egenorum distribuat et eroget, ante omnia autem quindecim florenos Hungaricales ad tecturam parochialis ecclesiae de Dozmath⁶¹ praeter renitentiam aliqualem dare debeat et teneatur. Quorum quidem centum florenorum executionem, dispensationem et distributionem fidei et humanitati atque dilectioni eiusdem dominae Catherinae Aranyady consortis suae submisisset, relinquisset et demandasset, alioqui coram Deo super hiis anima sua reddat rationem, ubi haec exequi et adimplere neglexerit.

17./ Item portiones quoque suas possessionarias in possessionibus Thormaffewlde,⁶² Dobry⁶³ et Lak⁶⁴ vocatis in comitatu Zaladiensi existentibus habitas, ratione quorum idem Bernardus Sarkan testator cum magnifico quondam Thoma Zechy de Felsewlyndwa⁶⁵ in multos annos non absque gravibus laboribus, fatigis et expensis lites habuisset et protraxisset, ad prosecutionemque causae et litem in curia regia factam plus quam quingentos florenos propriis suis laboribus et servitiis iusteque acquisitos exbursare et exponere coactus fuisset, compositione tandem certorum proborum et nobilium virorum interveniente solutione centum florenorum per eundem Bernardum Sarkan simili modo iustis suis laboribus fatigis et servitiis acquirentium ab eodem quondam Thoma Zechy easdem vix obtinisset et recuperasset,⁶⁶ eidem dominae Catherinae Aranyady consorti suae

61 Dozmat (Vas m.).

62 Tormafölde (Zala m.).

63 Dobri (Zala m.).

64 A XV–XVI. században több Lak nevű település is létezett Zala megyében, feltehetően a mai Kacorlakkal (Zala m.) azonos. *Csánki*, 1890–1913. III. köt. 77. p.

65 Felsőlendvai Szécsi Tamás (eml. 1479–1526) Szécsi Miklós (eml. 1450–1490, †1494) és Bánfi Borbála (eml. 1450–1494) fia, vasi (1501–1526), valamint feltehetően rábaközi ispán (1516/1517–1526) volt. *Reiszig*, 1942. 69–71., 73. p., *Engel*, 2001. Balogh nem 3. Szécsi 2. tábla: felsőlendvai ág., Hahót nem 5. tábla: Bánfi (Bolondóc), Arch. 2016–2017. II. köt. 237., 331–332. p.

66 Az oklevél azonosítását bizonytalanság terheli. Sárkány Bernát 1509-ben 100 forintért zálogosította el a Tormafölde, Dobri és Balazsérfalva falvakban (Vas m.) lévő birtokrészeit Szécsi

per eandem simul cum universis utilitatibus et pertinentiis suis tamdiu tenendas, utendas et possidendas, donec videlicet et quousque eidem de praescriptis centum florenis Hungaricalibus per eundem Bernardum Sarkan ratione eorundem bonorum modo praemisso solutis satisfactum fuerit quoad plenum, dedisset, legasset et commisisset.

/8./ Item quandam unam vineam suam in promontorio dictae possessionis Dobry sitam et habitam, quam videlicet idem Bernardus Sarkan iusto pretio et pecuniis suis per eum, ut praemissum est, iustis laboribus et serviis suis acquisitis comparavit, eidem dominae Catherinae Aranyady consorti suae in perpetuum dedisset, legasset et commisisset, quam si tenere et pro se ipsa reservare noluerit, eam successores ipsius Bernardi Sarkan persoluto videlicet eidem dominae Catherinae iusto pretio eiusdem vineae pro se habere valeant, si vero iidem eandem vineam ab eadem emere recusarint, extunc ipsa domina Catherina, cui voluerit, libere vendere dareque possit et valeat. Interim autem, quoad videlicet ipsa domina Catherina vineam ipsam pro se habuerit, nullum tributum iuris montani ratione eiusdem vineae solvere teneatur.

/9./ Item quia ad procurationem eiusdem vineae praefata domina Catherina Aranyady necessario hominem factoremque tenere habebit, legat igitur et committit, ut providus Michael Bak aliter Barbel dictus⁶⁷ homo et iobagio dicti Bernardi Sarkan testatoris in portione sua possessionaria in dicta possessione Dobry commorans simul cum sessione illa iobagionali, in qua ad praesens resideret, omnibusque utilitatibus et pertinentiis eiusdem sessionis per eandem dominam Catherinam Aranyady habeatur et teneatur. Idemque Michael Bak colonus semper, quoad usque ipsa domina Catherina eandem vineam pro se habuerit, coluerit et possederit, eidem dominae Catherinae cum in procuratione eiusdem vineae et alias iusto modo servire debeat fideliter.

/10./ Item totales illas portiones possessionarias in possessionibus Bograth⁶⁸ et Dolyna⁶⁹ vocatis in comitatu Castriferrei existentibus habitas, alias videlicet per praefatum Bernardum Sarkan testatorem a nobilebus quondam Ioanne Da-

Tamásnak. A tartalmi kivonatból ismert oklevélben Lak nem szerepel, azonban nem kizárt, hogy az alábbi oklevéllel azonosítható: 1509. július 8. vasvári káptalan. = Németújvári levéltár 4. sz.

67 Bak vagy Borbélynak nevezett Mihály jobbágy közelebről nem ismert.

68 Bogrács, ma Bokrács (Bokrači, SL), Muraszombattól (Murska Sobota, SL) északra fekszik. *Csánki*, 1890–1913. II. köt. 738. p.

69 Dolina, ma Völgyes (Dolina, SL), Muraszombattól északkeletre fekszik. uo. 744.

rabos de Nadasd⁷⁰ pro media⁷¹ et pro altera media parte a quondam domina Dorothea Polyany⁷² relicta nobilis olim Francisci Darabos de eadem Nadasd⁷³ pro certa summa pecuniaria, florenis utputa quinquaginta,⁷⁴ simul cum universis utilitatibus pertinentiisque earundem iure perpetuo emptas, ratione quarum portionum possessionariarum idem Bernardus Sarkan pro dicta medietate dicto quondam Ioanni Darabos iuxta contenta litterarum nostrarum fassionalium superinde confectarum et emanatarum viginti quinque, et dictae quondam dominae Dorotheae relictae olim ipsius Francisci Darabos, dudum dum viveret, quattuordecim florenos, super quibus ab eadem quondam domina Dorothea relicta litteras non haberet, solvisset, easdem quoque totales portiones possessionarias empticias dictae dominae Catherinae Aranyady consorti suae habendas et possidendas dedisset, legasset et commisisset, ita tamen, ut undecim florenos liberis heredibusque dicti quondam Francisci Darabos ipsa domina Catherina persolvat, litterasque fassionales ab eisdem pro se ipsa repetat, quas si dare noluerint, resolutis per dictos liberos et heredes ipsius quondam Francisci Darabos iamfatae dominae Catherinae dictis quattuordecim florenis per praelibatum Bernardum Sarkan annotatae quondam dominae Dorotheae Polyany relictae ipsius olim Francisci Darabos dudum, ut praemissum est, persolutis eandem portionem possessionariam iidem heredes ipsius quondam Francisci Darabos pro se habeant.

70 Nadasdi Darabos János (eml. 1533–1568) Darabos Gergely (eml. 1456) és laki Kacor Márta (eml. 1469–1475) fia volt. 1533: MNL OL P45 – 2. – No. 3., 1568: MNL OL E 148 – a. – Fasc. 656. – No. 14.-u., *Nagy*, 1857–1868. III. köt. 237. p., *Holub*, 1916. 107. p., *Szatlóczki*, 2004. Nemesi genealógia: Nadasdi Darabos cs., *Szluha*, 2011–2012. I. köt. 317. p.

71 1539. december 21. vasvári káptalan. = MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 40. fol. 19v. No. 25. (Illésházy lt. elenchusa), Némethújvári levéltár 5. sz.

72 Hídvégi Polányi Dorottya Polányi Osvát (eml. 1458–1518) és Hásságyi István leánya, Katalin (eml. 1476) gyermeke volt. *Nagy*, 1857–1868. IX. köt. 396. p., *Szluha*, 2011–2012. II. köt. 341. p., *Bilkei*, 2013. 146. p., *Koppány*, 2015. 5–10. p.

73 Nadasdi Darabos Ferenc (eml. 1486, †1549 körül) Darabos Gergely és laki Kacor Márta fia, Darabos János fivére volt. 1549 körül: MNL OL P 497 – 1. – 1549 – No. 3. (Ferenc keltezetlen végrendelete), *Nagy*, 1857–1868. III. köt. 237. p., uo. IX. köt. 396. p., *Szluha*, 2011–2012. I. köt. 317. p.

74 Az említett oklevél nem azonosítható.

/11./ Item ius sive tributum iuris sui montani in promontoriis possessionum Felsewhahoth,⁷⁵ Gwthorfelde⁷⁶ et Zerdahel⁷⁷ vocatarum omnino in comitatu Zaladiensi existentium situm⁷⁸ et habitum, alias videlicet per eundem Bernardum Sarkan a nobili quondam Alberto Kawasy⁷⁹ iuxta contenta litterarum fassionalium superinde confectarum pro ducentis florenis Hungaricalibus iure perpetuo emptum,⁸⁰ in sortem et ratione dotis memoratae dominae Catherinae Aranyady consortis suae legasset et commisisset.

/12./ Item totalem denique illam portionem possessionariam in dicta possessione Gwthorfewlde habitam, alias utputa per nobilem Ioannem de Kawas⁸¹ praefato Bernardo Sarkan testatori iuxta contenta litterarum fassionalium superinde editarum infra tempus redemptionis titulo pignoris obligatam,⁸² eodem pignoris titulo iamfatae dominae Catherinae consorti suae et pro summa pecuniaria tenendam, habendam et utendam dedisset, legasset et commisisset.

/13./ Item totalem quoque portionem suam possessionariam in possessione Dozmath vocata in comitatu Castriferrei existenti habitam simul cum universis utilitatibus suis et pertinentiis quibuslibet terrisque extirpaticiis in territorio eiusdem possessionis Dozmath habitis, maximis videlicet sumptibus suis per eundem Bernardum Sarkan testatorem extirpatis, cunctis etiam rebus allodialibus, quocunque nomine censeantur,⁸³ ibidem factis et habitis praefatae dominae

75 Felsőhahót, ma Hahót (Zala m.). *Csánki*, 1890–1913. III. köt. 58. p.

76 Gutorfölda (Zala m.).

77 A XV–XVI. században több Szerdahely nevű település is létezett Zala megyében, feltehetően a mai Magyarszerdahellyel azonos (Zala m.). *Csánki*, 1890–1913. III. köt. 110–111. p.

78 situm *Au. corr. ex. sitis*

79 Kávási Albert (eml. 1521, †1527) Kávási János (eml. 1463–1498) fia volt. 1521: DL 103 132., 1527: ZMHL 15.309.18., *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Kávási cs.

80 1524. január 1. kapornaki konvent. = DL 105 135., Németújvári levéltár 25. sz.

81 Kávási János (eml. 1522–1549) zalai adószedő (1543) volt, feltehetően azonos Balassa Menyhárt familiárisával, aki 1549-ben halt meg Lévát védelmezve. 1522: DF 254 110., *Nagy*, 1857–1868. VI. köt. 128. p., *Csánki*, 1890–1913. III. köt. 159. p., Zala megye arch. 2000. 258. p., *Kenyeres*, 2002. I. köt. 365. p., *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Kávási cs.

82 Az említett oklevél nem azonosítható. Kávási Jánosnak a Gutorfölda faluban (Zala m.) lévő részét Bernát 1539-ben már zálog címén bírta. 1539. június 28. Kapornak. = Németújvári levéltár 14. sz. Feltehetően azonos azzal a közelebbiről meg nem nevezett birtokrészrel, amelyet 1540-ben Bernát Kávási Kristófnak zálogosított tovább 20 forintért. 1540. február 16. vasvári káptalan. = Németújvári levéltár 5. sz.

83 Bernátnak feltehetően azzal a Dozmat faluban (Vas m.) lévő birtokrészével azonos, amelyet 1548-ban zálogosított el devcseri Csoron Andrásnak 125 forintért. 1548. június 17. vasvári

Catherinae consorti suae per eam interim, donec videlicet et quousque titulum et nomen ipsius Bernardi Sarkan, domini videlicet et mariti sui gestaverit, tenendam, colendam, utendam et habendam dedisset, legasset et commisisset, ubi vero eadem domina Catherina Aranyady se ad alia vota transtulerit alterique marito nupserit,⁸⁴ eadem totalis portio simul cum terris extirpaticii memoratae puellae Barbarae filiae dicti Nicolai Horwath alias Zemlyth salva remaneat, ita tamen, ut pretia terrarum ipsarum extirpaticiarum iuxta aestimationem proborum virorum fienda per eandem dominam Barbaram deponantur, atque in et ad necessitates dictae ecclesiae de Dozmath in usumque pauperum et egenorum erogentur et distribuuntur.

/14./ Item quia totalis possessio Kerca⁸⁵ vocata in districtu et pertinentiis Ewrseg⁸⁶ in comitatu Castriferrei habita simul cum universis utilitatibus et pertinentiis suis eidem Bernardo Sarkan testatori per praememoratum magnificum dominum Franciscum Batthyany pro quadringentis florenis Hungaricalibus iuxta contenta litterarum nostrarum fassionalium superinde confectarum et emanatarum titulo pignoris obligata sit et habeatur,⁸⁷ quorum quidem quadringentorum florenorum ducentos florenos dictae dominae Catherinae consorti suae et ducentos similiter florenos memoratae puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset. Infra autem tempus redemptionis dictae possessionis Kerca per ipsum dominum Franciscum Batthyany aut eius successores, post obitum videlicet ipsius Bernardi Sarkan fiendum, eandem totalem possessionem Kerca per eandem dominam Catherinam consortem suam habendam, utendam et possidendam dedisset, legasset et commisisset.

/15./ Quae omnia praemissa idem Bernardus Sarkan testator, cum scilicet res mobiles, pecora, iumenta, pecudesque et clenodia, supellectiliaque domus et pecunias, tum vero bona et iura possessionaria praenotata praenominate dominae Catherinae Aranyady consorti suae, ob eius fidelia grataque et charitativa obsequia et servitia, utque inde ab initio fausti coniugii et copulae eorum se eidem Bernardo Sarkan domino et marito suo morigeram, dicto audientem votisque suis omnibus obsequandam, obedientem et obtemperantam praestitisset, et tum in

káptalan. = MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 40. fol. 19v. No. 32. (Illésházy lt. elenchusa), Németújvári levéltár 8. sz.

84 Katalin asszony 1553 augusztusában már Uzsali Péter felesége volt. MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 7. No. 48.

85 Kerca, ma Kercaszomor (Vas m.).

86 Órség.

87 Az említett oklevél nem azonosítható.

prosperis, tum in adversis semper hilari fronte praeter nauseam et morositatem, praesertim cum antea pluries, tum vero per multum hoc tempus egritudinis ipsius Bernardi Sarkan maxima, vera sinceraque coniugalis societatis dilectione et diligentia, sedulitate sollicitudineque et vigilantia irrequieta sola semper eidem adstisset adstaretque et adstare, et omnia, quae ad provisionem et curationem corporis ministeriumque ipsius Bernardi Sarkan testatoris pertinere viderentur, facere, exequi ferreque et pati ut bona fortisque coniunx non dubitaretur, adeoque obsequerere, ut impar videatur recompensa et retributio tantorum laborum suorum, legasset, dedisset et commisisset, ita tamen, ut dotem suam ab eadem puella Barbara nepte ipsius Bernardi Sarkan, nec eius liberis heredibusque ipsa domina Catherina Aranyady repetere et requirere nequaquam possit, sed praemissa legatione per se⁸⁸ facta contenta esse debeat. Casu vero si ipsam puellam Barbaram innuptam et absque heredum solatio (quod Deo glorioso non placeat) ab hac luce decedere contingerit, extunc ipsa domina Catherina Aranyady a fratribus et successoribus bonorum ipsius Bernardi Sarkan dotem suam libere iuxta regni consuetudinem contentaque decreti repetere et requirere possit et valeat.⁸⁹

/16./ Item de rebus suis mobilibus, aureis videlicet et argenteis, quas pacatioribus hiis proxime praeteritis⁹⁰ temporibus, post maxima videlicet illa superiora turbida et disturbiosa inimicaque tempora, non absque gravibus fatigis et laboribus, iustis servitiis suis acquisivisset, nam antea quascumque ipse Bernardus Sarkan suas proprias et nobilis quondam domina Anna⁹¹ consors sua prior habuissent, per eadem superiora disturbiorum tempora cum metu hostium in diversis plurimisque locis, civitatibus et villis, puta Reghede,⁹² Sopronii,⁹³ Sabaryae,⁹⁴ Mwrayzombath⁹⁵ et Wywar profugere, moramque trahere et facere atque oberrare coacti fuerint,

88 per se *Au. corr. ex. pse*

89 Trip. I. 67. 2. §: A továbbielő atyafiak kötelesek az elhunyt feleségének a hitbérét kiadni, ha újra megházasodik. Tripartitum 1897. 142–143. p.

90 *post praeteritis add. et del. superioribus*

91 Németújvári Anna (eml. 1509–1534) Saluteiner vagy Németújvári (Német) Benedek németújvári várnagy (eml. 1475–1495) és Maráci Erzsébet (eml. 1492–1516) leánya, 1509-ben már bizonyosan Bernát felesége volt. 1475: DL 100 848. = DL 100 132. 1487: DF 257 377., 1492, 1509–1510: DF 261 995., 1495: DF 261 615., 1516: DF 283 818., 1534: MNL OL P 1313 – I. – 1. – 1. – No. 41. = Ausgewählte Dokumente 58. p.

92 Regede vagy Radkersburg (Bad Radkersburg, A).

93 Sopron (Győr-Moson-Sopron m.).

94 Szombathely (Vas m.).

95 Muraszombat.

eas omnes tum suas proprias, tum vero dictae quondam dominae Annae, tunc consortis suae, ad privatos, necnon filiarum suarum et familiae suae usus ad nuptiarumque ipsarum filiarum suarum solemnitates exponere coacti sint, immo ipsa quondam domina Anna et filiae suae, etiam inscio ipso Bernardo Sarkan domino et marito dictae quondam dominae Annae, patreque ipsarum filiarum suarum huiusmodi res eorum plus magisque prodegissent et exposuissent, quam ipsemet, tale fecisset testamentum:

/a/ Item unam cuppam argenteam absque operculo sive tectura.

/b/ Item duo pocula similiter argentea.

/c/ Item coclearia argentea similiter duo.

/d/ Item vasculum sive salinum argenteum pro media parte.

/e/ Item anulos aureos duos

praelibatae puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset.

/17./ Praeterea quoniam pecunias paratas admodum paucas et exiguas haberet, quas ad quotidianas necessitates suas hoc egritudinis suae tempore exponere cogere, de bonis portionibusque et iuribus suis possessionariis per eum iustis suis rebus et pecuniis, magnis laboribus et fidelibus servitiis acquisitis et partibus aliisque ex alienis manibus redemptis et nonnullis ex eis perpetuitatis, alii pignoris iure pro se ipso per eum emptis et ordinatis, tale, prout infra, fecisset testamentum:

/18./ Item egregius quondam Benedictus Sarkan de Akoshaza⁹⁶ totalem portionem suam possessionariam in possessione Salomwara⁹⁷ vocata in praedicto comitatu Zaladiensis existenti habitam vigore certarum litterarum fassionalium pro septuaginta quinque florenis infra tempus redemptionis eidem Bernardo Sarkan inscripsisset,⁹⁸ eandem igitur totalem portionem possessionariam eodem titulo praememoratae puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset.

96 Ákosházi Sárkány Benedek (eml. 1510–1549) Sárkány Bernát fivére volt. *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Ákosházi Sárkány cs.

97 Salamonvár, ma Salomvár (Zala m.).

98 1519. október 28. kapornaki konvent. = Németújvári levéltár 41. sz.

/19./ Item egregius quondam Ioannes Sarkan de dicta Akoshaza⁹⁹ certas portiones suas possessionarias in possessionibus Bwzathygethe¹⁰⁰ et Hahoth vocatis in praescripto comitatu Zaladiensi existentibus habitas aliasque nonnullas vigore certarum litterarum superinde fassionialium et emanatarum pro sexaginta florenis Hungaricalibus eidem Bernardo Sarkan dedisset et obligasset,¹⁰¹ quas pari modo pro eadem summa eidem puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset.

/20./ Item portiones quoque illas possessionarias in possessionibus Thormafewlde, Dobry et aliis omnino in dicto comitatu Zaladiensi existentibus habitas, alias videlicet per egregium quondam Franciscum Sarkan de Akoshaza¹⁰² vigore certarum litterarum fassionialium superinde editarum eidem Bernardo Sarkan pro centum et quinquaginta florenis obligatas,¹⁰³ praenominatae puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset.

/21./ Item portionem qu[oque] illam possessionariam dicti condam Francisci Sarkan in praeallegata possessione Salomwara vocata in praedicto comitatu Zaladiensi existenti habitam, alias videlicet per eundem condam Franciscum Sarkan praenominato quondam Benedicto Sarkan pro sexaginta florenis pignori obligatam et deinde pro eadem summa pecuniarum ipsi Bernardo Sarkan testatori reimpignoratam,¹⁰⁴ idem Bernardus Sarkan annotatae puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset.

/22./ Item praefatus quondam Franciscus Sarkan quoddam unum pratum sive fenetum suum in territorio dictae possessionis Bwzathygethe, in fine videlicet eiusdem possessionis situm et habitum eidem Bernardo Sarkan inscripsisset et

99 Ákosházi Sárkány János (eml. 1508–1535) Sárkány Bernát fivére volt. *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Ákosházi Sárkány cs.

100 Buzádsziget, egykor Hahót határában, a mai Sárkánysziget-pusztá területén feküdt (Zala m.). 1508-ban említik először a családnak a faluban álló udvarházát, amelyet feltehetően 1532-ben pusztítottak el a törökök. *Csánki*, 1890–1913. III. köt. 111. p., *Kvassay*, 2004. 32–35. p.

101 Napi kelet nélkül, Buda. = Németújvári levéltár 44. sz. 1508–1535 közé datálható Bernát János nevű fivére alapján.

102 Ákosházi Sárkány Ferenc (eml. 1510–1543) Sárkány Bernát fivére volt. *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Ákosházi Sárkány cs.

103 1529. április 23. kapornaki konvent. = Németújvári levéltár 32. sz.

104 Az oklevelek azonosítását bizonytalanság terheli. Sárkány Ferenc 1519-ben két alkalommal 62–62 forintért zálogosította el több Zala és Vas megyei faluban lévő birtokrészét, köztük salamonvári birtokát (Zala m.), Bernátnak. Az eltérő összeg ellenére azonban nem kizárt, hogy az alábbi oklevelekkel azonosíthatók: 1519. szeptember 24. zalavári konvent. = Németújvári levéltár 36. sz., 1519. október 28. kapornaki konvent. = Németújvári levéltár 28. sz.

obligasset,¹⁰⁵ quod quidem pratum similiter dictae puellae Barbarae legasset et commisisset.

/23./ Item idem quondam Franciscus Sarkan cuncta b[o]na, portiones et iura sua possessionaria vigore certarum litterarum fassionalium superinde confectarum et emanatarum eidem Bernardo Sarkan iure perennalis inscriptionis pro nonaginta florenis dedisset et obligasset.¹⁰⁶

/24./ Et insuper idem quondam Franciscus Sarkan quoddam unum iuger terrae suae arabilis in territorio praedictae possessionis Dozmath prope allodium sive domum allodiam praefati Bernardi Sarkan in eadem possessione Dozmath habitam situm et adiacentem eidem Bernardo Sarkan pro uno floreno dedisset et obligasset,¹⁰⁷ quae similiter omnia praemissa sepefatae puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset, ita tamen, quod si temporum in successu quispiam filiorum heredumque ipsius condam Francisci Sarkan eadem universa bona per eum modo quo supra obligata ad se redimere voluerit et poterit, ex praemissis omnibus pecuniarum summis per eundem quondam Franciscum Sarkan a praefato Bernardo Sarkan levatis et perceptis quinquaginta floreni Hungarici per eandem dominam Barbaram puellam aut eius heredes filiis, heredibusque ipsius quondam Francisci Sarkan relaxentur.

/25./ Item portiones illas possessionarias praefati quondam Benedicti Sarkan in possessionibus Felsewhahoth, Zerdahel, Deszycz,¹⁰⁸ Kysfalwd¹⁰⁹ et Gwthorfewlde vocatis omnino in dicto comitatu Zaladiensi existentibus habitas, per eundem quondam Benedictum Sarkan alias praefato quondam Alberto Kawasy pro viginti florenis titulo pignoris obligatas per eundemque Albertum Kawasy vigore certarum litterarum fassionalium pro eadem summa dicto Bernardo

105 Az említett oklevél nem azonosítható. Sárkány Ferenc 1525-ben zálogosította el a buzádszigeti kastélyban lévő birtokát (*porcionem suam habitacionis*) Bernátnak 40 forintért. Ara azonban nincs adatunk, hogy Bernát a faluban egy rétet is zálogba vett volna Ferenctől. 1525. március 28. zalavári konvent. = DL 103 147., Németújvári levéltár 38. sz.

106 Az oklevél azonosítását bizonytalanság terheli. Sárkány Ferenc 1522-ben adta el több Zala és Vas megyei birtokrészét Bernátnak 94 forintért. Az eltérő összeg ellenére azonban nem kizárt, hogy alábbi oklevéllel azonosítható: 1522. május 20. kapornaki konvent. = Németújvári levéltár 43. sz.

107 1537. október 1. vasvári káptalan. = MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 7. No. 39., Németújvári levéltár 34. sz.

108 Dez(s)ics, mára elpusztult, Gutorfölde mellett feketett (Zala m.) uo. 46. p.

109 A XV–XVI. században több Kisfalud nevű település is létezett Zala megyében, amelyek mára elpusztultak, azonosítása bizonytalan. uo. 71–72. p.

Sarkan reimpignor[at]as,¹¹⁰ praelibatae puellae Barbarae nepti suae eodem titulo habendas et possidendas legasset et commisisset.

/26./ Item nobilis quondam Benedictus Bagodi¹¹¹ portiones suas possessionarias in possessionibus Bwzathygethe, Hahoth et in aliis quoque omnino in comitatu Zaladiensi existentibus habitas vigore certarum litterarum fassionium superinde confectarum et emanatarum iamfato Bernardo Sarkan testatori iure perennalis inscriptionis dedisset et vendidisset,¹¹² quas similiter praenotatae puellae Barbarae nepti suae eodem iure tenendas, utendas et possidendas dedisset, legasset et commisisset.

/27./ Item totalem quoque portionem illam possessionariam in praedicta possessione Salomwara habitam, alias videlicet per praefatum quondam Benedictum Sarkan cum cunctis eiusdem portionis possessionariae utilitatibus et pertinentiis quibuslibet praefato Bernardo Sarkan vigore certarum litterarum fassionium superinde editarum et emanatarum pro certa summa pecuniaria iure perennalis inscriptionis venditam¹¹³ eidem puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset.

/28./ Item portiones quoque illas possessionarias nobilis quondam Georgii¹¹⁴ filii olim Andreae Sarkan de Akoshaza¹¹⁵ in praenotatis possessionibus Bwzathygethe, Hahoth, Dobry, Thormafewlde et ceteris, alias videlicet per eundem quondam Georgium Sarkan praenominato Bernardo Sarkan pro centum et quinquaginta florenis vigore certarum litterarum fassionium superinde

110 1522. május 20. kapornaki konvent. = Németújvári levéltár 37. sz.

111 Bagodi Benedek (eml. 1507–1526, †1531) zalai nemes, Sárkány Ambrus pozsonyi harmincado-sa volt Bernáttal egyidőben (1507–1508). 1507: DL 46 803., 1526: MNL OL P 497 – 1. – 1549 – No. 2., *Csánki*, 1890–1913. III. köt. 128. p., *Kubinyi*, 1994. 269–270. p., *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Bagodi cs.

112 Napi kelet nélkül. = Németújvári levéltár 27. sz. 1531 előtte datálható Bagodi Benedek halála alapján.

113 1519. július 24. pécsi káptalan. = Németújvári levéltár 30. sz.

114 Ákosházi Sárkány György Sárkány András fia, Sárkány Bernát unokatestvére volt.

115 Ákosházi Sárkány András (eml. 1481–1493) Sárkány János feltehetően Girolti Veronikától született fia, Sárkány Bernát nagybátyja, 1493-ban meggyilkolta Hásságyi István országbírói ítélőmestert (1470–1493). *Kubinyi*, 1994. 264–265. p., *Engel*, 2001. Sárkány (ákosházi)., *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Ákosházi Sárkány cs., *Bilkei*, 2013. 138–139. p., *Arch*. 2016–2017. I. köt. 89. p.

confectarum et emanatarum perpetuo iuris titulo inscriptas¹¹⁶ eidem puellae Barbarae nepti suae eodem iure habendas et possidendas legasset et commisisset.

/29./ Item magnificus quondam Benedictus de Batthyany¹¹⁷ dudum, dum viveret, eidem Bernardo Sarkan ducentis et quinquaginta florenis iuxta litteras suas obligatorias debitor mansisset,¹¹⁸ quam quidem summam ducentorum et quinquaginta florenorum super filios heredesque ipsius quondam Benedicti Batthyany repetendam et requirendam ab eisdemque rehabendam praenotatae puellae Barbarae nepti suae legasset et commisisset.

/30./ Item totalem etiam illam portionem possessionariam egregii quondam Nicolai Kaczor de Kaczorlak¹¹⁹ in possessione Gelse Allyazygethe¹²⁰ vocata in praefato comitatu Zaladiensi existenti habitam, alias videlicet per eundem quondam Nicolaum Kaczor pro sexaginta florenis vigore certarum litterarum fassionalium superinde confectarum dicto Bernardo Sarkan titulo pignoris infra tempus redemptionis datam et obligatam,¹²¹ eodem titulo pignoris annotatae dominae Barbarae nepti suae legasset et commisisset.

/31./ Item idem Bernardus Sarkan testator portionem suam possessionariam in possessione Thornmafewlde vocata praedicta nobilibus Benedicto¹²² et Stephano Heghy de Proznyakfalwa¹²³ pro quinquaginta florenis ab eisdem levatis

116 Napi kelet nélkül, csornai konvent. = Németújvári levéltár 35. sz. 1522 körülre datálható Sárkány György alapján, vö. *Kubinyi*, 1994, 280. p.

117 Batthyány Benedek (1477–1524) Alapi András (†1524) feltehetően Batthyány Margittól (eml. 1435–1465) született fia, budai várnagy (1511–1524) volt. Harmadjára Bernát féltestvérét, Sárkány Ilonát (eml. 1523–1536) vette feleségül, akivel talán már 1515-ben házasok voltak. 1523: DL 104 415., 1536: DL 103 098. p. 12–16., *Koltai*, 2012. 511. p., *Szluha*, 2011–2012. II. köt. 461. p., *Pálosfalvi*, 2014. 53–56., 339., 428. p.

118 1520. augusztus 2. Buda. = Németújvári levéltár 39. sz.

119 Kacorlaki Kacor Miklós (eml. 1481–1528) Kacor György (eml. 1431–1503) és szenterzsébeti Terjék Erzsébet fia, második felesége, Maráci Katalin (eml. 1509–1558) Bernát mostohaanyjának és egyben anyósának, Maráci Erzsébetnek a testvére volt. 1528: MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 7. No. 34., MNL OL E 148 – a. – Fasc. 1683. – No. 7., 1558: MNL OL E 148 – a. – Fasc. 567. – No. 34., *Holub*, 1916. 106–107. p., *Szatlóczi*, 2004, Nemesi genealógia: Laki Kaczor cs., Szenterzsébeti Terjék cs., *Bilkei*, 2016. 14. p.

120 Gelsealjasziget vagy Gelsesziget (Zala m.). *Csánki*, 1890–1913. III. köt. 111–112. p.

121 1528. január 9. kapornaki konvent. = Németújvári levéltár 42. sz. (A birtok Kissziget néven).

122 Proznyákfalvi Hegyi Benedek Hegyi István és felesége, Katalin asszony gyermeke volt. 1521: DL 47 435.

123 Proznyákfalvi Hegyi István (1502–1521, †1524) előneve alapján vasi eredetű, de Zalában is birtokos nemes család tagja volt. 1492-ben Szécsi Miklós familiárisa, majd Szécsi Tamsás felsőlendvai várnagya (1502–1505). 1505-ben királyi adományt kapott a magvaszakadt

superioribus temporibus titulo pignoris obligasset,¹²⁴ ex quo quidem debito ipse Bernardus Sarkan dictis Benedicto Hegy viginti septem florenos et Stephano Hegy sedecim florenos, hoc est unum equum pro quattuordecim florenis et paratis in pecuniis duos florenos, dedisset et restituisset, prout super restitutione eorum viginti septem florenorum habetur¹²⁵ et manuscriptum eiusdem Benedicti Hegy, unde adhuc restant solvendi septem floreni, quos puella Barbara ex praemissis universis bonis sibi per eundem Bernardum Sarkan avem suum legatis et commissis dicto Stephano Hegy solvere debeat.

/32./ Item totales illas portiones possessionarias in possessione Korwng¹²⁶ vocata in dicto comitatu Castriferrei existenti habitas, empticias videlicet et acquisiticias,¹²⁷ exceptis omnibus portionibus et iuribus possessionariis Bernardi Sarkan aviticis in eadem possessione Korwng habitis, generosae dominae Catherinae relictas,¹²⁸ necnon egregiis Wolffgango¹²⁹ filio egregii quondam

prosznyákfalvi Prosznyák György zalai birtokaira. 1508-ban címeradományt nyert. Feltehetően kapornaki szolgabíró volt 1519-ben. Feleségétől, Katalintól három gyermeke született: János, Benedek és Borbála, utóbbi a karrierjét szintén a Szécsiek familiárisaként kezdő kányaföldi Kerecsényi György fiához, Péterhez ment feleségül. 1492: DL 19 807., 1505: DF 229 974., 1508: DL 105 963., 1521: DL 47 435. (fiai), felsőlendvai várnagy: *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Hegyi cs., Arch. 2016–2017. II. köt. 360. p., *Csánki*, 1890–1913. II. köt. 787. p., uo. III. köt. 153. p., felesége: Németújvári levéltár 175. p., Kerecsényi Pál és Borbála: *Bilkei*, 1999. 114., 1121. sz., *Pálosfalvi*, 2014. 195., 450. p.

124 Az említett oklevél nem azonosítható. Bernát 1529-ben zálogosította el a Dobriban (Zala m.) lévő birtokrészét Hegyi István özvegyének, Katalinnak 50 forintért. 1529. július 5. vasvári káptalan. = MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 7. No. 37., Németújvári levéltár 21. sz.

125 habetur *corr. ex* habentur

126 Korong (Krog, SL). *Csánki*, 1890–1913. II. köt. 779. p.

127 A Korongban szerzett birtokokat I. Németújvári levéltár. 32., 35. sz.

128 Béri Katalin (eml. 1541–1550, †1556) Béri András fia István (eml. 1477–1531) és Egervári Veronika leánya, 1556-ban már bizonyosan nem élt, a második férje Répási Ferenc volt. 1541: MNL OL P 47 – III. – 127. – No. 1., 1550: MNL OL P 316 – 1. – 1551 – No. 1., 1556: MNL OL P 430 – 1. – 1561 – No. 6., *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Béri cs., Egervári cs.

129 Csabrendeki Csabi Farkas (eml. 1533–1552) Csabi István és Béri Katalin fia volt. 1533: MNL OL E 148 – a. – Fasc. 870. – No. 28., 1552: MNL OL P 430 – 1. – 1552 – No. 1., *Sorok*, 1997. 66. p., *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Csabi cs.

Stephani Chaby¹³⁰ et Francisco Repasy,¹³¹ velut sorori et fratribus suis de se benemeritis pro eorum multimodis favoribus, obsequiis et fraterne charitatis officiis dedisset, legasset et commisisset,¹³² rogans tamen et obtestans eosdem dominam Catherinam relictam et Wolffgangum Chaby ac Franciscum Repasy, ut portionem illam possessionariam nobilis quondam dominae Catherinae olim relictæ nobilis quondam Thobiae de Zarwaskend,¹³³ per eam videlicet eidem Bernardo Sarkan pro decem florenis titulo pignoris obligatam et impignoratam,¹³⁴ nobili Francisco filio Pauli Bornemizza de Dozmath¹³⁵ ex ipsa quondam domina Catherina progenito absque pecuniaria solutione pro ipsius Bernardi Sarkan fraternitate et amicitia remittant, quam si intuitu fraternitatis et amicitiae suae iuxta petita eiusdem Bernardi Sarkan remittere absque solutione noluerint, pro eisdem decem florenis, dum eos solvere poterit, eidem Francisco remittere teneantur.

/33./ Item molendinum in praescripta possessione Kercza in fluvio similiter Kercza ibidem defluente habitum, per ipsum videlicet Bernardum Sarkan pro se suisque maximis sumptibus et fatigis extractum et dispositum, legat et committit,

-
- 130 Csabrendeki Csabi István (eml. 1520–1533, †1533/1541) 1520-ban váci püspöki udvarmester, 1529-ben Várdai Pál esztergomi érsek esztergomi várnagya (*provisor et castellanus*), majd I. János király egri várnagya (1531–1533) és a püspökség királyi kormányzója (1533) volt, az egri Csaby-bástya építetője, vörös márványból készült sírlapját 1928-ban tárták fel. Haláláról az első közvetlen adat 1541-ből származik, azonban Brodarics István egy levele alapján már feltehetően 1533 novemberében halott volt. 1529: MNL OL P 105 – 1. – 1529 – No. 1., 1531: MNL OL E 185 Lóránth Péter – Nádasdy Tamás No. 1., 1533: MNL OL E 148 – a. – Fasc. 870. – No. 28. (egri püspökség kormányzója), *Brodericus*, 2012. 383. p. (Brodarics levele), 1541: MNL OL P 47 – III. – 127. – No. 1., *Ghyezy*, 1929. 61–62. p., *Sorok*, 1997. 66. p., *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Csabi cs., *C. Tóth*, 2017. 107. p.
- 131 Nagydémi Répási Ferenc (eml. 1531–1564, †1570) 1541-ben Béri Katalin, 1556-ban pedig már Gyulai Ilona férje volt. Egy 1570. évi irat tanúsága szerint már halott volt. Halála előtt pozsonyi alispánként működött. 1541: MNL OL P 47 – III. – 127. – No. 1., 1556: MNL OL P 430 – 1. – 1561 – No. 6., 1564: MNL OL P 430 – 1. – 1564 – No. 2., 1570: MNL OL E 21 – 1570.10.20.-e., *Szatlóczi*, 2011. Nemesi genealógia: Répási cs.
- 132 Az említett oklevél nem azonosítható.
- 133 Ákosházi Sárkány Katalin (eml. 1529–1549, †1549) Bernát féléstvére volt, először dozmati Bornemissza Pálhoz, majd szarvaskendi Sibrik Tóbiáshoz (eml. 1499–1529) ment feleségül. 1499: DF 253 946., 1529: MNL OL P 45 – 1. – 1529 – No. 1., 1549: MNL OL P 430 – 1. – 1549 – No. 8., MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 3. No. 21. fol. 149v–151r., *Nagy*, 1857–1868. X. köt. 56., *Bilkei*, 1994. 6. p., *Szluha*, 2011–2012. köt. II. 461. p.
- 134 Az említett oklevél nem azonosítható.
- 135 Dozmati Bornemissza Pál (eml. 1549–1551) Sárkány Katalin férje volt, Ferenc az egyetlen ismert gyermekük. *Csánki*, 1890–1913. II. köt. 815. p., *Szluha*, 2011–2012. I. köt. 234. p.

ut heredibus illis, in quorum terris est erectum et constructum, pure praeter omnem solutionem remittatur, ipsique heredes huiusmodi molendinum semper curare et reformare et in bono statu conservare teneantur, et omnium proventuum ratione tributum molationisque in eodem provenientium directam et aequalem mediam partem pro se ipsis percipere et alteram vero medietatem cunctorum ipsorum proventuum plebano ecclesiae de Zenthwyzlo¹³⁶ prope eandem possessionem Kercza fundatae integre reddere et administrare debeant. Ipseque plebanus pro tempore constitutus, quilibet eosdem proventus semper pro se ipso percipere et recolligere possit et valeat, et deinde proventus et tributum huiusmodi molendini per eundem plebanum percipiendos semper pauperibus et egenis erogare debeat. Ipse etiam plebanus in eodem molendino semper ad usum suum domesticum frumenta sua absque tributum solutione libere molare possit et valeat.

/34./ Postremo universas et quaslibet litteras privilegiales cunctaque litteralia instrumenta factum quorumcunque bonorum, portionum et iurium ipsius Bernardi Sarkan testatoris et fratrum suorum carnalium possessionariorum, paternorum utputa et aviticorum tangentes et concernentia hactenus penes manus eiusdem velut fratris natu maioris iuxta regni consuetudinem habitas et tenta¹³⁷ sub sigillis certorum proborum, fidedignorum et nobilium virorum iuxta fidem et animae¹³⁸ ipsius Bernardi Sarkan conscientiam per eundem Bernardum Sarkan fideliter simul et in unum composita locatasque et ordinatas legat et committit, ut manibus egregii Anthonii Sarkan de Akoshaza¹³⁹ fratris ipsius Bernardi Sarkan germani carnalis dentur reddanturque et assignentur, ita tamen, ut paria earundem sub sigillo alicuius loci credibilis praefatae puellae Barbarae filiae dicti Nicolai Horwath, nepti scilicet praefati Bernardi Sarkan pro iurium suorum cautela primum in transsumpto litterarum dentur reddanturque et assignentur.¹⁴⁰

136 Szentviszló, mára elpusztult, a mai Kercaszomor szomszédságában feküdt (Vas m.). Csánki, 1890–1913. II. köt. 764. p.

137 Trip. I. 42. 1. §: A fekvő jószágokat és birtokokat érintő és illető okleveleket, valamint okiratokat a legidősebb fiúnak kell átadni. Tripartitum 1897. 108–110. p.

138 animae *corr.* ex animam

139 Ákosházi Sárkány Antal (eml. 1510–1562, †1562) Sárkány Bernát fêltestvére, Nádásdi Tamás vezető familiárisa, sárvári fôudvarmestere és bécsi ágense volt az 1540-es évek elejétôl haláláig. A szakirodalomban elterjedt nézet, hogy Nádásdival együtt Itáliában tanult, de ez nem bizonyítható. Kérdéses, hogy azonos-e az 1525-ben a bécsi egyetemen tanuló Sárkány Antallal. *Komáromy*, 1911. 107–113. p., *Bilkei*, 1994. 6–7. p., *Kubinyi*, 1994. 265. p. *Szatlóczi*, 2004. Nemesi genealógia: Ákosházi Sárkány cs., *Szluha*, 2011–2012. II. köt. 461. p.

140 Aranyáni Katalinnak 25 (Németújvári levéltár 1–25. sz.), míg Horvát Borbálának 19 (uo. 26–44. sz.) oklevél tartalmi kivonatát írta át a vasvári káptalan.

/35./ Has autem praemissas legationes et dispositiones ultimae voluntatis suae idem Bernardus Sarkan testator ita per quoslibet intelligi vult, ut praememoratam dominam Catherinam Aranyady consortem ipsius nemo omnino in dominio universorum bonorum portionumque et quorumlibet iurium ipsius Bernardi Sarkan possessionariorum in Castriferrei et Zaladiensi comitatibus praescriptis ubivis existentium, hactenus videlicet in manibus et sub potestate eiusdem Bernardi Sarkan sive hereditario, sive perennalis emptionis, aut pignoris iure titulis, qualitercumque iusto modo acquisitis et habitis infra integri anni revolutionem, a die videlicet venturi obitus eiusdem Bernardi Sarkan, quem Deus illi praedestinasset, turbare, molestare, nec impedire praesumat, sed eas et ea omnia interim libere habere, tenere et possidere illisque pacifice uti, frui et potiri possit et valeat, revoluto deinde ipso integro anno in hiis quoque bonis, rebus mobilibus et immobilibus, necnon iuribus possessionariis per eundem Bernardum Sarkan eidem dominae Catherinae consorti suae modo praedecclarato qualitercumque legatis et commissis, neque praefata puella Barbara neptis sua, nec quisquam fratrum eiusdem Bernardi Sarkan contra praemissam legationem et commissionem suam, sed nec in praenotatis portionibus possessionariis in possessionibus Thormaffewlde et Dobry vocatis habitis a praememorato, ut praemissum est, magnifico quondam Thoma Zechy iure et per compositionem, deinde solutione centum florenorum per eundem Bernardum Sarkan reobtentis et eidem dominae Catherinae Aranyady per eum modo quo supra legatis et commissis, nisi prius depositis et persolutis quo ad plenum ipsi dominae Catherinae Aranyady praescriptis centum florenis Hungaricalibus turbare et molestare audeat, nec valeant, alioqui praemissa omnia per eundem Bernardum Sarkan praememoratae puellae Barbarae nepti suae per eum legata et commissa, irrita sint et habeantur, praesensque testamentum quo ad partem ipsius puellae Barbarae invigorousum sit et habeatur ipso facto.

Demum huiusmodi testamentariae suae legationis et dispositionis et ipsius dominae Catherinae Aranyady consortis suae speciales tutores et protectores magnificos dominos praefatum Franciscum de Batthyany consiliarium regiae maiestatis, dominum videlicet suum charissimum, Franciscum de Rewa comitem comitatus de Thwroc,¹⁴¹ necnon vacante officio regni Hungariae palatini locumtenentem et Michaelem de eadem Rewa,¹⁴² filium ipsius domini

141 Révai István (1489–1553) nádori helytartó (1530–1553) és turóci ispán (1532–1553) volt. *Pálffy*, 2009b 3–9. p.

142 Révai Mihály (†1587) Révai István és Gyulai Borbála (†1540 körül) fia volt, 1556-ban fivéreivel bárói címet nyert, pályája csúcsán a királyi ajtónállómester (1578–1587) tisztségét töltötte be. uo. 10–15. p.

Francisci Reway legat et committit et suas magnificas dominationes rogat et per misericordias Dei orat et obsecrat, ut suae magnificae dominationes hanc testamentariam suam legationem et dispositionem, praefatam etiam dominam consortem suam in omnibus iustis, prout superius per eum legata et commissa sunt, pie et gratiose contra quoslibet turbatores fovere, tueri, protegere illique patrocinari dignentur. Executores vero huiusmodi testamentariae suae legationis et dispositionis egregios et nobiles Petrum Tharrody de Zechewd,¹⁴³ Ioannem¹⁴⁴ et Petrum de Iwancz,¹⁴⁵ Georgium Beed de Gozthon¹⁴⁶ et Mathiam litteratum Gyaky de Ewr¹⁴⁷ dedisset, fecisset, ordinasset et commisisset, immo praemissa omnia et singula, prout supra, fecit, legavit, ordinavit et commisit coram eisdem fratribus et concanonice nostris praenominatis.

Unde nos huiusmodi testamentariam legationem et dispositionem memorati Bernardi Sarkan per eundem coram praefatis fratribus et concanonice nostris modo quo supra factam quo ad omnes ipsius legationis clausulas, puncta et articulos sine omni variatione ad praemissam fidedignam et veridicam relationem

-
- 143 Szecsődi Taródi Péter (eml. 1525–1561) Taródi Bertalan (†1472) és Bebes Veronika (eml. 1478) fia, 1525-ben a kisebb kancellária jegyzője, 1527-ben pedig pecsétőre (I. Jánosé) volt. 1525: DL 90 512., DL 104 741., 1527: MNL OL P 45 – 1. – 1527 – No. 1., 1561: MNL OL P 608 – 1. – 1561 – No. 18., *Nagy*, 1857–1868. XI. köt. 67. p., *Szluha*, 2011–2012. II. köt. 708. p.
- 144 Ivánci János (eml. 1513/1528–1564) Ivánci Máté (eml. 1468–1526) és nádasdi Darabos Anna fia, a mohácsi csata idején Bornemissza János familiárisa, majd vasi esküdt ülnök (1553) volt, 1559-ben (38. tc.) kinevezték a királyi törvénytörvényszék ülnökévé. Nem kizárt, hogy azonos az 1513-ban kúriai jegyzőként említett Ivánci Jánossal. 1468: DL 50 492., 1513: *Bónis*, 1971. 405. p., 1526: DF 253 297., 1528: MNL OL P 45 – 1. – 1533 – No. 3., 1553: MNL OL P 45 – 1. – 1553 – No. 8., 1559: MOE IV. köt. 357–358 p., 1564: MNL OL P 348 – 1. – L – No. 17., keltezetlen családfa: DF 282 131., *Horváth*, 1994. 56. p., *Szluha*, 2011–2012. I. köt. 641. p., *Koppány*, 2014. 134–135. p.
- 145 Ivánci Péter (eml. 1540–1561, †1561) Ivánci János fivére, vasi alispán (1547–1561) volt. 1540: MNL OL P 430 – 1. – 1540 – No. 2., 1547: MNL OL P 108 – Rep. 45. – O – No. 328., 1561: MNL OL P 45 – 1. – 1561 – No. 3., keltezetlen családfa: DF 282 131., *Szluha*, 2011–2012. I. köt. 641. p.
- 146 Gosztonyi Béd György (eml. 1536–1571, †1572) vasi nemes, feltehetően Gosztonyi Miklós fia, 1552-ben már Horvát Borbála férje volt. 1552: MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 5. No. 9., 1571–1572: MNL OL P 1314 No. 5353–354., *Bilkei*, 1994. 6. p., *Szluha*, 2011–2012. I. köt. 449. p.
- 147 Őri Gyaki vagy Jáki Mátyás (eml. 1533–1561), vasi alszolgabíró (1534) és és szolgabíró (1553–1557), valamint szalónaki várnagy (1548) volt. 1533: MNL OL P 45 – 1. – 1533 – No. 6., 1534: MNL OL P 45 – 1. – 1534 – No. 2., 1548: MNL OL E 185 Deáky Mátyás – Nádasdy Tamás No. 1., 1553: MNL OL P 45 – 1. – 1553 – No. 9., 1557: MNL OL E 148 – a. – Fasc. 44. – No. 74.-c., 1561: MNL OL P 45 – 1. – 1561 – No. 5., *Nagy*, 1857–1868. X. köt. 67. p., *Szluha*, 2011–2012. II. köt. 708. p.

ipsorum fratrum et concanonicorum nostrorum praesentibus litteris nostris sigillo nostro communi,¹⁴⁸ conscribi faciendas memorato Bernardo Sarkan testatori duximus dandas et concedendas in fidem et testimonium praemissorum. Datum tertio die diei testamentariae legationis praenotatae, anno Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo primo.¹⁴⁹

Unde nos paria praenotatarum litterarum testamenti praelibati quondam Bernardi Sarkan praesentibus litteris nostris sub sigillo nostro confectis et emanatis de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali dolo omni et fraude semotis inseri et inscribi faciendas memorato exponenti iurium suorum ad cautelam necessariam extradandas duximus et concedendas. Datum in festo Nativitatis Beati Ioannis baptistae, anno Domini supradicto.

[Hátlapon]:

Vigore litterarum requisitoriarum diversae litterae excerptae¹⁵⁰ a capitulo ad instantiam Nicolai Horwath.¹⁵¹

1551. No. 76.¹⁵²

Lad: 23. Cap. A. Fas. 5o.¹⁵³

Lad: 23 Fas: 2o. No. 1o.¹⁵⁴

Testamentaria dispositio Bernardi Sárkány coram capitulo Castriferrei¹⁵⁵ pro Catharina Aranyady consorte sua et puella Barbara filia Nicolai Horvath aliter Zemlith ex Catharina filia eiusdem Bernardi Sarkan progenita super domo in Németh Újvár, portionibusque in possessionibus Dosmath et Korong in Castriferrei ac Thormafölde, Dobri, Lak, Salamon-vara, Buzadzige, Hahóth, Fölső Hahoth, Zerdahelly, Deszicz, Kiss-Falud et Gutorfölde universis in¹⁵⁶ Szaladiensi comitatibus habitis ac bonis mobilibus celebrata.¹⁵⁷

In frustis 2.¹⁵⁸

148 communi *Au. corr. ex communitis*

149 1551. április 28.

150 excerptae *Au. corr. ex exceptae*

151 Íráskép alapján egykorú feljegyzés.

152 Íráskép alapján egykorú feljegyzés. *post* 1551. *An. del. in saeculo 18o.* No. 76.

153 Íráskép alapján XVII. századi feljegyzés. *An. del. in saeculo 18o.* Lad: ...Fas. 5o.

154 Íráskép alapján XVIII. századi feljegyzés.

155 *post* Castriferrei *add. et del. in saeculo 18o.* celebr

156 *post* universis *Au. add. in*

157 Íráskép alapján XVIII. századi feljegyzés.

158 Íráskép alapján XVIII. századi feljegyzés. Ma az iratot öt darabban őrzik.

Melléklet

A végrendeletben és a Németújvári levéltárban említett oklevelek¹⁵⁹

Keltezés	Végrendelet sorszáma	Németújvári lt. sorszáma	Eredeti példány
1509. júl. 19.	7.	[4.]	–
1519. júl. 24.	27.	30.	–
1519. szept. 24.	21.	[36.]	–
1519. okt. 28.	21.	[28.]	–
1519. okt. 28.	18.	41.	–
1520. aug. 2.	29.	39.	–
1522. máj. 20.	23.	[43.]	–
1522. máj. 20.	25.	37.	–
1524. jan. 1.	11.	25.	DL 105 135. (Illésházy lt. Lad. 23. Fasc. 4. No. 46.)
1528. jan. 9.	30.	42.	
1529. ápr. 23.	20.	32.	–
1537. okt. 1.	24.	34.	MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 7. No. 39.
1539. dec. 21.	10.	5.	MNL OL P 1341 Lad. 23. Fasc. 40. fol. 19v. No. 25. (Illésházy lt. elenchusa)
1542. aug. 17.	2.	3.	–
1542. aug. 21.	2.	2.	–

¹⁵⁹ A szögletes zárójelbe tett számok azokat az okleveleket jelzik, amelyeknek az azonosítását bizonytalanság terheli.

Keltezés	Végrendelet sorszáma	Németújvári lt. sorszáma	Eredeti példány
1548. jún. 17.	13.	8.	–
1522 körül	28.	35.	–
1531 előtt	26.	27.	–
1518–1535	19.	44.	–

Rövidítések

add.	addit
del.	delevit
corr. ex.	correxit ex
[litterae]	litterae a me additae

A kiadásban az *Au.* arra utal, hogy a javítást a Szerző (*Auctor*), az *An.* pedig arra, hogy ismeretlen személy (*Anonymus*) végezte. Ha a rövidítés előtt nincs *Au.* és *An.* az azt jelenti, hogy a javítást az oklevél lejegyzője hajtotta végre.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
DL	Diplomatikai Levéltár
DF	Diplomatikai Fényképgyűjtemény
E 21	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (pozsonyi) kamarai levéltár, Magyar Kamara regisztratúrája. <i>Benignae resolutiones</i>
E 41	Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Jobbiztosító és kiemelt fontosságú iratok. <i>Litteare ad cameram exaratae</i>

- E 148 – a. Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Jogbiztosító és kiemelt fontosságú iratok. Neo-regestrara acta, Iratok
- E 185 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, Családi és személyi fondok. Archivum familiae Nádasdy, Missiles
- P 45 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Békássy család levéltára
- P 47 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Benyovszky család levéltára
- P 105 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Dőry család levéltára
- P 108 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Esterházy család hercegi ágának levéltára
- P 235 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család levéltára
- P 316 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Horváth (zalabéri) család levéltára
- P 348 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Kárász család levéltára, Család által lajstromozott iratok
- P 430 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Kisfaludy család ifjabb ágának levéltára
- P 497 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Mednyánszky család levéltára
- P 608 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Soós (sóvári) család levéltára
- P 1313 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Batthyány család körmendi levéltára, Törzslevéltár
- P 1314 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Batthyány család körmendi levéltára, Missiles
- P 1341 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak. Batthyány család körmendi levéltára, Illésházy család levéltára

Kiadott források

- Ausgewählte Dokumente *Pálffy, Géza – Pandžić, Miljenko – Tobler, Felix*: Ausgewählte Dokumente zur Migration der Burgenländischen Kroaten in 16. Jahrhundert. (Odabrani dokumenti o seobi Gradišćanskih Hrvata u 16. stoljeću). Eisenstadt/Željezno, 1999.
- Bilkei*, 1999. *Bilkei Irén*: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái. I. köt. Zalaegerszeg, 1999. (Zalai Gyűjtemény 47.)
- Bilkei*, 2016. *Bilkei Irén*: Közöletlen Jagelló-kori oklevelek a Csányi család levéltárából. In: Lymbus – Magyarságtudományi forrásközlemények. Főszerk.: Újváry Gábor. Bp., 2016. 9–15. p.
- Brodericus*, 2012. *Brodericus, Stephanus*: Epistulae. Ed.: Petrus Kasza. Bp., 2012. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova, IV.)
- Csiba*, 2021. *Csiba, Balázs*: Autentický protokol Bratislavskej kapituly. Vol. II. 1504–1523. Bratislava, 2021. (Documenta Posoniensia, 4.)
- Füssy*, 1907. Ákosházi Sárkány Ambrus végrendelete 1522. évből. Közli: Füssy Tamás. In: Magyar Történelmi Tár, 4/2. (1901) 137–146. p.
- Házi*, 1929. *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész, 7. köt. Oklevelek, levelek és iratok 1521-től 1531-ig. Sopron, 1929.
- Iványi*, 1942. *Iványi Béla*: A körmendi levéltár Memorabiliái. Körmend, 1942. (Körmendi Füzetek, 2.)
- Komáromy*, 1910. *Komáromy András*: Magyar levelek a XVI. századból. Hetedik közlemény. Sárkány Antal levelei. (Első közlemény). In: Magyar Történelmi Tár, 4/11. (1910) 375–404. p.

- Komáromy*, 1911. *Komáromy András: Magyar levelek a XVI. századból. Kilencedik közlemény. Sárkány Antal levelei. (Második közlemény).* In: Magyar Történelmi Tár, 4/12. (1911) 89–113. p.
- Középkori leveleink 1991. Középkori leveleink 1541-ig. Szerk.: Hegedűs Attila – Papp Lajos. Bp., 1991. (Régi Magyar Levéltár, 1.)
- Mályusz*, 1926. *Mályusz Elemér: Az Országos Levéltár Nadasdy-levéltárának magyar levelei. (V. közlemény).* In: Levéltári Közlemények, 4. (1926) 94–129. p.
- MOE I. köt. Magyar Országgyűlési Emlékek. I. köt. 1526–1536. Szerk.: Fraknói Vilmos. Bp., 1874.
- MOE IV. köt. Magyar Országgyűlési Emlékek. IV. köt. 1557–1563. Szerk.: Fraknói Vilmos. Bp., 1876.
- Németújvári levéltár *Faragó Dávid: Ákosházi Sárkány Bernát németújvári „levéltára”.* In: Lymbus – Magyarságtudományi forrásközlemények. Főszerk.: Újváry Gábor. Bp., 2022. 161–189. p.
- Neumann*, 2019. *Neumann Tibor: Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495).* Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).
- Olahus*, 2018. *Olahus, Nicolaus: Epistulae. Vol. I. 1523–1533.* Ed.: Szilágyi, Emőke Rita. Bp., 2018. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova, 19.)
- C. Tóth*, 2010. *C. Tóth Norbert: Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523).* Bp., 2010. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 50.)
- Tripartitum 1897. Magyar Törvénytar 1000–1895. Werbőczy István Hármaskönyve. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1897. (Corpus Juris Hungarici, Milleniumi emlékkiadás, 2.)

Szakirodalom

- Arch. 2016–2017. *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I–II. köt. Bp., 2016–2017. (Magyar Történelmi Emlékek, Adattárak).*
- Bessenyei*, 2005. *Bessenyei József: A Nádasdyak. Bp., 2005.*
- Bilkei*, 1994. *Bilkei Irén: Okleveles adatok az Ákosházi Sárkány család XVI. századi történetéhez. In: Zalai történeti tanulmányok. Szerk.: Uő. Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény, 35.) 3–16. p.*
- Bilkei*, 2013. *Bilkei Irén: Egy hivatalvállaló köznemesi família a késő középkori Zalában, a Háshágyiak. In: Emlékkötet Mindszenty József tiszteletére. Muzeológiai tanulmányok Zala megyéről. Szerk.: Kaján Imre. Zalaegerszeg, 2013. (Zalai Múzeum, 21.) 137–146. p.*
- Bónis*, 1971. *Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971.*
- C. Tóth*, 2017. *C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. Győr, 2017. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások, 27.)*
- Csánki*, 1890–1913. *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. köt. Bp., 1890–1913.*
- Engel*, 2001. *Engel Pál: Középkori magyar genealógia. In: Uő: Magyar középkori adattár. Bp., 2001. CD-ROM.*
- F. Romhányi*, 2000. *F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon. Bp., 2000.*
- Fallenbüchl*, 1988. *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988.*
- Géfin*, 1929. *A szombathelyi egyházmegye története. II. köt. 1777–1929. Szerk.: Géfin Gyula. Szombathely, 1929.*

- Ghyczy*, 1929. *Ghyczy Pál*: Címeres kőlap az egri várban. In: Turul, 43. (1929) 61–62. p.
- Horváth*, 1994. *Horváth István*: A hegyhátszentmártoni Ivánczy-kastély története a 15–16. században. In: Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények, 21. (1994) 2. sz. 55–58. p.
- Holub*, 1916. *Holub József*: A Laki Kaczor-család. (1526-ig.). In: Turul, 34. (1916) 104–108. p.
- Kelényi*, 2015. *Kelényi Borbála*: Késő középkori magyar fő- és közneemesi női végrendeletek (1440–1526). Bp., 2015. [ELTE, PhD-értekezés]
- Kempelen*, 1915. *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. IX. köt. Bp., 1915.
- Kenyeres*, 2002. *Kenyeres István*: XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. I–II. köt. Bp., 2002. (Fons könyvek, 2/1–2.)
- Koltai*, 2012. *Koltai András*: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. Győr, 2012. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások, 14.)
- Koppány*, 2014. *Koppány Tibor*: Kastélyok a végvárok mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészeti a 16–17. századi Dunántúlon. Bp., 2014.
- Koppány*, 2015. *Koppány Tibor*: Egy Vas megyei kastélyépítető család a középkor és az újkor fordulóján: a hídvégi Polányiak. In: Folia Historica 30. Szerk.: Szvitek Róbert József. Bp., 2015. 5–14. p.
- Kubinyi*, 1994. *Kubinyi András*: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Szerk.: Pamer Nóra. [Bp.], 1994. (Művészettörténet – műemlékvédelem, 6.) 263–292. p.

- Kulcsár*, 2008. *Kulcsár Beáta*: Magyar nemesi végrendeletek a középkorban. In: *Belvedere Meridionale*, 20. (2008) 1–2. sz. 58–78. p.
- Kvassay*, 2004. *Kvassay Judit*: Az Ákosházi Sárkány család nemesi kúriája Buzádsziget faluban. In: „Quasi liber et pictura”. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Kovács Gyöngyi. Bp., 2004. 331–336. p.
- Méltóságok A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. Méltóságok. Online: <https://archivum2004.piarista.hu/arisztokrata/index.htm>.
- Nagy*, 1857–1868. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. köt. Pest, 1857–1868.
- Nemes*, 2009. *Nemes Gábor*: Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz. In: *Levéltári Közlemények*, 80. (2009) 3–29. p.
- Pálffy*, 1997. *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. (Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”). In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 257–288. p.
- Pálffy*, 2009a *Pálffy Géza*: A Batthyány család a törökellenes határvédelemben a XVI–XVII. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 122. (2009) 321–356. p.
- Pálffy*, 2009b *Pálffy Géza*: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 1–20. p.
- Pálosfalvi*, 2014. *Pálosfalvi, Tamás*: The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések).
- Reiszig*, 1942. *Reiszig Ede*: A Felsőlendvai Széchy-család. (Második közlemény). In: *Turul*, 56. (1942) 63–73. p.
- Rudnay*, 1910. *Rudnay Béla*: Ujfalu ssyák és Rudnayak perei a Petróczyek ellen 1543–1591. Bp., 1910.

- Sorok*, 1997. *Sorok János*: Zalabér története. Zalaegerszeg, 1997. (Zalai Kismonográfiák, 3.)
- Söptei*, 1999. *Söptei István*: Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés. Sárvár, 1999.
- Szatlóczi*, 2004. *Szatlóczi Gábor*: Zala megye archontológiai és genealógiai adattára 13–16. század. Bp., 2004. CD-ROM.
- Szluha*, 2011–2012. *Szluha Márton*: Vas vármegye nemes családjai. I–II. köt. Bp., 2011–2012.
- Tordai*, 1989. *Tordai György*: Egy Jagelló-kori köznemes rokonsága és pályája. (Szempontok a Jagelló-kori ügyvédség történetéhez). In: A Dunántúl településtörténete VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon (XI–XIX. század). Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 333–342. p.
- Zala megye arch. 2000. Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.)
- ZMHL Zala megye helytörténeti lexikona. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_megy_zala_hi

FODOR LÁSZLÓ

EGY HIÁNYZÓ LÁNCSZEM. LEKCSEI SULYOK FERENC VÉGRENDELETE (1579)

A lekcsei Sulyok családnak jelentős iratanyaga található a Romániai Nemzeti Levéltárban, Kolozsváron, a Gyulay-Kuun család fondjában.¹ Sulyok Ferenc Sárospatakon, 1579. december 5-én kelt végrendeletének két, egykorú másolatát is itt őrzik. Az oklevelek korábban az Erdélyi Múzeum levéltárát gazdagították letétként, Dr. Kuun Géza jóvoltából. Az ő egykori marosnémeti magánlevéltárába pedig anyai ősei révén kerülhettek, akik közt megtaláljuk magát Sulyok Ferencet is.²

A végrendeletből és a kapcsolódó iratokból (a hagyatékban lévő ingóságok jegyzéke, nyugták) az örökösök számára több példány, illetve másolat készült. Azok közül néhány irat szintén megmaradt a Sulyok Ferenc egyik lánya révén örökös Kapy család iratai között, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. Ezeket publikálták,³ s különböző tudományterületek képviselői felhasználták. A végrendelet ismeretének hiányában azonban több tekintetben is téves megállapításokat fogalmaztak meg velük kapcsolatban.

A végakarat több szempontból is alkalmas arra, hogy tartalmának ismeretében, illetve a rendelkezések elemzése útján kiegészítsük, felülvizsgáljuk a lekcsei Sulyok család 16. századi történetéről megjelent szakirodalmi adatokat. Teljesebb kép rajzolható a család szatmári ágát alapító Sulyok Ferenc életéről, társadalmi és vagyoni helyzetéről, személyiségéről. Adalékokat kapunk más történelmi személyekről, a rokonokon túl hitelezőkről, tanúkról is.

1 ANR, Arhivele Naționale ale României, Kolozsvár, a Gyulai-Kuun család fondja. A Sulyok család korábbi, Mohács előtti oklevelei részben Gyulay Lajos gróf adományaként kerültek az Erdélyi Múzeumhoz. Vö. *Szabó Károly*: Az Erdélyi Múzeum eredeti okleveleinek kivonata (1232–1540). Bp., 1889. (a továbbiakban: EMO), 5–6., 20–22., 26–27., 39–40., 45., 52., 76., 93–95. p. Az 1600 előtti dokumentumok elérhetők az ANR online középkori adatbázisában (<http://arhivamedievala.ro/webcenter/portal/ArhivaMedievala>).

2 Az iratokra, azok történeti jelentőségére már korán felfigyeltek. Vö.: *Szilágyi Sándor*: Jelentés a maros-németi levéltárból. In: *Turul*, 5. (1887) 56–61., 69. p. Vegyes közlések Pettkó Bélától. In: *Magyar Történelmi Tár*, 10 (1887) 787–791., 800–816. p. E közlésekben a végrendelet és a kapcsolódó iratok nem szerepelnek. Később mások mellett Petri Mór is támaszkodott Kuun Géza levéltárára.

3 *Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, II. Bp., 1879. 52–53. p.

Az alábbiakban röviden bemutatom Sulyok Ferencet, akiről a szakirodalomban jelentős számú család-, hely-, had- és művelődéstörténeti adat jelent meg, de azok összekapcsolása eddig nem történt meg. Egy vázlatos pályakép és családi tabló összeállítása indokoltnak tűnik ahhoz, hogy a végintézkedést értelmeznünk tudjuk. A lekcsei Sulyok családban a Ferenc keresztnév népszerű volt, a 16. század folyamán minden nemzedékben volt viselője, sőt a levéltárak egy másik Sulyok család Ferenc nevű, kortárs tagjaitól is őriznek iratokat. Ez esetenként félreértésekre adhat okot. A minket érdeklő Sulyok Ferenc élete mintegy öt-hat évtizede során igen különböző élethelyzetekben tűnt fel, ami a török terjeszkedésének, az ország megosztottságának zűrzavaros időszakában nem számít ritkaságnak, ugyanakkor emiatt is szükség van a rá vonatkozó adatok összefésülésére, felülvizsgálatára. Ezt követően különböző források bevonásával elemzem magát a végrendeletet. Kitérek a keletkezési körülményeire, a benne megnevezettek kiletére, a köztük lévő, rekonstruálható viszonyra, illetve a végrendelethez szorosan kapcsolódó iratokra.

1. Ki volt lekcsei Sulyok Ferenc?

1. 1. Családi háttér

Édesapja Sulyok István, enyingi Török Imre unokaöccse és familiárisa, majd Török Bálint gyámja, illetve familiárisa. Gyámfia nevében ő irányította a nándorfehérvári bánágot (1515–1521),⁴ s így fontos szerepet töltött be a törökök elleni védekezésben. Ennek során is elsősorban Török Bálint érdekeit tartotta szem előtt. Nándorfehérvár elvesztését neki rótták fel, de később II. Lajostól kegyelmet kapott. Sulyok István Balázs nevű öccse szabácsi bán (1519–1521),⁵ akit hozzá hasonlóan a szabácsi vár elvesztéséért marasztaltak el, majd mentettek fel. Sulyok Balázs és Sulyok István az 1540-es években már a Somogy megyei szentgyörgyi (Balatonszentgyörgy) kastély urai, leveleik egy részét onnan keltezték, család-

4 Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria 33. Magyarország melléktartományainak oklevéltára II. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára (1198–1526). Szerk. Thallóczy Lajos és Áldásy Antal. Bp., 1907. 341. p.

5 C. Tóth Norbert–Horváth Richárd–Neumann Tibor–Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp., 2017. 147., 148. p.

jakkal együtt — a törökök közeledése miatt megszakításokkal — ott élhettek.⁶ Ugyancsak Sulyok István öccse volt még György, pécsi püspök (1526–1537), aki egy időben a Török család politikai ügyeit is irányította.⁷

A három testvér mindenben összetartott. Török Bálintot követve Mohács után János király mellé álltak (Sulyok György ekkor kapta meg a pécsi püspökséget), majd 1527-ben Ferdinánd király hűségére esküdtek. 1531-ben részesei voltak a „berzencei egyezségnek” Török Bálint, Nádasdy Tamás, Szalay János, Bakics Pál és Majláth István társaságában. Megjegyzendő, hogy a szakirodalom az 1531 novemberében aláírt egyezségnek csak a Sulyok István megvédelmezéséről szóló példányát ismeri. A megállapodás többi példánya eltérő megvilágításba helyezi az egyezséget, amely valójában a felek egymás kölcsönös megvédelmezéséről szóló szövetsége.⁸ Ez egyúttal a három Sulyok-fivér politikai súlyáról is sokat elárul. 1536-ban ismét János királyhoz álltak (Sulyok Balázs a király főkamaraasa lett),⁹ majd — miután több országnagy is közbenjárt érdekükben, hogy Ferdinánd király visszafogadja őket — 1542-ben (immár a török fogságát szenvedő Török Bálint feleségét követve) a még életben lévő két fivér, István és Balázs újabb pártváltoztatására került sor.¹⁰ 1550-ben még mindketten aktívak voltak a köz- és magánéletben egyaránt. 1550. január 27-én nyugtatta őket bakabányai Prandorffer Tamás a maga és társai nevében arról, hogy az elfogásuk és fogva tartásuk, illetve ingóságai elvétele miatt velük szemben támasztott követeléseikről lemondanak. 1550 októberében került sor a még tizenéves Sulyok Sára és a nála csaknem har-

-
- 6 Nádasdy Tamás nádor 1555. évi jegyzékében a néhai Sulyok Balázs és István szerepel a meg-erődített hely birtokosaként. *Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. A győri vár töröktől való visszafoglalása 400. évfordulójának emlékére.* Győr, 1999. 117. p.
- 7 Enyingi Török Bálint okmánytára. A bevezetést írta és a forrásokat közléteszi Bessenyei József. Bp., 1994. XXIX. p.
- 8 RO-ANR-CJ-F00351-1-65 és CJ-F-000351-1-420.; *Katona István: Historia regum stirpis Austriae.* Tom. I. Ord. XX. 1526–1540. Kolozsvár, 1794. 698–699. p. Vö. *Bessenyei József: Ferdinánd király és a magyarországi arisztokrácia, különös tekintettel Ferdinánd pártjának kialakulására (1526–1540).* In: *Történelmi Szemle*, 45. (2003) 1–2. 107–108. p.
- 9 Nagy Iván szerint 1542-ben töltötte be a tisztséget, jóllehet akkor már nem János, hanem Ferdinánd pártján állt. *Nagy Iván: Magyarország családai* i. m. X. Pest, 1863. 403. p. 1540. febr. 27-ről van okleveles adat tisztségviselésére: *Bessenyei J.: Enyingi Török Bálint*, i. m. 177. p.
- 10 *Bessenyei J.: Enyingi Török Bálint*, i. m. 197., 199–203. p.; *Szilágyi S.: Jelentés*, i. m. 49–51. p. *Hűségesküjük: 1542. jan. 26. HU-MNL-OL-P 692-1. - 1542 - No. 1.* [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Családok, testületek és intézmények levéltárai, Ujhelyi család].

minc évvel idősebb Dobó István házasságkötésére, illetve ezzel összefüggésben Sulyok Balázs többszöri látogatására az egri várban.¹¹

Szintén István testvérei voltak Ferenc, a királyi kancellária jegyzője (1508), háji prépost (1522), és András, akik azonban még fiatalon meghaltak.¹² Végül az említettek testvéreként, a minket érdeklő Ferenc nagynénjeként tarthatjuk számon a várbirtokos gersei Pethő Tamás feleségét, Sulyok Magdolnát.¹³

Sulyok Ferenc édesanyja csulai Kende Klára, akinek az apai és anyai ősei, a Csulaiak és a Dóczyak közt megtaláljuk a 15. század végén szervezett bánságok parancsnokait, de apai nagybátyjai közül ketten bárói (csulai Móré László asztalnokmesteri, Móré Fülöp püspöki) méltóságot is viseltek. Személyével, családjával kapcsolatban számos, ellentmondó adat jelent meg, amelyeket itt nincs mód részletezni. Annyira mégis érdemes kitérni, hogy Kende Klára lánya, Sulyok Zsófia (Geszthy Jánosné, akire még visszatérek) nagyapja a dévai templomban fennmaradt sírfelirata szerint „Kende bán” volt. E fogódzóhoz tegyük hozzá, hogy 1525. december 18-án csebi Sulyok István megosztozott a néhai Kende Miklós és Dóczy Judit fiaival, Péterrel és Imrével, valamint Csáky Lászlóval és Hagymássy Jánossal, többek közt Vásárhely mezőváros (a mai Hódmezővásárhely) birtokán. Egy másik oklevél 1526. június 1-én Kende Pétert és Imrét Kende Bán (sic!) fiaiként említi („filios quondam Bani Kende dicti de eadem Chwla”). Megjegyzendő végül, hogy a Csulai család tagjai közül a Kende ragadványnevet egyedül az említett Miklós és gyermekei viselték. Mindebből arra kell következtetni, hogy Kende Klára Kende Miklós szabácsi bán (1594–1509) és Dóczy Judit lánya volt.¹⁴

11 RO-ANR-CJ-F-00351-1-174; *Csiffáry Gergely*: Ruszkai Dobó István életrajza. Rudabánya, 2014. 29–30. p. Csiffáry tévedett abban, hogy a Sulyok-fivérek 1544-ben szerepeltek együtt utoljára, viszont igaza volt abban, hogy a Temesvárnál 1552-ben elesett ifjú Sulyok Istvánra vonatkozó, Forgách Ferenc Magyar históriájából származó adatok inkább egy másik Sulyok Istvánhoz köthetők.

12 1508. jan. 20-án Lekcesei Sulyok Ferenc, valamint István, Balázs, György és András nevű testvére, továbbá Lajos nevű atyafiuk új királyi adományt kaptak Bács, Bodrog és Valkó megyei birtokaikra. RO-ANR-CJ-F-00351-1-39. [a Gyulai-Kuun család fondja]. Lásd még *C. Tóth Norbert*: A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája. Kalocsa, 2019. 128. p.

13 Alátámasztani látszik Nagy Iván adatát, hogy gersei Pethő Tamás felesége 1514. máj. 3-án Magdolna asszony volt, s hogy annak fia, Pethő Benedek 1537. márc. 19-én Sulyok Györgytől adományba kapta a pécsi Szent András oltár rektorátusságát. HU-MNL-OL-DL-104727 (Festetics család); RO-ANR-CJ-F-00351-1-76.

14 Kisebb közlések Nagy Ivántól. In: Magyar Történelmi Tár, 11. (1862) 240. p.; RO-ANR-CJ-F-00351-1-57.; RO-ANR-CJ-F-00452-1-313.; *Csiffáry Gergely*: Csulai Móré László emlékezete. In: *Agria* 43. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve, 2007. 527–551. p.; *Török Pál*:

Sulyok Ferenc az unokatestvérei, tudniillik Sulyok Balázs és gersei Pethő Erzsébet lányai (sorrendben: Krisztina, Anna, Sára) révén további, ismert történelmi személyekkel állt közeli rokonságban. Kismarjai Bocskai György (a későbbi fejedelem, István apja), Gyarmati Balassi János (a költő apja), és ruszkai Dobó István (Eger védője, az erdélyi vajda) voltak unokatestvérei férjei.¹⁵

Ezekkel a tényekkel függ össze, hogy Sulyok Ferencet és leszármazottait esetenként a főurak, bárók között emítik,¹⁶ s mint látni fogjuk, előkelő származására Sulyok Ferenc egyik testvére maga is hivatkozott, jóllehet, bárói méltóságot a Sulyok családból őseik nem, csak két nagybátyjuk (a püspök és a főkamrás) viselt, illetve bárói cím adományozására sem került sor.

A lekcei Sulyok családról egyedül Nagy Iván közölt családfát, illetve Lehoczky Tivadar mutatott be szöveges formában egy a Sulyok Istvántól induló, és a leányágakra is kiterjedő, de Lehoczky szerint sem teljes nemzedékrendet.¹⁷ Időközben megjelentek forrásközlések, amelyeknek az adatai ezekkel csak részben egyeznek. Különösen az utóbbi években megjelent szakirodalmi munkákban olvashatunk a korábbiaktól eltérő megállapításokat a Sulyok család 16. századi tagjairól.¹⁸ Valamennyi ellentmondást itt nincs mód feloldani, ugyanakkor arra ki kell térnem, hogy a korábbi szakirodalomban csak lánytestvérei szerepelnek Sulyok Ferencnek, míg újabban többen is utaltak arra, hogy ebben az időszakban testvérként együtt szerepelt egy György és egy Ferenc. (Nagy Iván is említi a család két György nevű tagját, a püspököt és a főispánt, de egy-egy nemzedékkel

A Csulaiak. In: Magyar Családtörténeti Szemle, 9. (1943) 5. 146–157. p.; C. Tóth N.–Horváth R.–Neumann T.–Pálosfalvi T.: Magyarország világi archontológiája I., i. m. 148. p.; Fedelez Tamás: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526). In: Levéltári Közlemények, 78. (2007) 2. 42–43. p. Végül lásd még Nagy I.: Magyarország családai, i. m. pótlék-kötet. 1868. 306. p., ahol a szerző a Csulaiak érintett ágát a kölcsei Kende család családfájába igyekezett illeszteni (később ezt a tévedést több szerző is átvette innen).

15 Sulyok Balázs kötelezvénye Pethő Mihálynak, Tátika, 1544. ápr. 9. Közli Hegedűs Attila. In: Magyar Nyelv, 85. (1989) 4. 509–510. p.

16 Az iskolaügyet támogató, protestáns „főuraink” közt szerepelteti Sulyok Ferencet Szinyei Gerzson olvasói levele. In: Sárospataki Református Lapok, 4. (1908) 172. p.; Mezözlaki P. János Sulyok Ferenc szatmári alispánt címezte bárónak 1666-ban. Szabó Károly–Hellebrandt Árpád: Régi Magyar Könyvtár, 3. Bp., 1896. 719. p.

17 Nagy I.: Magyarország családai, i. m. X. 403. p.; Lehoczky Tivadar: Adatok a Sulyok-család nemzedékrendjéhez. In: Turul, 4. (1886) 41–42. p.

18 Bessenyei J.: Enyingi Török Bálint, i. m. XXIX., 7., 13., 14., 32., 54., 61., 62., 64., 66., 67., 68. stb. p.

feljebb teszi őket valós helyükhöz képest.) Sulyok Ferenc végrendelete erre is választ ad, amennyiben szó esik benne a végrendelkező öccsének a fiáról.

További források alapján megállapítható, hogy a végrendeletben említett ifjabb fiútestvér az a György, aki 1559-től gyarmati Balassa Menyhért familiárisa volt. A középszolnoki főispáni tisztséget viselte, s Hadad várának uraként 1562-ben átpartolt Ferdinándhoz.¹⁹ Felesége ártánházi Bornemissza Anna, kusalyi Jakchy Mihály özvegye volt, Hadad pedig a Jakchy család birtoka.²⁰

A Gyulai-Kuun levéltár részeként fennmaradt Sulyok Györgynek az uralkodóhoz címzett kérelme, amelyben az magyar bárói méltóságot kért. Indokolása számunkra is érdekes, ugyanis hűséges szolgálatai mellett arra hivatkozott, hogy őseit, akiknek ő a nyomdokába lépett, szintén a bárók közt tartották számon. Hűségét méltányolták is az udvarban:²¹ 1564. február 6-án, Bécsben, Liszthy János kancellár a kérelemre feljegyezte, hogy Sulyok György, őfelsége kapitánya alázas kérelme elnyerte az uralkodói jóváhagyást.²² Mindennek azonban a Királyi Könyvekben nincs nyoma, bárói diplomát tehát nem adtak ki, és a Sulyok Györgyre vonatkozó későbbi adatok sem utalnak arra, hogy pártváltztatásának e jutalmát elnyerte volna, s ténylegesen megváltozott-e a jogállása — az udvarban továbbra is egregiusnak címezték. Ennek oka az lehet, hogy Sulyok György nem sokkal később, a halmi-i kastély védelmezése során elesett. Ferdinánd 1565. március 9-én az özvegyének, gyermekeinek, illetve fivérének (értsd: unokafivérének), azaz Sulyok Istvánnak (a mi Ferencünk fiának), és mostohafiának, Jakchy Boldizsárnak 200 rajnai forint kegydíjat állapított meg Sulyok György hűséges szolgálataira és a nevezetteknek a lázadók okozta veszteségeire (birtokaik elfoglalására, ingóságaik elvételére) tekintettel.²³ A Királyi Könyvek vonatkozó bejegyzése nem nevezi meg Sulyok György kiskorú gyermekeit, közülük későbbi

19 Sulyok György Balassa szervitora vagy familiárisa volt. *Virovecz Nándor*: Balassa Menyhárt élete és a kora újkori magyar politikai kultúra. PhD-értekezés. Bp., 2017. 100., 153. p. Virovecz Sulyok Ferencet György unokatestvérének gondolja.

20 *Szabó András*: Balassi János és Sulyok György levele Paul Eberhez. In: Református Szemle, 112. (2019) 551–558. p. Szabó annyiban téved, hogy elfogadja a Nagy Iván által közölt nemzedékrendet.

21 Sulyok György és mostohafiai 1563-ban Ferdinándtól adományba kapták Cseh várát és városát uradalmával, valamint a görcsöni uradalmat az udvarházzal. HU-MNL-OL-A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 3. kötet - 777-778.; RO-ANR-MM-F-00050-1-113-2 (Máramaros, idegen nemes családok iratanyaga); *Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája, VI. Bp., 1903. 433. p.

22 RO-ANR-CJ-F-00351-1-211.

23 HU-MNL-OL- E 21-1565.03.09. - b

adatot egyedül a fiára találtam. A vele való rokonság mibenlétét épp Sulyok Ferenc végrendelete tisztázza.

Sulyok Ferenc testvére volt Sulyok Zsófia (1526 k. – 1590, Déva) is, Geszthy Jánosnak, a szentlőrinci vár urának a felesége. Az ő fiuk Geszthy Ferenc, előbb veszprémi főkapitány, majd erdélyi tanácsúr, akinek a végrendelete (1593) megemlékezik arról, hogy Sulyok Zsófia, Ferenc és György egyek, azaz testvérek voltak.²⁴

Nagy Iván szerint ugyancsak testvére volt Anna, előbb (1538) bajnai Both János szentgyörgyi várbirtokos, utóbb (1564) illadiai Palaticz János kapitány (tolnai birtokos, 1551-ig az illadiai vár ura) felesége. Mindkét név ismert Török Bálint szervitori köréből,²⁵ de Palaticz az 1550-es évek elején (Sulyok Ferencsel együtt) a Báthory-szervitorok közt is felbukkan.²⁶

24 *Pálffy Géza*: A veszprémi végvár vicekapitányainak „Életrajzi lexikona” (16–17. század). Veszprém a török korban (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 1998. Adattár III. 32. p.; *Radvánszky B.*: Magyar családélet, i. m. III. 146. p.

25 *Bessenyei J.*: Török Bálint, i. m. XXXI–XXXII., 161. p. *Szerémi*: Szent-György vára. 1538. In: *Archaeologiai Értesítő*, 13. (1879) 6. 218. p.; *Monumenta Hungariae Historica I. Diplomataria*. 30. Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok, II. Szerk. Barabás Samu. Bp., 1899. 446–447. p.; *Makay Dezső*: A Thelegdy-család. In: *Turul*, 13. (1895) 174. p.; *Nagy I.*: Magyarország családai, i. m. X. 407. p.

26 RO-ANR-CJ-F-00351-1-184.

<p>Sulyok István =enyingi Török Krisztina</p>	<p>Ferenc 1508: kancelláriai jegyző, 1522: háji prépost</p>	<p>Ferenc, 1532–1580. Id. a 2. ábrát!</p> <p>György †1564. főispán, kapitány =ártánházi Bornemissza Anna, előbb kuzsalyi Jakchy Mihályné</p>
	<p>István, 1508–1550 =csulai Kende Klára</p>	<p>Zsófia 1526 k.–1590. =Gesztly János</p>
	<p>György, 1508–1537 pécsi püspök</p>	<p>Anna = bajnai Both János, 1538 =illadiai Palaticz János kapitány, 1564</p>
	<p>Balázs, 1508–1550, szabácsi bán, főkamrás =gersei Pethő Erzsébet</p>	<p>Krisztina =kismajai Bocskai György, — bihari birtokos, esk. 1550 előtt</p>
	<p>András, 1508</p>	<p>Anna =Muthnok Mihály, egomi érseki udvarbíró, †1552 =gyarmati Balassi János, főkap., főispán, esk. 1553</p>
<p>Magdolna =gersei Pethő Tamás</p>	<p>Sára =ruszkai Dobó István, egri kap., vajda, esk. 1550 =Csáky Pál, 1577</p>	

1. ábra: a lekcsei Sulyok család három nemzedéke

1. 2. Életút

Lekcsei Sulyok Ferenc születésének helyét és időpontját nem ismerjük. Gyermekek volt, amikor (1532. december 13. előtt) apja, Sulyok István megállapodott tóti

Lengyel Jánossal, Ferdinánd király asztalnokmesterével, gyermekeik majdani házasságkötéséről, ami azonban később meghiúsult.²⁷ Az egyezés szerint Sulyok Ferencnek Lengyel Magdolnát kellett volna feleségül vennie (aki végül Baththyány Mihályné lett), míg unokatestvérét, Sulyok Balázs Anna nevű lányát Lengyel Miklósnak szánták (de ő gyarmati Balassi János báró felesége lett).

Édesanyjának, Kende Klárának a pécsi iskolából 1540-ben írt, magyar nyelvű levele²⁸ jól ismert a nyelv- és művelődéstörténeti irodalomban. Többen közölték, s különféle következtetéseket vontak le belőle. Számunkra a legfontosabb talán az, hogy az édesapjától az édesanyja közbenjárásával pénzt kérő ifjú leveléből kiderülnek az iskoláztatással kapcsolatos költségigények, s ezek arra mutatnak, hogy Sulyok Ferenc már a magasabb fokú tanulmányait végezte.²⁹ A levélíró kézírása sem egy gyermeké már. Ennek alapján valamikor 1520–1525 között született.

Az iskolaválasztás nem lehetett véletlen, hiszen a színvonalas káptalani iskola viszonylag közel volt a családi birtokokhoz, másrészt Sulyok Ferenc édesanyjának nagybátyja volt a mohácsi csatában elesett, humanista pécsi püspök, csulai Móré Fülöp, édesapjának pedig testvére volt Sulyok György, a következő pécsi püspök.³⁰ A levél címzettje az édesanya, aki az enyingi Török Bálint familiárisaként, illetve az országos politikai ügyekben és a Sulyok-fivérek birtokügyeiben egyaránt elfoglalt édesapa helyett a szűkebb családot összefoghatta.

Elképzelhető, hogy Sulyok Ferenc később külföldön is folytatott tanulmányokat, erre vonatkozóan azonban biztos adatok nincsenek, csupán a hagyatékában összeírt külföldi könyvek engednek erre következtetni.

Arról az időszakról van szó, amelyikben a lekcsei Sulyok család a török előrelépése, illetve a Ferdinánd- és a Szapolyai-párt közti vetélkedés miatt a jelentős Délvidéki és Dunántúli (bácsi, bodrogi, Valkői, Somogyi) ingatlanvagyó-

27 RO-ANR-CJ-F-00351-1-67; RO-ANR-CJ-F-00351-1-69.

28 RO-ANR-CJ-F-00351-1-103.

29 Sulyok Ferenc levele anyjához. Középkori leveleink (1541-ig). Szerk. Hegedűs Attila, Papp Lajos. Bp., 1991. 523–527. p. Itt megtaláljuk a korábbi közlések adatait is, ugyanakkor a levélhez fűzött jegyzetekben számos (részint másoktól átvett) olyan állítás szerepel, amelynek semmilyen alapja nincs (pl. a szerkesztők a csulaiak helyett a kölcesei Kendékhez sorolják a címzettet, 1575-ben szerintük már nem élt a levélíró, Csaholyi Annának az első férjétől egy helyett két lánya volt stb.), jelen tanulmány megadja ezek cáfolatát is.

30 A pécsi püspökre ld. Sulyok György végrendelete. Közli: Pettkó Béla. In: Magyar Történelmi Tár, 10. (1887) 787–789. p. (RO-ANR CJ-F-00351-1-83.) A püspök fivéreként említi Sulyok Balázst és Istvánt, Ferenc apját 1537. nov. 19-én. Birtoktörténeti adatok sora is igazolja, hogy ők hárman testvérek voltak.

nát elveszítette. Mindkét királytól kaptak újabb birtokadományokat, amelyeket a másik uralkodó aztán hűtlenség okán elvett és másnak adott,³¹ így később Sulyok Ferencnek megélhetés, szolgálat, illetve jó házasság után kellett néznie.

A következő okleveles adatok már arról szólnak, hogy a nagyhatalmú, Ferdinánd-párti báró, ecsedi Báthory András országbíró, erdélyi vajda szolgálatába lépett, annak udvarbírájaként.³² E pozícióját betöltve elnökkölt 1551. január 29-én Bátor (Nyírbátor) mezővárosában egy választottbíróság ülésén.³³ Hivatali elődje Tardy Máté diák volt, aki fiatal özvegyet és egy árvát hagyott hátra, így a korszakra jellemző módon a birtokigazgatási pozícióba kerülés mellett Sulyok Ferenc előtt az anyagi biztonsággal járó házasságkötés lehetősége is megnyílt. Valamikor még 1551 első felében kerülhetett sor az esküvőre Tardy özvegyével,³⁴ Csaholyi Annával, Csaholyi Péter lányával, a gyermektelen Csaholyi Ferenc egyetlen testvérével. A nyírsaholyi és csengeri központú, Szatmár és Közép-Szolnok megye több tucat településére kiterjedő Csaholyi-uradalomban jelentős részt szerzett Csaholyi Anna. Ez részben annak köszönhető, hogy 1551. augusztus 20-án Csaholyi Farkas birtokrészében fiúsították. A Királyi Könyvekben szereplő, erről szóló bejegyzés ecsedi udvarbíróként említi akkori férjét, Sulyok Ferencet.³⁵

A rákövetkező években számos levél maradt fenn, amelyekben őt ecsedi udvarbírónak, provizornak nevezik. Kevésbé róla, mint inkább az ecsedi várról és várirtokról tudhatunk meg többet azokból a levelekből, amelyekben őt Báthory András, a felesége (a Semptei várában tartózkodó Thurzó Anna) és Báthory Miklós gazdasági ügyekben utasította.³⁶

-
- 31 Jellemző példa a kétszáz (!) kun, illetve jász jobbágy adományozásának esete. *Bessenyei J.:* Enyingi Török Bálint, i. m. 115. p.; HU-MNL-OL-A 57-Magyar Kancelláriai Levéltár-Libri regii - 2. kötet - 12-13.
- 32 *Fodor László:* Újabb adatok az ecsedi vár tisztségviselőinek portréjához. In: *Turul*, 95. (2022) 4. 155–157. p.
- 33 HU-MNL-OL-P 644-1. No. 87.
- 34 Szirmay azt feltételezte, hogy csak 1552-ben került sor az esküvőre, s ezt a hibás adatot mások is átvették tőle. *Szirmay Antal:* Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete, II. Buda, 1810. 265. p.; *Kiss Kálmán:* A Szatmári Református Egyházmege története, 2. Kecskemét, 1878. 428. p. Csaholyi Anna utódaira ld. *Illéssy János:* A Mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Bp., 1902. 76. p.
- 35 HU-MNL-OL Királyi Könyvek 2.647 E 227, Magyar Kamara Archivuma Libri donationum 1. köt. 594. p.
- 36 RO-ANR-CJ-F-00351-1-191; CJ-F-00351-1-195; CJ-F-00351-1-185; CJ-F-00351-1-183; CJ-F-00351-1-188; CJ-F-00351-1-189; CJ-F-00351-1-190; CJ-F-00351-1-192; CJ-F-00351-

1552-ben Dobó István egri udvarbírói számadásában Sulyok Ferenc bátor udvarbíróként szerepel, mint aki a szabolcsi Besenyődön, Apagyon, Leveleken és Téten saját hatáskörében vett el kecskéket és birkákat.³⁷ Egy időben udvarbíró-társ volt teremi Vetéssy Antal, akivel — úgy tűnik — nem alakult teljesen felhőtlenül a viszonya. Mindkettejüket bíróság elé idézték 1553. december 8-án, amiért uruk javára erőszakosan elfoglalták a Báthoryakkal rokon Valkay Miklós több Szabolcs megyei birtokát. Az erről szóló oklevél elárulja azt is, hogy Sulyok Ferenc csaholyi házánál került sor az idézésre.³⁸

1554. október 4-én kusalyi Jakchy Mihály Hadad várából Sulyoknak, mint atyafiának és barátjának írt levelet,³⁹ ez az utolsó ismert alkalom, amikor udvarbírói tisztségéről esik említés. És ez az a levél, amelyikről Petri Mór is beszámolt, mint vigasztaló levélről, amelyet Sulyok egy közeli, meg nem nevezett hozzátartozójának az elvesztésekor kapott.⁴⁰ A levélre kicsit több figyelmet fordítva, annak második oldalából kiderül, kiről is volt szó: „ez világtól és ez világnak keserűségétül megvált szerelmes társodat és atyádfiát, az mi bizott asszonyonkat” gyászolták, vagyis Jakchy Mihály Csaholyi Anna halála okán vigasztalta Sulyok Ferencet.

Csaholyi Anna neve szerepel még ugyan 1555 októberében is, az egy részről ő és férje, másrészt pedig testvére, Csaholyi Ferenc közötti birtokátruházás királyi jóváhagyásakor, de maga az ügylet már jóval korábban megkötött.⁴¹ 1559-ben az első ízben végrendelkező Csaholyi Ferenc a közte és Csaholyi Anna gyermekei közötti megállapodásról tesz említést, ami megerősíti, hogy Csaholyi Anna akkor már nem élt.⁴²

Sulyoknak és Csaholyi Annának az alig több mint három esztendő házaságából két gyermek született. István nevű fiuk és Katalin nevű lányuk (Kapy András

1-183; CJ-F-00351-1-182; CJ-F-00351-1-194; CJ-F-00351-1-186; CJ-F-00351-1-187; CJ-F-00351-1-180; CJ-F-00351-1-200.

37 *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története, 2. A mohácsi véstől Egervára elestéig 1526–1596. Eger, 1890. 467. p.

38 RO-ANR-CJ-F-00415-3-4-11a-1 (a Sennyey család fondja).

39 RO-ANR-CJ-F-00351-1-201

40 *Petri M.*: Szilágy, i. m. VI. 434. p.

41 HU-MNL-OL-A-57-03– 0273. [Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 3. kötet] 300–302. p. Az említett felek már 1552-ben szerződést kötöttek a Leleszi Konvent előtt – *Petri M.*: Szilágy, i. m. VI. 434. p.

42 KO III. 307. Az adat azért is érdekes, mert Csaholyi Anna halálát eddig egy alább említendő, 1570-ben kelt jognyilatkozathoz igazították. *Petrichevich-Horváth Emil*: Az utolsó Csaholyiak. In: Turul, 53. (1939) 74. p.

felesége) később számos alkalommal szerepelt együtt érdek- illetve pertársakként az egykori Cseholyi-birtokkal összefüggésben, miközben gyakori konfliktusaik voltak nővérük, Tardy Dorkó férjével, az egyre magasabb katonai beosztásokat viselő és bárói címet is szerző Prépostváry Bálinttal. (Kapy és sógora 1581-ben Csenger mellett Prépostváry ellen sikertelen merényletet követett el, a konfliktust később perek és párbajra hívások tarkították.)⁴³

A szakirodalomban ellentmondásosan kezelt kérdés, hogy ki volt Sulyok Ferenc felesége, gyermekeinek édesanyja. Egyöntetűen Cseholyi Annát említik, de rajta kívül — minden egyéb fogódzó nélkül — Sulyok Ferencnéként említenek több asszonyt is ebből az időből. Mint látni fogjuk, magának a minket érdeklő Ferencnek több felesége volt, s ezt részben épp a végrendelet erősíti meg.

Cseholyi Anna halálát követően Sulyok Ferenc ismét házasságot kötött, s abból ismét gyermeke született. Ennek időpontjáról csak közvetett adatok állnak rendelkezésre. 1577-ben Nyírcseholyban sor került Sulyok Petronella esküvőjére, az özvegy keserűi Suselith (Horváth) Mihály bihari birtokossal, későbbi alispánnal.⁴⁴ Petronella Bajony-örökös volt, s a Bajonyakra vonatkozó oklevelek alapján világos, hogy ő már nem Cseholyi Annának, hanem albesi Zólyomy Petronellának, Sulyok Ferenc második feleségének⁴⁵ a gyermeke volt, s valamikor 1560 körül született. Ebből következtethetünk Sulyok Ferenc és a nála jóval fiatalabb Zólyomy Petronella (László és Bajony Anna lánya)⁴⁶ házasságkötésének az időpontjára is.

Pálffy Géza szerint Paksy János báró, komáromi főkapitány özvegye, Csúzy Sára 1567-ben Sulyok Ferencné volt.⁴⁷ Egy másik forrás szerint Csúzy Sára (János és Bossányi Ilona lánya) először Kapucsy János, utóbb Paksy János felesége volt, harmadik férjről nem tud.⁴⁸ Arra, hogy Pálffy munkájában a minket érdeklő Ferencről van szó, nem találtam közvetlen bizonyítékot, azonban olyan adato-

43 *Koroknay Gyula*: Kállói kapitányok. Nyíregyháza, 2006. 13. p.

44 Keserűi Suselith Mihály családi feljegyzései 1573–1590. RO-ANR-BH-F-00033-2-24(3-4) [Bihar, dokumentumgyűjtemény, 2. sorozat].

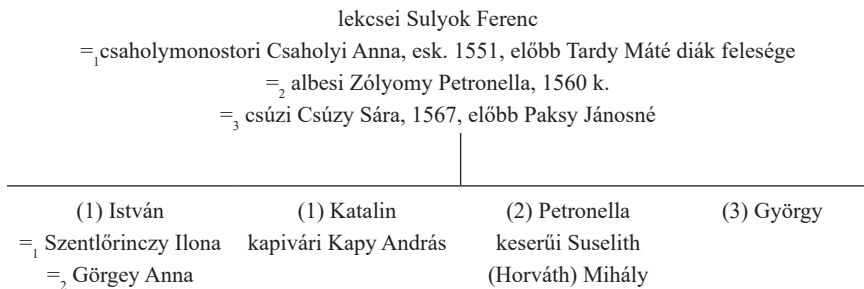
45 *Nagy I.*: Magyarország családai, i. m. XII. 425. p.

46 Zólyomy Petronella 1553-ban még kiskorú volt — RO-ANR-CJ-F-00452-2-5(58); CJ-F-00452-2-9(62) [a Vécsey család fondja]; CJ-F-00452-2-9 (63). 1575-ben egyetlen lánya, a még gyermek Sulyok Petronella több rokonával együtt, Bajony János leszármazottjaként új adományban részesült a bajoni kastélyra és tartozékaira. HU-MNL-OL-A-57-04-0010 [Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 4. kötet] 6–8. (Áthúzott bejegyzés.)

47 *Pálffy G.*: A veszprémi végvár, i. m. 155. p. Egy oklevél 1568-ban még Paksy özvegyeként említi. HU-MNL-OL-E21-1568.09.22. – a.

48 *Károly János*: Fejér vármegye története, 5. Szekesfejevárv, 1904. 148. p.

kat igen, amelyek gyakorlatilag kizárják azt, hogy másik, azonos nevű személyre gondoljunk. Csúzy Sára több, közeli hozzátartozója felbukkan ugyanis Sulyok Ferenc környezetében, s maga a végrendelet is említ ilyen személyeket, mint akikkel Sulyok Ferenc közeli és tartós kapcsolatban állt. Mint látni fogjuk a végrendeletből, Sulyok Ferencnek további gyermekei is születtek, s a legfiatalabbnak közülük minden bizonnyal e harmadik feleség volt az édesanyja. (Sulyok Ferenc szűkebb családjára lásd a 2. ábrát.)

2. ábra: Sulyok Ferenc feleségei és 1579-ben élő gyermekei

Sulyok Ferenc Báthory András szervitoraként szerepelt még (tisztsége megnevezése nélkül) 1555. november 14-én is, amikor ura valamennyi tiszttjét a neki és Szirmay Lajosnak (az ecsedi vár porkolábjának) való engedelmességre kötelezte.⁴⁹

1559-ben hűtlensége okán Ferdinánd másnak adományozta csaholyi, szalkai, csengeri, botpaládi és nagypaládi birtokrészeit.⁵⁰ Az ügy részleteit nem ismerjük, mindenesetre 1559-ben öccsét éppen János Zsigmond hűségén találjuk. Vélelmezhető, hogy Sulyok Ferenc is vele volt, s ezért érte a büntetés. Később viszont az említett birtokokban ismét őt és utódait találjuk.

1563. március 3-án Báthory Miklós és felesége, Fruzsina asszony Zemplén megye törvényszéke előtt ügyvédekett vallott, köztük volt Sulyok Ferenc is.⁵¹ Vél-

49 RO-ANR-CJ-F-00351-1-204.; EMO 93. p.

50 HU-MNL-OL-A-57 Magyar Kancelláriai Levéltár Libri regii 3. kötet 565. p.

51 *Tóth Péter: Zemplén vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, II. 1561–1563.* (Borsodi Levéltári Füzetek 40.) Miskolc, 2001, 156. p.

hetően ekkor is valamelyik vár lehetett az „állomáshelye,” ahol egyébként mások pénzsládáját is őrizte.⁵²

Több olyan megbízatásáról is tudunk, amelyben a Habsburg uralkodó parancsára járt el. 1567. március 14-én Miksa király részletes utasítást adott Schwendi Lázár főkapitánynak az új egri főkapitány beiktatására vonatkozóan, háromfős bizottságot rendelt ki mellé, amely az Udvari Kamarától március 20-án kapott instrukciókat. A bizottság tagjai Sulyok Ferenc, Szerdahelyi Máté és Paczóth János, a nyár folyamán ők készítették el a püspöki birtok minden jövedelmére kiterjedő urbáriumot.⁵³ 1567. március 25-én Hosszútóthy György kamarai tanácsos mellett Sulyokot küldte ki Miksa az egri jövedelmek megvizsgálására és az új egri kapitánnyal, Forgách Simonnal való tárgyalásra.⁵⁴ Néhány nappal később Hosszútóthy és Szerdahelyi Máté társaságában szintén a király biztosa, ezúttal az egri parancsnokság alól éppen felmentett Mágocsy Gáspárhoz küldték tárgyalni.⁵⁵

Megjegyzendő, hogy az uralkodó a várbirtokok felmérésére és a hasonló tárgyalásokra kiküldött kamarai tanácsosok mellé gyakran rendelt a gazdasági és jogi ügyekhez is értő provizorokat. A fennmaradt királyi utasításokból azonban sajnos nem derül ki Sulyok Ferenc ekkori tisztsége. Joggal feltételezhető, hogy már nem Báthory Andrásnak, hanem egyik unokatestvére, Sulyok Sára férjének, ruszakai Dobó Istvánnak a szolgálatában állt ekkor. Eger egykori hőse, a szépen gyarapodó vagyonú báró 1558. november 26-án fogságából frissen szabadulva végrendeletet tett, s gyermekei gyámjául rendelte többek közt a Sulyok család két tagját: név szerint Györgyöt és Ferencet.⁵⁶ Dobó István csak 1572-ben halt meg szerednyei várában, ekkorra fia és örököse, Dobó Ferenc már 19 éves volt, így Sulyok Ferencre, mint gyámra, csupán néhány évig hárultak kötelezettségek. A rákövetkező időszak adatai arra utalnak, hogy a végrendeleti gyámok hosszú sorából éppen ő volt az, aki ténylegesen vigyázott a Dobó-vagyonra, s Dobó Ferenc nagykorúvá válása után is az ő feladata maradt a kiterjedt birtok igazgatása.⁵⁷

52 *Papp László*: XVI. századi szótörténeti adatok. In: Magyar Nyelv, 62. (1966) 358. p.

53 *Sugár István*: Eger város első négy urbárium (1475–77, 1551, 1557, 1567). In: Agria: Az Egri Múzeum Évkönyve, 23. (1987) 475. p.

54 HU-MNL-OL-E-21-1567.03.20.

55 HU-MNL-OL-E-21-1567.04.09/3.

56 *Csiffáry G.*: Ruszakai Dobó István, i. m. 65. p.

57 *Kiss Endre József*: Gondolatok a pataki kollégium indulásáról. In: Széphalom, 17. (2007) 164. p.; *Szinyei Gerzson*: A sárospataki iskola alapítása és első pártfogói a XVI-ik században. In: Sárospataki Lapok, 21. (1902) 17. 394. p.

Sulyok Ferenc neve ebből az időből Dobó Ferencével összefüggésben szerepel az irodalmi adatok között is. A fiatal báró 1573. október 13-án került Sáros-patak birtokába, Sulyok Ferenc is ide kellett, hogy áttegye lakhelyét. 1578-ban koholt vádakkal Dobó ellen hűtlenségi per indult, szigorú fogságra is vetették. Az ügybe Sulyok Ferencet is belekeverték, aki az 1576-ban hamisított levelek szerint abban segített a báró édesanyjának, Sulyok Sárának, hogy a sárospataki várat az erdélyi fejedelem kezére játsszák.⁵⁸ További kutatásoknak kell megvilágítaniuk, hogy az ügyben miként keveredtek egymással a politikai és a családi ellenségeskedés szálai, hiszen a Sulyok Ferenc fiával és vejével vetélkedő Prépostváry Bálint ekkor éppen helyettese annak a Hans Rueber főkapitánynak, aki a Dobók legádázabb ellensége volt, s az udvarba a hamis jelentéseket küldte.⁵⁹

Sulyok Ferenc életéről, pályájáról az utolsó adatokat végrendelete szolgáltatja.

1.3. Sulyok Ferenc, a református egyház és a tudományok pártolója

A történeti munkák kiemelik a Sulyok család jelentős szerepét a reformáció terjedésében.⁶⁰ Ebbe a képbe jól illeszkednek a Sulyok Ferencről rendelkezésünkre álló adatok. Áttérésének pontos idejét nem tudjuk, de annak legkésőbb az 1550-es évek közepére meg kellett történnie. 1556-ban Sulyok Ferenc nagyméretű, talpas ezüstpoharat ajándékozott a csengeri protestáns egyháznak, amelyen egyébként mind az ő címere (koronából kinövő, könyékben hajlított kar, ütésre emelt bányászkalapáccsal, azaz köverő sulyokkal),⁶¹ mind a Csaholyi család címere (a Káta nemzetség nyolcküllős kocsikereke) látható, és a talpra vésett szövegben az adományozó neve is olvasható. A „csengeri kehely” néven ismert egyszerű,

58 Csiffáry G.: Ruzskai Dobó István, i. m. 92. p.

59 Koroknay Gy.: Kállói kapitányok, i. m. 13. p.

60 Kiss K.: A Szatmári Református Egyházmegye, i. m. 57–61., 69. p.; Szabó András: Az ismeretlen kismarjai Bocskai család. In: Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica, 13. (2008) 2. 176–177. p.; Szabó A.: Balassi János és Sulyok György, i. m. 551–558. p.

61 A sulyok szó etimológiájára lásd *Zolnai Gyula*: Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar nyelv-történeti szótárhoz. Bp., 1906. 863. p.

egyedi formájú (20 cm átmérőjű, 23 cm magas) műtárgy az egykor vele használt tányérral⁶² (paténával) együtt ma a Nemzeti Múzeum gyűjteményét gazdagítja.⁶³

A kehely feliratára több okból is érdemes kitérni: ILLUCES SENTE VERBO ERAN SULIIOK FECIT ANNO D1556. Ebben a szövegben az ötvös több hibát is vétett, az helyesen így szólna: ILLUCES SANCTO VERBO. FRAN. SULIIOK FECIT ANNO D. 1556. Azaz: Fényleni fogsz a szent ige által. Sulyok Ferenc csinált(atta) a 1556-ban.⁶⁴ Ezen túl a kelyhen Krisztusnak tanítványaihoz intézett szavai (bibite ex hoc omnes – igitatok ebből mindnyájan), illetve egy 1646-ban elvégzett (Sulyok Ferenc egyik unokája által fizetett) felújításra és aranyozásra vonatkozó, utólag vésett, gyatra felirat olvasható. A kehelyről szóló korábbi közlemények mindegyike pontatlan, több szerző vélhetőleg nem is látta a kelyhet vagy annak fotóját, úgy írt róla.⁶⁵ Nagy Dóra — Molnár József kéziratos adatára hivatkozva — azt állítja, hogy a kehely és a kenyérszító tányér Cساهolyi Anna és férje ajándékeként, egyszerre került az egyházhhoz, 1556-ban. A pohár és a paténa vésete, feliratai azonban ezt nem támasztják alá. A tányér vésete, ha hasonló korú is, biztosan más kéztől való, s nem tartalmaz évszámot vagy az adományozó kilétére való utalást, tehát a kehelyétől eltérő megrendelésre készült. Az sem véletlen, hogy 1646-ban az aranyozására nem került sor a kehelyével együtt. Végeredményben így Nagy kijelentése nem értelmezhető akként, hogy Cساهolyi Anna 1556-ban még élt volna.

A csengeri reformált egyházban, ahogyan számos további település eklézsiájában, első felesége révén patrónusi joga volt Sulyoknak, de az egyháznak, a reformáció terjedésének ezen felül is támogatója volt. Az 1550-es években született az első olyan, nyomtatásban megjelent munka, amelyben egy, a wittenbergi egyetemen tanuló magyar diák kifejezésre juttatta háláját Sulyok Ferencnek, aki minden bizonnyal a tanulmányait finanszírozta. Károlyi András későbbi kassai

62 *Nagy Dóra*: Csenger története a Melithek korában (1549–1711). In: Csenger 800 éves. Helytörténeti monográfia. Szerk. Istvánovits Eszter. Csenger, 2019. 234. p.

63 *Fábián László*: A csengeri református egyház úrasztali edényeiről. Kézirat. Csenger, 2010. 2. p.; *Molnár József*: Adalékok a csengeri műemlék templom történetéhez. In: Műemlékvédelem, 14. (1970) 2. 70. p.

64 Az értelmezésben nyújtott segítségéért Szabó Andrásnak tartozom köszönettel.

65 A kehely fotóit Fábián László, ny. csengeri múzeumigazgató bocsátotta rendelkezésemre. 1809-ben így másolták le a szöveget: „Illuces sente verbo Franc Suliiook fecit Anno D. 1556.” Lásd: „Nagy Atyáinknak is az Atyaik szerzették...” A Szatmári református egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Szerk. Szabadi István. Debrecen, 2006. 64. p. Kiss Kálmán a szöveget önkényesen kijavítva, illetve kiegészítve közölte: „Illucescente verbo Franc. Suliiook fecit anno Dni 1556.” *Kiss K.*: A Szatmári Református Egyházmegye, i. m. 419. p.

prédikátorról van szó, aki 1557-ben lekcsei Sulyok Ferencet a protestáns egyház, a tudomány, az iskolák támogatójának nevezte.⁶⁶

Sulyok Ferenc Dobó Istvánné (Sulyok Sára) és Dobó Ferenc szolgálatában is megőrizte jó szokását. Dobó birtokközpontjaiban sorra nyíltak az iskolák, s ekkor kapott nagy lendületet a Sárospataki Kollégium fejlődése is. A tehetségesebb diákok külföldi egyetemekre is eljuthattak innen. Mindebben Sulyok Ferencnek is jelentős szerepe, befolyása volt, nem egy diák őt magát tartotta számon patrónusaként.

1575-ben Szikszai Fabricius Balázs pataki iskolamester a következőképpen emlékezett meg róla: „Te, nemes Sulyok Ferenc, aki patrónusainkkal legszorosabb családi kapcsolatban lévén, mint valami bölcs Nesztor, e ház minden fontos dolgát, bölcsességgel, hozzáértéssel éberén és tekintéllyel szerencsésen irányítod, és a Dobó birtokok nagy részén dicséretes módon viseled a fővállalt kormányzás terheit és sokféle kellemetlenségét.”⁶⁷ Beregszászi Lőrinc Péter 1576-ban, Wittenbergben megjelent műve előszavát „a kiváló és nemes Sulyok Ferenc úrnak” címezte, akit patrónusának nevezett, nagyságos rokonaival együtt.⁶⁸ Kassai Zsigmond Dávid, egy másik külföldön tanult, egykori pataki diák, 1579-ben Tübingenben megjelent művében a tudományok pártfogójának tartotta Sulyok Ferencet, s üdvözlő verset írt hozzá.⁶⁹

1.4. Sulyok Ferenc birtokügyei

Az ország két, majd három részre szakadásának idejéből több adat ismert, amelyik Sulyok Ferenc dél-magyarországi birtoklására vonatkozik, annak a tárgya azonban nem Sulyok-birtok, hanem a Kende Kláráról, illetve annak anyai őseiről,

66 *Károlyi András*: Epistola ad praestantem pietate, nobilitate, omnique virtutum genere, Dominum Franciscum Suliok Pannonium, optime de artium liberalium studiosis merito. Wittenberg 1557. (RMK III. 442.); *Szabó András*: Ilosvai Benedek gyulafehérvári plébános. In: *Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére.* Szerk. Imre Mihály, Oláh Szabolcs, Fazakas Gergely Tamás, Száraz Orsolya. Debrecen, 2011. 635. p.

67 *Szikszai Fabricius Balázs* (1530?–1576): Halotti beszéd Balsarati Vitus János életéről és haláláról, 1575. április 9. In: *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp., 1982. 969–970. p.

68 *Beregszászi Lőrinc Péter*: Epicedion excellenti doctori Ioanni Vito Balsaratio. Wittenberg 1576. (RMK III. 655. p.)

69 *Zoványi Jenő*: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1972. 299. p.; *Szabó A.*: Ilosvai Benedek, i. m. 635. p.

a Dóczyakról maradt hódmezővásárhelyi 27 és ráróstelki (rárósi) 8 jobbágy volt. Úgy tűnik, ezeket még birtokolta 1549-ben, 1561-ben és 1564-ben is.⁷⁰ Birtokostársaként szerepelt mindkét településen közeli rokona, Kende Péter, ugyanakkor Sulyok Ferenc testvérei vagy sógorai birtoklására a vonatkozó források egyike sem utal. 1553. január 29-én Kende Péterrel és Szentlászlai János özvegyével nem jelentek meg egy perben, amit emiatt elvesztettek.⁷¹

Ismert birtokügyei a végrendeletében említett, bizonyos zempléni ingatlan-szerzéseken túlmenően (lásd alább) elsősorban a Csaaholyi-birtokkal függtek össze. Így, például 1552. április 29-én a leleszi konvent előtt megjelent egyrészt Sulyok Ferenc — a maga és felesége nevében, annak ügyvédjeként nyilatkozva —, másrészt Csaaholyi Ferenc, a felesége testvére, s bejelentették megállapodásukat bizonyos, csili Pekry Páltól, zálogból visszaváltott birtokrészek és a zálogösszeg, illetve Tunyoghy Imréné Csaaholyi Katalin leánynegyedének a kifizetése tárgyában.⁷² Ezt követően Sulyok Ferenc, többnyire Pekry Pál helyén, szerepel az adóösszeírásokban birtokosként. A Közép-Szolnok megyei Felsőcsaaholyban 1 porta után adóztatták a jobbágyait, s itt 1 szegénye is volt. Középsőcsaaholyban 1 szegény, Magyarcsaaholyban 1 porta volt a nevé.⁷³ 1564-ben az ő nevében írtak össze Szatmár megye János Zsigmondnak adózó csücskében Sonkádön 3, Botpaládon 1, Nagypaládon 3 portát, de ugyanekkor birtokos volt, például a Ferdinánd fennhatósága alá tartozó Szalkán is.⁷⁴

1562. december 14-én a leleszi konvent előtt ügyvédeként vallotta többek közt a rokonait, Csaaholyi Ferencet, ruszakai Dobó Istvánt és Domokost, gyarmati Balassa Jánost, Sulyok Györgyöt. Terjedelmes listájában olyanok is szerepelnek, akik korábban vele együtt Báthory-szervitorok voltak, mint például Bessenyei Mihály (korábban ecsedi porkoláb) vagy Ráday Máté diák (ecsed i udvarbíró, ké-

70 *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, I. Bp., 1990. 285., 291. p.; *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története. Hódmezővásárhely, 1913. V. 809. p., IV. 29. p.; *Kovács István*: A török hódoltság kora (1552-1693). In: Hódmezővásárhely története, 1. A legrégibb időkől a polgári forradalomig. Szerk. Nagy István-Szigeti János. Hódmezővásárhely, 1984. 327. p.; A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban. Szerk. Blazovich László. (Dél-Alföldi Évszázadok 9.) Szeged, 1996. 137., 244. p.

71 Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1552–1554. Debrecen, 1982. 33. p.

72 RO-ANR-CJ-F-00351-5-808.

73 *Petri M.*: Szilágy, i. m. VI. 434. p.

74 *Szabó Károly*: Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegye adórajstroma 1564-ből. In: Történelmi Tár, 3. (1878) 352. p.; *Csomár Zoltán*: Mátészalka. Mátészalka, 1968. 118. p.

sőbb alországbíró). Nem tudni miként, de Csúzy János — későbbi feleségének apja — is bekerült e körbe.⁷⁵

1568-ban Sulyok Ferenc Csaholyi Ferencsel és Melith Györggyel állapodott meg Csaholyi György birtokrészéről.⁷⁶

1570. május 17-én, Csengerben, Sulyok Ferenc és fia, István arról biztosították Károlyi Fruzsínát, hogy a férje, Csaholyi Ferenc által neki holtáig lekötött birtokrészekben nem fogják háborgatni.⁷⁷ Sulyok István ekkor még csak 17–18 éves, apja nyilatkozatára ezért is volt szükség. E garancia később kevésnek bizonyult, Csaholyi Anna utódai még Sulyok Ferenc életében elfoglalták Károlyi Fruzsina csengeri erdejét.⁷⁸

Ezek az adatok kifejezetten szegényesnek tűnnek, ugyanakkor az oklevelek azt mutatják, hogy házasságuk idején Csaholyi Anna saját maga volt a birtokügyek jogosultja vagy épp kötelezettje (az ügyletek egy részében Sulyok Ferenc a felesége ügyvédjeként szerepelt). Később pedig adatok egész sora szól arról, hogy gyermekeik, Sulyok István és Katalin még apjuk életében, több esetben az ő ügyvédi közreműködésével, további birtokot szereztek, jognyilatkozatokat tettek, különféle megállapodásokat kötöttek, peres eljárásokat folytattak.⁷⁹ Sulyok Ferenc tehát, még ha részese is volt a Csaholyi-birtokokra szóló megállapodásoknak, a felesége jogán szerzett Csaholyi-birtokokat a felesége, illetve közös gyermekeik birtokaként kezelte. Ez alól egyetlen kivétel látszik: halála után mintegy hatvan évvel egyik unokája, Sulyok György, arra tett jogi lépéseket, hogy az

75 RO-ANR-CJ-F-00351-1-209.

76 *Németh Péter*: Csenger városa a középkorban. In: Csenger 800 éves. Szerk. Istvánovits Eszter. Csenger, 2019. 215. p.

77 KO III. 385–386.; RO-ANR-CJ-F-00351-1-220.

78 KO III. 405–406.

79 HU-MNL-OL-A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 3. kötet – 949–950. p.; RO-ANR-CJ-F-00351-5-837; CJ-F-00351-5-823; CJ-F-00351-1-277; CJ-F-00351-1-287; *Petri M.*: Szilágy, i. m. VI. 433. p.; KO III. 405–406. p. Tévedés tehát a Sulyok István javára szóló, a Királyi Könyvekben szereplő bejegyzésből (1569) arra jutni, hogy Sulyok István 1569 előtt meghalt volna. Az évszámhoz csupán annyi köthető, hogy ekkorra töltötte be 18. évét Sulyok István. Sulyok Ferenc tehát minden bizonnyal ott volt fia és Szentlőrinczy Ilona 1578. január 30-i menyegzőjén a zempléni Alsómislyén. Vö.: Keresztvitzől sírkeresztig. Családi eseményekre szóló meghívólevelek Kassa város levéltárában (1550–1700). Közzéteszik: Hanák Béla és Szabó András Péter. Bp., 2021. I. 294–296. p.

Uray családtól visszaszerezzen négy szárazbereki jobbágytelket, amelyeket még ő adott zálogba 100 forintért.⁸⁰

Mindezzel összezseng az, amit Sulyok Ferenc végrendeletében találunk.

2. Sulyok Ferenc végrendelete⁸¹

2.1. A végakarat

A végrendelet átiratát a két másolat összevetése alapján közlöm, azt követően kitérek a két változat eltéréseire.⁸²

In nomine patris et spiritus sancti. Deus, tu propitius esto mihi, peccatori. Amen.⁸³ Miért hogy mindjában tartozom meghalni, senki penigh sem idejét sem helyét halálának nem tudja, én, Sulyok Ferenc, az én uram Istenemnek elejében igyekezem mindenkor készen lennem, az én lelkemet ű szent felsége kezében, az ki teremptette és megváltotta, hiszem hogy az utolsó itéletnek napján ismét ezen testemben bódogul megadja és az örök életre, lelkestől testestől beviszen az ű országában. Ámen.

Valamely helyen az Úristen haláloamat rendeli, temetését is azon helyen kívánom lenni. Az mindenható Úristen, az mely gyermekimmel szeretett életemben, azok közzől mostan két fiam és két leányom vagyon ez világon, kiknek az Istennek minden szent áldomását hagyom, asszonyoknál az kiknél az régi szent atyák gyermekit ű szent felsége megáldotta régen is, kérem űket, hogy minden életekben féljék és tiszteljék az Úristent.

Az kegyelmes Úristen engemet szolgáló rendre tött volt. Ez világon nem volt ű szent felségének akarata, hogy én vagy kazdagot⁸⁴ vagy jószágot találtam vol-

80 *Künstlerné Virág Éva*: Szatmár vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1635–1640. Nyíregyháza, 1997. 189. p. Megjegyzem, Szárazberek részben a Báthoryaké volt, és okleveles adat híján nem zárható ki, hogy Sulyok Ferenc e településen az udvarbírói szolgálatáért kapott birtokot, amiről a végrendeletében nem emlékezett meg.

81 RO-ANR-BH-F-00033-2-26(26-27) [Bihar, dokumentumgyűjtemény, 2. sorozat]; CJ-F-00351-1-305.

82 A betűhű átirástól eltekintek, mivel azt a bemutatás célja nem indokolja, illetve a megfelelő, speciális karakterek (pl. a két ékezetes w = ű) hiányoznak hozzá, ugyanakkor törekszem a korabeli kiejtési sajátosságok (űzés, özés stb.) megőrzésére.

83 „Az atya és a Szentlélek nevében. Isten, irgalmazz nekem, bűnösnek. Ámen.” Az invokációból a fiú („filius”) minden bizonnyal a másoló hibájából hiányzik.

84 Gazdagot, értsd: vagyont.

na életemben, nem hagyhatok azért egyéb jót nekik az én Istenem áldomásánál, kiből ű szent felsége táplálja őket es nagy bőségesen az keresztyének között, mint az kazdagokat.

Az öregbik fiam, Sulyok István ne hagyja⁸⁵ az öccsét Gyurkót az ű jószágában, telepített volt ifjúságomban az én Istenem, ott töltöttem üdömet és az mint lettem, azonképpen vejeimet leányaimat, ne hagyják ők is.

Mindeneknek előtte az én uramnak, Dobó Ferencnek ajánlom minden gyermekimet oltatul és segítségül, kiváltképpen Sulyok Györgyöt, az kisebbik fiamat, miért hogy ű maga kenyerén is taníttassa, ideje lévén vegye hozzá, ne hagyja kérem, amikor életemben asszonyom Dobó Istvánné és Dobó Ferenc uram adtak minden örökséget az én jámbor szolgálatomért, ne vonják meg kegyelmességeket az én gyermekimtől is, az élő Istenért könyörgök, és valamit abból únagságok cselekedik, mint az két fiának hagyom.

Az pataki házamat, szőlömet,⁸⁶ pincémet, az kisebbik fiának, Gyurkónak hagyom, hogy neki igen kicsin vagyon, taníttassák az szőlő hasznából.

Könyörgök uramnak únagságának, hagyjon embert hozzá, ki lásson szőlő műveléséhez is egyebekhez is, Csók Mátét.

Bocskai Györgyné asszonyomnál vagyon egy mosdó és medence, öt öreg virágos magas aranyas kupa zálogban, háromszáz forintban.

Szokoly György uramnál vagyon egy mosdó egy medence és egy arany nyakbanvető,⁸⁷ száz forintban zálogban.

Az mely mosdó medence Bocskainé asszonyomnál vagyon, az öcsém fiáé, Sulyok Ferencé.

Az kupának az örege, az négye, az is ifjú Sulyok Ferencé.

Az kisebbik kupa Horváth Mihálynéé. Az mely mosdó Szokoly György uramnál vagyon, mi magunké, az nyakbanvető Sulyok Ferencé. Az mosdót adják Sulyok Istvánnak.

Soklyóssy Istvánnál vagyon egy emberre való bokor kapocs, kilenc girásnak kell lennie, harmincöt forintokban.

Ismét Hartay Bálintnál vagyon egy öszvejáró kupa, egy vont ezüst asszonyembernek való öv, hatvan forintban.

85 Értsd: védje meg.

86 Vélhetően azonos azzal a királyhegyi szőlővel, amit 1618. jan. 1-jén Sulyok István 380 magyar forintért eladott Makay Katának, Nagy István özvegyének. *Makay Dezső: A Csanád nemzetség Waffa és Bogyoszló vonala.* In: Turul, 14. (1896) 78. p.

87 Nyakbavető = nyaklánc.

Az kapscot hagyom Sulyok Györgynek. Az mely kupa udvarbíró uramnál vagyon, Horváth Mihálynée, az öv penigh Kapy Andrásnéé.

Kassán Szabó Györgynél vagyon két pohár zálogban, én penigh vagyok únekije adós R 184 d 44, az ű adósságát megadván, adják meg Ujlaky Farkasnak az pohárokat.

Az öregasszonynak Szeregnyére⁸⁸ csináltattam egy kannát Ötvös Gáspárral, kiváltania és megküldenie.

Golopy Jánostól vettem két mál gereznát R 20, tartozom annak az árával nekije. Szabó Máténének vagyok adós ingcsinálásban.

Kádas Mihálynak vagyok adós R S T és tizen öt száz zszindely szeggel azzal is tartozom. Sánta Szabónak az mivel adós vagyok ű maga tudja.

Az vásármíves⁸⁹ Szabónak tartozom R 19.90.

Az hatalmas Isten az miket énnekem adott Tolcsván, óbor 16, dézsmabor 10, girabor 8, az szőlő bora 10, egy [átalag öreg] veres bor, átalagok 10, itt pataki házamnál 11. Ezeket adják el az borokat, mentől jobban lehet, az adósokat erőlködjenek megelégiteni.

Tolcsván egy szőlőt és egy házhelyet vettem Bocskainétól és az fiaitól, asszonyom és uram únagsága engedelmeből száz forinton, Sulyok Györgynek, kisfiának hagyom. Egy szőlő szállott vala rám, mely Sziget szőlőnek hívatnak, azt is Gyurkónak hagyom, az szőlő hasznából minden esztendőnként adjanak Sulyok Istvánnak az szőlő termése szerént asztalára, szakaszna az mit csak adhatnak. Tolcsván két kerekmalmot vettem, annak az fele enyim, száz forintot adtam érte. Annak meg felit is adtam, kit jól tud Csók Máté.

Csaholyi Ferencnéél két öreg ezüst tál vagyon, kérem úkegyelmét, adja Sulyok Istvánnak, egy pénzében is nincsen.

(Vagyon) [Ugyan] azon Csaholyi Ferencé asszonyomnál egy násfa vagyon zálogban, száz forintban. (Ifjú Sulyok Ferencé, azt is megváltásák,) az is Sulyok Ferencé.

Patakon [az én házamnál] az ládámban [az erszinben] (vagyon) az boltban vagyon egy násfa aranyba foglalva, Sulyok Istvánnak hagyom. Egy virágos kupa vagyon, Sulyok Györgynek hagyom. Egy barát öszvejáró kettős pohár, Sulyok Istvánnak hagyom. Egy ezüstös szablya vagyon, Gyurkónak hagyom. Sembery Boldizsárnál vagyon énnekem egy csészém, Sulyok Istvánnak hagyom az csészét.

Sulyok Györgynek vagyon Sembery uramnál tíz vagy tizenegy gira [ezüst], úkegyelmére hagyom számvetve, ha az én adósságom avagy az úkegyelmé is

88 Szerednye (Ung vm., Dobó Ferenc várbirtoka).

89 Vásármíves szabó = vásári szabó.

feljebb megyen, én is lovakat adtam úkegyelmének. Sembery Jánosnak is fizetem, úkegyelme atyafiságára hagyom.

Valamiket az két fiannak hagytam, ha valamelyiknek előbb holta történik gyermek nélkül, egyikről az másikra maradjon.

Végezetre testamentomomnak gondviselését hagytam Kapy András uramra Sulyok Istvánnal, Csók Máté dolgos benne lévén. Könyörgök az én uramnak az Úristenért, az Krisztus Jézusnak szerelméért, valamiben meglelik, mindenben legyen únagysága segítségvel. Actum in Sárospatak, 5 die Decembris, anno Domini 1579.”

A végrendelet másik fennmaradt másolata⁹⁰ hiányos, amennyiben kizárólag az örökösök javára szóló rendelkezések szerepelnek benne, tehát a nyitófohász és a Dobó Ferencnek szóló kérések, illetve a kisebbik fiúnak a rokonok általi védelmezésére irányuló kérések nem. Ez a dokumentum ugyanakkor a felsorolt vagyontárgyakra vonatkozó rendelkezések tartalmát tekintve mindenben azonos az imént ismertetettel, így megerősíti azt. A tartalmat nem érintő, kisebb eltérések, például a mondatszerkezetben vagy a számok írásmódjában vannak. Néhány olyan, az első verzióban nem fellelhető, további (általam szögletes zárójelben szerepeltetett) szövegrész is áll benne, amelynek ismeretében a végrendelet szövege kerekesebb, ugyanakkor az első változattal szemben ebben nincsenek felesleges szóismétlések (az érintett szavakat kerek zárójelbe tettem), ami arra utal, hogy már az első ismert szöveg esetében is utólagos másolatról van szó, amelyet az íródeák, vagy netán maga Kapy András sietve, kisebb hibákkal vetett papírra.

A végrendeletet követően ezen az íven megtaláljuk a Sulyok Ferenc hagyatékában Sárospatakon és Tolcsván ténylegesen fellelt ingóságok összeírását is. Mint láttuk, a végrendelet végrehajtásának két felelőse Kapy András és Sulyok István volt — ezért az ingóságok jegyzékéből is legalább két példány készült. Az egyiket (1580. január 20.) ismerhettük már korábban is, Radvánszky közlésében, Radvánszky azonban nem tudta, hogy kinek a vagyontárgyairól van szó. Mivel az általa fellelt dokumentum a Kapy család levéltárában volt, ezért úgy vélte, hogy a Kapy család valamelyik tagjáé lehettek.⁹¹

E másolat kézírását több, 1580-ban kelt oklevéllel⁹² összevetve megállapítható, hogy az Sulyok Istváné, Ferenc fiáé. Ezt erősíti egy utólagos betoldás (fejléc), amelyet írója nyomtatott betűkkel igyekezett rögzíteni. Érdeemes felidézni e három sort, amelyek elárulja azt is, hogy ez a másolat időben egy nappal később

90 RO-ANR-CJ-F-00351-1-305.

91 *Radvánszky B.*: Magyar családélet, i. m. II. 50–52. p. (a 35. számú dokumentum).

92 RO-ANR-CJ-F-00351-1-308, CJ-F-00351-1-304.

keletkezett a másikhöz képest. „Anno 1580. 21 január. Testamentumnak páriája, melyet az szegény megholt atyám, Sulyok Ferenc Patakon tött halálos ágyában, Kapy András testamentumos lévén.” A lista másik, Radvánszky által publikált példánya volt Kapy Andrásé. A két másolat keltezését összevetve arra következtethetünk, hogy Sulyok István apja haláláról értesülve csak a sógora után egy nappal érkezett meg Sárospatakra, s ekkor készítette magának a másolatot mind a végrendeletről, mind a tárgyjegyzékről.

2.2. A végrendelethez kapcsolódó, további oklevelek

A végintézkedés több pontjának a teljesítését tanúsítják Sulyok Istvánnak és az ifjabb Sulyok Ferencnek a Kapy András részére kiállított „menedéklevelei,” azaz elismervényei. Ezeknek a Kapy-család levéltárában is fentmaradt egy-egy példánya, Radvánszky Béla közlésében váltak közkinccsé 1879-ben.

Radvánszky közölte az ingóság-jegyzék Kapy-féle példányát is.⁹³ Radvánszky feltevését, miszerint egy Kapy ingóságairól készült volna az összeírás, már a hagyatékban lévő, túlnyomóan református teológiai tárgyú, külföldön megjelent könyvekből és Werbőczy Tripartitumából álló könyvgyűjteményre koncentráló Varga András is átfolta, aki észlelte, hogy a tárgyjegyzék és az egyik menedéklevél között összefüggés van. Ő azonban arra jutott, hogy Sulyok Ferenc „sárospataki polgár” vagyontárgyairól van szó. Mivel Varga sem a végrendeletet, sem az örökhatyó valódi státuszát és családját nem ismerte, a hagyaték sorsára vonatkozó feltevései is megalapozatlanok. Ez érinti azt, hogy ki és milyen alapon jutott egyes tárgyakhoz, és hogy a személyek közt milyen kapcsolat volt. Például, szerinte Csók Máté és más személyek is, akikről részben a végrendelet, részben a jegyzék alapján már megállapíthatjuk, hogy Sulyok Ferenc bizalmas emberei, szolgálói voltak (összesen hat fő, köztük borbély, mosó), „osztottak” a tárgyakon, jöllehet ők csupán az örökösöktől kaptak néhány használt ruhadarabot. Az ifjabb Sulyok Ferencet az örökhatyó fiának állítja, miközben a végrendelező Sulyok Ferenc az öccse fiának nevezi őt.⁹⁴

93 *Radvánszky B.*: Magyar családélet, i. m. II. 52–53. p. Radvánszky tévedése, hogy a második oklevél keltezésében helyszíneként megadott Nir Cahol-t Nyírcsaholy helyett „Nyírkálló”-nak vélte. Az első, Sulyok Istvántól származó oklevél másik példánya fellelhető a Román Nemzeti Levéltárban: RO-ANR-CJ-F-00351-1-304.

94 Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533-1657. Sajtó alá rendezte Varga András. Bp.-Szeged, 1986. 20. p.

A könyvhagyaték egyébként korábbi kutatások során már látótérbe került. Szabó András megállapította, hogy Sulyok Ferenc nevű diák neve nem szerepel külföldi egyetem anyakönyvében, s ebből arra következtetett, hogy a könyvek valószínűleg öröklés útján jutottak hozzá.⁹⁵ Ekkor még nem tudta, ki is volt ez a Sulyok Ferenc. Egy későbbi munkájában azonban már részben a könyvjegyzék tükrében, részben Sulyok kilétét feltárva, s Varga tévedésére — a Radvánszky által közölt oklevelek egybevetése, illetve a családtörténeti szakirodalom adatai alapján — rámutatva feltételezi, hogy Sulyok Ferenc peregrinálhatott.⁹⁶ Mint láttuk, 1540-ben Sulyok Ferenc még Pécsen folytatta tanulmányait, 1551-ben viszont már Báthory András udvarbírája volt. Ha külföldön tanult, e két időpont közt tehetett. A könyvekhez azonban érdeklődésénél és a sárospataki főiskolát is érintő pozíciójánál fogva, vagy akár rokonain keresztül, később is hozzájuthatott.

A tárgyjegyzék most megismert, másolati példánya tehát megerősíti, hogy Sulyok Ferenc ingóságairól van szó. Kisebb eltérések vannak csak a Radvánszky által közölt és a Gyulai-Kuun levéltárból előkerült változat között, mint amilyen az a megjegyzés, amely szerint a Kapy-féle verzióban is említett hátsubát Sulyok István Csók Máténak adta. Néhány tárgy, mint Sulyok Ferenc drágaköves aranygyűrűje vagy hosszúpuskája pedig hiányzik a felsorolásból.⁹⁷ Ezek ugyanakkor a végrendeletben sem szerepelnek, Sulyok István minden bizonnyal automatikusan magához vette őket.

2.3. *Ki kicsoda a végrendeletben?*

A legszükségesebb adatokra szorítkozva arra igyekszem rámutatni, hogy a végrendeletben megnevezett személyek kik lehettek, s hogyan kerülhettek kapcsolatba Sulyok Ferencel. Nem térek ki a mesteremberekre, akiknek általában a neve is elárulja, mivel foglalkoztak.

A végrendelező négy, még életben lévő gyermekéről emlékezett meg, utalva arra, hogy több is született. A négyből két gyermeket nevezett meg a fiaiként. Két lányát pusztán a férjzett nevén említette, de más forrásokból ismerjük a hozzá

95 *Szabó András*: A Vizsolyi Biblia lehetséges forrásai, a humanista latin bibliakiadások. In: *Theologiai Szemle*, 34. (1991) 1. 47. p.

96 *Szabó A.*: Ilosvai Benedek, i. m. 635. p.

97 Vannak írásmódbeli eltérések is, de mivel a Kapy-verzió eredetijét nem láttam, ezek esetleg csak Radvánszky hibás olvasatai. Pl. az általa „vizelt” menteként említett ruhadarab Sulyok Istvánnál „viselt mente.”

való viszonyukat, s a keresztnévüket is tudjuk. A végrendeletben is megnevezett István és Kapy Andrásné (Sulyok Katalin) voltak Sulyok Ferenc és első ismert felesége, Csaholyi Anna gyermekei. Horváth Mihályné (keserűi Suselith Mihályné, Sulyok Petró, azaz Petronella), már Sulyok Ferenc és Zólyomy Petronella lánya volt.⁹⁸ A végrendeletben említett kisebbik fiúnak, Györgynek máshol nem akadta a nyomára; ő — hiába kérte apja mind urát, Dobó Ferencet, mind nagyobb gyermekeit, hogy vigyázzanak rá — még gyermekként meghalhatott, nem sokkal apja után. Ezért nincsenek is arról adatok, ki volt az édesanyja. Csúzy Sáráról lehet szó, ez következik György életkorából, illetve idősebb testvéreitől eltérő vagyoni helyzetéből, amire a végrendelet maga is utal.

A vök közül a végrendelet végrehajtására rendelt Kapy Andrást kell kiemelni, akit 1566-ból Kerecsényi László (Dobó Ferenc későbbi apósa) parancsnoksága alatt gyulai lovashadnagyként, majd 1575-ből kállói kapitányként ismerünk.⁹⁹

A hozzátartozók sorában „ifjú Sulyok Ferenc,” György és Ártánházi Bornemissza Anna fia következik. A végrendeletből az látszik, hogy igen közeli viszonyban állt nagybátyjával, aki feltételezhetően a gyámja is volt egyben. Sulyok Istvánnál is fiatalabb volt, utóbbi is az öccseként említette őt a Radvánszky által közölt menedéklevelében. Az ifjabb Ferencnek egyébként édesanyja jogán számos olyan településen volt birtokrésze, amely eredetileg Csaholyi-birtoknak számított (nagyanyjának, Széchy Annának ártánházi Bornemissza Boldizsár előtt Csaholyi Ferenc volt a férje).¹⁰⁰ A Bornemissza-örökség, illetve a szomszédság azonban önmagában nem magyarázza azt, hogy 1580. december 12-én Prépostváry Bálint, Kapy András és Sulyok István (legalábbis a borkimérés tekintetében) őt is bevonták egyezségükbe.¹⁰¹ 1590-ig több okiratban is szerepel, de 1596-ban már biztosan nem élt.¹⁰²

98 Nagy Iván a Sulyok-családfán nem szerepelteti Zólyomy Petronellát, ugyanakkor a Zólyomyakról később publikált szócikkében már megemlékezik e házasságról. *Nagy Iván: Magyarország családai*, i. m. XI. 425. p. Nagy Iván egy Annát említ még Sulyok Ferenc lányaként, aki szerinte Prépostváry II. Bálintné volt, de ennek nincsen alapja (Sulyok Ferenc mostohalányának, Tardy Dorottyanak volt a felesége Prépostváry I. Bálint).

99 *Koroknay Gy.: Kállói kapitányok*, i. m. 15. p. Koroknay téved abban, hogy a kállói kapitányban András és Sulyok Kata hasonnevű fiát látja, amit már az is kizár, hogy Sulyok Kata legkorábban 1552-ben született. Kapitányságára lásd még RO-ANR-CJ-F-00351-1-315.

100 RO-ANR-CJ-F-00351-1-293; RO-ANR-BH-F-00134-1-1-13-10(43-54) [a Váradai Püspökség fondja].

101 RO-ANR-CJ-F-00351-1-308.

102 1595. okt. 5-én a Sulyok családból csak hárman éltek, akik egyébként mind Ferenc gyermekei voltak. Tudniillik a Geszthy-hagyatékból származó (és eredetileg Sulyok György gyermekeit is

Sulyok Ferenc társadalmi helyzetét illetően a legfontosabb személyek a végrendekezés idején a korábban már említett ruszkai Dobó Ferenc és annak édesanyja. Dobót urának, míg saját unokatestvérét, Sulyok Sárát asszonyának (értsd: úrnőjének) hívta. (Elképzelhető, hogy a Szerednye várában lakó „öregasszony” alatt is Sulyok Sárát kell értenünk.) Hegyaljai ingatlanait Sulyok a végrendelet szerint az ő hozzájárulásukkal szerezte, s a végrendeletben is alázattal szól róluk, hozzájuk. Tőlük kér további támogatást gyermekeinek, illetve Dobó Ferencről kéri, hogy ha eléri azt a kort, Györgyöt vegye magához a taníttatása érdekében. Dobó Ferencről tudjuk, hogy Sulyok Ferenc életének utolsó évében megromlott a viszonya az édesanyjával, mivel az belement a hozományvadász Csáky Pállal való házasságba. Csáky áskálódásai vezettek ahhoz, hogy az udvarban Dobót rebellisnek könyvelték el.¹⁰³ A végrendelet arra mutat, hogy Sulyok az anya-fia viszony elhidegülésekor Dobó Ferenc mellett állt.

A hitelezők közt említett rokonokat, Bocskai Györgynét (Sulyok Anna) és Csaholyi Ferencét (Károlyi Fruzsina) már ismerjük. Szokoly (Szakolyi) György Báthory-szervitor, egy időben az ecsedi vár prefektusa (1572–1574).¹⁰⁴ Hartay Bálint — amint a végrendeletből is kiderül — Dobó Ferenc sárospataki udvarbírája. Soklyóssy István ugyancsak Sulyok „pályatársa” volt, udvarbíróként kereste kenyerét, egyebek közt Sárospatakon, amíg az kamarai birtok volt. A végrendelet keltekor is sárospataki lakos.¹⁰⁵ Golopy Jánosról nem sokat tudunk, mindenesetre Sulyokkal azonos környezetben élhetett, mert a végrendeletben említett Dobó Ferencel, Soklyóssy István apjával és Kádas Mihállyal is volt dolga.¹⁰⁶

A végrendeletbeli említés sorrendjétől némileg eltérve a végére három olyan személyt hagytam, akiknek a birtokai, lakhelyei távol estek a Sulyokétól, ezért

illető) száz gira ezüstnek éppen a harmada volt Horváth Mihály árváié, amint arról a végrendelező rokon, Bocskai István, a későbbi fejedelem megemlékezett. *Radvánszky B.*: Magyar családélet, i. m. III. 180. p.

103 *Csiffáry G.*: Ruszkai Dobó István, i. m. 91. p.

104 HU-MNL-OL Királyi Könyvek 3.1492, A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár Libri regii 3. kötet, 1085. p., E 227 Magyar Kamara Archivuma Libri donationum 2. kötet, 773. p.

105 XVI. századi uradalmi utasítások - Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére, II. Szerk. Kenyeres István. Bp., 2002. 453., 563. p.; *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárok: a kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp., 2008. 209. p.

106 Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában, közli Kemény Lajos. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez, 21. (1915) 3. 232. p.; Adatok S.-A. Ujhely XIV–XVIII. évszázabeli birtoktörténetéhez. Közli Dongó Gy. Géza. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez 11. (1905) 59. p.

első ránézésre nehéz elképzelni, miként kerülhettek ismeretségbe vele. Ezek az ismeretségek ugyanakkor nyilvánvalóan kötődnek Sulyok Ferenc harmadik, Csúzy Sárával kötött házasságához, illetve közvetve bizonyítják azt.

Ujlaky Farkas dunántúli földbirtokos, egy ideig a bécsi udvarban szolgált, első felesége Paksy János Margit nevű lánya.¹⁰⁷ Sulyok Ferenc tehát a harmadik házassága (Csúzy Sára, Paksy özvegye) révén rokonságba került vele is.

A Hont megyei származású, illetve Nyitrában és Komáromban is birtokkal rendelkező Semberyek a végrendelet tükrében hosszabb ideje, folyamatosan kapcsolatban álltak Sulyok Ferencsel. A Boldizsárra vonatkozó terjedelmes szakirodalmi adatok közül több is arra enged következtetni, hogy közeli volt ez a kapcsolat. 1563-ban Sembery Miksa király biztosa, Hruszó várát látogatta — mint láttuk, nem sokkal ezután Sulyok Ferenc hasonló feladatokat látott el Egerben. 1578-ban Sembery a Sulyok által is ismert Forgách Simon főkapitány egyik hitelezője. Végül: Sembery felesége Csúzy Fruzsina, Sárának a testvére.¹⁰⁸ Sembery Boldizsár tehát nemcsak hitelező és pályatárs, de sógor is volt egyben.

2.4. A végakarásban említett vagyontárgyak sorsa

A Sulyok Ferenc által megnevezett tárgyak túlnyomó többsége zálogban volt, ami jól mutatja, hogy az arany- és ezüstművek voltak a korszak jellemző befektetései. Ezeket (a földbirtokkal ellentétben) el lehetett menekíteni akár a török, akár az ellenséges király hívei elől, s szükség esetén hitelt lehetett rájuk felvenni.

A végrendelet szóhasználata némileg zavarba ejtő, amennyiben néhány esetben nem világos, vajon az egyes ingóságok már eleve a megnevezettek tulajdonában voltak-e, vagy csak a végrendelettel kerültek a tulajdonukba. A második példány szövege ezekben az esetekben általában eltér az elsőtől, amennyiben az érintett szöveg helyeken nem az áll, hogy kié egy-egy ingóság, hanem hogy „adják” xy-nak az adott tárgyat. Néhol az erre utaló mondatrészt külön mondatba szerkesztette Sulyok István. A végintézkedés funkciójának megfelelően értelmezve e szövegrészeket is, arra kellene jutnunk, hogy minden ingóság Sulyok Ferencé volt, ennek azonban ellentmond, hogy egy esetben kifejezetten megne-

107 *Mikó Árpád–Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és korai barokk síremlékei. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 51. (2002) 1–2. 121. p.

108 *Nagy I.*: Magyarország családai, i. m. III. 187. p. és X. 130. p.; *Bártfai Szabó László*: A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910. 259. p.; *Haiczl Kálmán*: A Kistapolcsányiak. (Első közelmény). In: *Turul*, 46. (1932) 47. p.

vezi magát, mint tulajdonost („mi magunké”), egyes, zálogból kiváltandó tárgyakat harmadik személyeknek (például Ujlakynak) rendelte kiadni, illetve hogy a Kapy-levéltárban fennmaradt egyik nyugta¹⁰⁹ felfedi az egyik nyaklánc tulajdonosát, aki az örökagyó unokaöccse volt. Ezt megerősíti egy jogvita (1570), amelyben Jakchy Katalin (Parlaghy Györgyné) és Jakchy Anna (Szaniszlófy Báthory Elekné) igényt tartottak az anyai őseikről maradt drágaságokból, köztük egy Sulyok Ferenchez került aranyláncból az őket megillető részre.¹¹⁰ Aligha tévedünk, ha az aranylánchoz hasonlóan további tárgyra is a Jakchy-örökösök közös tulajdonaként gondolunk. Sulyok Ferenc eszerint nemcsak saját vagyontárgyait adta zálogba, hogy pénzhez jusson, hanem közeli hozzátartozóinak a nála lévő drágaságait is.

2.5. A végrendelet keltezése – a helyszín

Magán a végrendeleten (az első változaton) a keltezés mindössze a települést, Sárospatakot jelöli meg. (A második verzió nincsen keltezés sem.) A Radvánszky által közölt jegyzékről és az egyik menedéklevélről Szabó András úgy vélte, hogy azok a sárospataki várban készültek. Ezt feltételezhette az alapján, hogy Sulyok rokona volt Dobó Ferencnek, a vár urának, illetve hogy az egyik menedéklevél tanúi közt volt a vár udvarbírája és porkolábja is. Ha Szabónak igaza van, a végrendelet is a várban kelhetett. Megállapítása azonban átgondolásra szorul, mivel a végrendeletből egyértelműen kiderül, hogy Sulyok Ferencnek Patakon saját háza volt, a tárgyjegyzék pedig arra is bizonyíték, hogy önálló háztartása volt. Sulyok István azt rögzítette, hogy a végrendeletet a halálos ágyán tette, ami legnagyobb valószínűséggel a saját házában volt. Ha magában a várban készült volna valamelyik oklevél, azt a kor szokásának megfelelően a keltezés tartalmazná, de erről egyik esetben sincs szó. Mindemellett nem zárható ki, hogy Sulyok Ferenc háza esetleg a vár falain belülre esett.

Mindezek alapján kétséget kizáróan megállapítható, hogy Sulyok Ferenc Sárospatakon halt meg, a saját házában. A temetés helyszínéről szóló rendelkezés pedig világosan utal arra, hogy Sulyok Ferenc még időskorában is utazott, idejét több, különböző helyen töltötte. Az egyik helyszín Nyírcsaholy lehetett, ahol 1577-ben Petronella nevű lánya esküvőjén egészen biztosan jelen volt, egy másik pedig Sárospatak, ahol háza, hivatala volt. Ezenfelül harmadik felesége rokonai-

109 Radvánszky B.: Magyar családélet, i. m. II. 52. p.

110 RO-ANR-CJ-F-00320-1-2-2-II-11A [a Bánffy család fondja].

nál, azok birtokain is bizonyosan megfordult. Nyughelye pedig kétség kívül Sárospatakon van.

3. Zárógondolat

A 16. századi magyar arisztokráciával közeli rokonságban álló lekcsei Sulyok Ferenc apja mintáját követte: jóllehet idősebb fiútestvér volt, politikai szerepvállalását tekintve öccséhez képest mindig szerényebb szerepet játszott, jelentős vagyont nem halmozott fel, magas állami tisztségeket nem viselt. Mint végrendeletében magát jellemezte, élete mások szolgálatában telt. Életének, legszűkebb családi környezetének áttekintésében mindkét réteg — bárók és szervitorok — története benne van.

A gazdasági és jogi ügyekhez értett (urai birtokai mellett a családjá birtokait is ő kezelte), a fegyverviselés viszont nem volt kenyeré. Életét minden biztonnal apja valamelyik Bács vagy Bodrog megyei birtokközpontjában kezdte, ahonnan Pécsen (tanulmányai színhelyén), (Balaton)Szentgyörgyön, a szatmári Nyírcsaholyon és Ecseden át Sárospatakra került, de feladatai révén a Magyar Királyság más váraiba, településeire is eljutott, s rokoni kapcsolatai behálózták az országot, illetve az Erdélyi Fejedelemséget egyaránt.

Külföldön járására közvetlen bizonyíték nem áll rendelkezésre, de hogy eljuttak hozzá a német egyetemeken terjedő új tanok, abban bizonyosak lehetünk. Katolikusként született, de a reformációval megismerkedve a protestáns egyház hívévé vált. Istenhite, vallásos meggyőződése végigvonul pályáján és a végrendeletén egyaránt.

Földi életével számot vetve a legfontosabb az volt számára, hogy legkisebb gyermekének jövőjét biztosítsa. Emellett a többi, életben lévő gyermekéről és unokaöccséről is megemlékezett. A felsorolt arany és ezüst tárgyak sorsa, az ingóságok leltárában szereplő tárgyak köre egyaránt arról árulkodik, hogy bár többször került pénzsűkébe, annak háttérében nem fényűzés állt, életvitele inkább praktikus volt. Gyermekükre sem jelentős birtokot, sem bonyolult jogvitákat nem hagyott.

A Lecsei Sulyok Ferencről szóló adatok a magyar történelem talán legizgalmasabb évtizedeibe engednek betekintést. Bár Sulyok Ferenc nem viselt országos méltóságokat és hatalmas vagyont sem gyűjtött, mindhárom országrészhez kapcsolatok fűzték, rokonsága pedig köznemesi és bárói családokra egyaránt kiterjedt. A család-, hely- had- és kultúrtörténeti szakirodalmi adatok összefésülése, illetve új források bevonása, különösen végrendeletének az elemzése révén sikerült

tisztázni, kik voltak legközelebbi hozzátartozói, akik közül többen is közismerten fontos szerepet töltek be az országos események alakulásában. De nem csak rájuk, hanem magára Sulyok Ferencre — a jogi és gazdasági ügyekben jártas gazdasági tisztviselőre, egy máig virágzó szatmári és szabolcsi család alapítójára, a reformáció és a művelődés pártolójára — is érdemes figyelmet fordítanunk.

B. SZABÓ JÁNOS – SUDÁR BALÁZS

REFLEXIÓK KERÉNYI BÁLINT ÉS UHRMAN IVÁN MEGJEGYZÉSEIRE

A Fons folyóirat 2022/2-es számában, a Könyvismertetések rovatban jelent meg Kerényi Bálint írása, amelyben tanulmánykötetünk bemutatása örvén, számunkra furcsa módon mindössze két tanulmányunkra reagál.¹ Hasonlóan zavarba ejtő Uhrman Iván írása, amely részben szintén egyik, Kerényi által is tárgyalt cikkünkre reagál.² Ezért érdemes együtt válaszolnunk rájuk, s nem is csak témájuk, hanem a velük kapcsolatos meglehetősen hasonló problémák miatt.

Korai magyar történelemtől írni — módszertani alapvetések

Mindkét bírálónk észrevételeinek van több közös, általános jellegzetessége. Elősorban forráskritikai módszereinkkel van bajuk. A kérdés valóban rendkívül fontos, magunk is ebben látjuk az őstörténet-kutatás egyik fájdalmasan sebezhető pontját, ezért talán érdemes kitérni rá.

Uhrman szerint „a forráskritika lényege lenne, hogy a különböző forrásokat ne külön-külön, egymástól elszigetelve, hanem igenis egymással ütköztetve, egymásra vonatkoztatva vizsgáljuk; s ahol adataik összeegyeztethetők, azt tegyük meg, ahol pedig ez semmiképpen nem lehetséges, válasszunk közülük.” (Uhrman, 2023. 73. p.)

Magunk azonban mást gondolunk a „forráskritika” menetéről: az első lépésnek véleményünk szerint ugyanis az egyes vizsgált szövegek önmagukra vonatkoztatott megértéséről kellene szólnia, s csak ennek elvégzése után lehetne az említett összevetésekhez hozzálátni. Ez az első lépés azonban a legtöbb szöveg esetében az elmúlt 100–150 év alatt sem történt meg, így akár azt is mondhatjuk, hogy ami ezen a területen korábban történt, annak gyakorta vajmi kevés köze volt a valódi „forráskritikához”. A honfoglaláskori magyar történelemre vonatkozó forráskorpuszok létrejötté valójában kiölte a hazai tudományosságból az alapszövegekkel való foglalkozás igényét, amely utóbbi helyett a kiragadott, sőt az

1 *Kerényi Bálint*: [ismertetés] FONS, 29. (2022) 221–231. p.

2 *Uhrman Iván*: Megint csak a kettős fejedelemség. Új (?) problémafelvetések. In: „Ázsia világának belsejébe”. A XX. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Dunaszerdahely, 2023. 39–93. p.

időnként szándékosan eltorzított részletek önálló életre keltek,³ és végtelenített kombinációs játékok eszközévé váltak. Nagyon ritkán vizsgálták e szövegeket keletkezésük történetének vagy kulturális kontextusuknak tükrében. Egészen különös módon, ha ilyesmire egyáltalán sor került, sok esetben a szakma ezt sem vette már figyelembe. Így járt például Moravcsik Gyula és a *De Administrando Imperio* is.⁴

Kerényi és Uhrman előszeretettel hivatkozik érvelése során — különböző módon, de lényegét tekintve egyformán — fiktív forrászövegekre. A mi meglátásunk szerint azonban ilyesminek nemigen van helye a vizsgálatokban. Uhrman például elfogadandó és követendő példaként emelte ki a kutatás múltjából a következőket: „logikus következtetés, hogy a kazár kündür-kagánt csupán tévedésből nevezi Ibn Faḍlān (vagy esetleg még inkább az őt kivonatoló Yāqūt) harmadik főméltóságnak, valójában ez a nagy-kagán másik megnevezése (Pais, 173–174).” (Uhrman, 2023. 77. p.) Az ilyen, még a forrás tartalmát is nyilvánvalóan negligáló, azt önkényesen „kijavító” átértelmezési kísérletekkel nem tudunk mit kezdeni, mivel számunkra nyilvánvaló, hogy a történelem messze nem ilyen módon a „logika” tudománya: ezer év távlatából valójában nem minden „logikus”, ami (esetleg és egyes kutatóknak) ma annak látszhat — és viszont.

Kerényi szerint ugyanakkor az a kérdés, hogy „milyen volt a megfogalmazása az eredeti [Dzsajhání] szövegnek” (Kerényi, 2022. 227. p.). Sajnos nem tudjuk, hogy Dzsajhání mit írt, és a magunk részéről rekonstruálhatónak sem tartjuk azt. (Ezzel szemben ténylegesen elemezhető Ibn Ruszta valóban létező szövege.) Az viszont, hogy Dzsajhání művének lett volna egy bővebb változata is — amit Zimonyi István nyomán Kerényi beépített a saját érvelésébe, hogy okát adja a Gardízi szövegénél tapasztalható eltéréseknek —, ez esetben is csupán fikció: valójában nem tudjuk, hogy a bővebb szöveg mikor és hogyan jött létre.

A korábbi korok vélekedésével szemben mi úgy látjuk, hogy ezeket a ma már nem létező (vagy nem ismert) szövegeket még rekonstruálni sem tudjuk biztonsággal, nemhogy további következtetéseket tudnánk levonni belőlük. Ezért inkább célravezető a meglévő szövegek elemzésére szorítkozni.

Nyilvánvalóan más szerepet tulajdonítunk az etimológiai fejtegetéseknek a tárgyalt nevek és méltóságnevek kutatásában. „Mivel azonban meggyőzőbb eti-

3 Ilyen, számunkra meglehetősen értelmezhetetlen példa Ibn Ruszta, Gardízi és Sükrullah szövegének „összeolvasztott” kiadása. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. S. a. r. Györffy György. Bp., 1986. 84–89. p.

4 *Bollók Ádám – B. Szabó János: A császár és Árpád népe. A korai magyar történelem legfontosabb 10. századi bizánci forrásáról.* Bp., 2022. 55–143. p.

mológiával B. Szabó és Sudár sem tudtak előállni, pillanatnyilag még mindig ez a hipotetikus etimológia mondható a legvalószínűbbnek. Akkor pedig Pais ehhez kapcsolódó kombinációit is több tolerancia illetné meg!” (Uhrman, 2023. 75. p.) Az interdiszciplinaritás egyik csapdája, hogy míg a nyelvészetben egy plauzibilis etimológia előállítása már önmagában is tudományos eredmény, a történettudomány számára azonban az, hogy valami esetleg lehetséges, önmagában nem hordoz bizonyító erőt arra nézve, hogy ez a lehetőség bármikor valóra is vált volna, azaz nem tudhajtuk, hogy az adott etimológia valós tartalmat hordoz.

Még egy megjegyzés kívánkozik ide: magunk nem nyelvészeti tényként tekintünk a nevekre, nem az etimológiájukból kívánunk „történelmet” írni. Sokkal inkább kulturális tényként kezeljük őket, és felbukkanásaikat próbáljuk értelmezni térben és időben. E módszer látható eredményekre vezet, ahogy ez eléggé egyértelműen kiderült a turulról olvasható tanulmányból vagy éppen a jabgu méltóságnév elemzése kapcsán — de ez a helyzet a kende és a gyula szavakkal is, amelyekről alább még lesz szó. A korai magyar személy- és méltóságnév-készlet éppen azért érdekes, mert számos eleme nagyon kevés értelmezhető kapcsolattal bír. A Kerényi által vizsgált tanulmány középpontjában álló Vgec név is ilyen, hiszen esetleges háttere, az üge méltóságnév is térben csak korlátozottan volt használatban. Ez volt például az oka az Árpádok kapcsán az ujur szál felvetésének.

Kerényi nem érti, hogyan lehet az, hogy a magyar történettudomány majd' másfélszázados eredményeivel, a „kutatás legjavával” szembe mennek az eredményeink (pl. Kerényi, 2022. 230. p.). Mi értjük: a forrásokban gyakorta mást találunk, mint amit arról a kutatás hosszú ideig állított, és a korábnál alaposabb historiográfiai vizsgálatok révén több alkalommal világossá tettük azt is, hogyan is történhetett meg mindez. Nem mellesleg a felrótt „tiszteletlenséget” a történettudomány normális menetének tartjuk: a korábbi megállapítások időről-időre vizsgálat alá kerülnek, és néha kihullanak a rostán. Mindez azonban független az egyes kutatók tudománytörténeti helyzetének megítélésétől: ha a módszertan változik, az eredmények is változnak vele. Nyilvánvaló, hogy ötven vagy száz éve még egészen más standardjai voltak a koratörténeti kutatásnak, mint ma. És nem feltétlenül azért, mert folyamatosan változik a kutatás technikája, hiszen mi sem teszünk mást, mint megkíséreljük a más történeti korszakok esetében teljesen magától értetődő kutatási módszereket alkalmazni e korai és forráshiányos korszak forrásaira is. Hogy eredményeink mennyire lesznek tartósak, idővel ki fog derülni. Az elődökkel szembeni kritikát, akár évszázados megállapítások elvetését épp ezért nem tartjuk ördögtől valónak, netán illetlennek: az előttünk járó kutatók munkáját és személyét tiszteljük, de ha valamilyen oknál fogva valamiben

tévúton jártak — netán semmibe vették az általuk vizsgált források tartalmát —, miért gondolnánk megállapításaitak végérvényes igazságoknak?

A rosszul értelmezett tekintélytisztelet ugyanis szerintünk nyilvánvalóan akadályozza a kutatást. Jó példa erre Uhrman felvetése, aki nem csak Pais Dezső, de Ligeti Lajos kapcsán is „tekintélyproblémát” érzékelt írásunkban: „Ligeti (465), akitől az ötletet veszik, hozza ugyan a mondott mongol alakokat, ám felsorolásukat ezzel zárja le: 'Az említett mongol alakoknak semmi közük a magyar és kazár méltóságnévhez.' Sudárnak mint képzett orientalistának nyilván eltérő a véleménye. Kár, hogy nem szentelt időt és terjedelmet annak kifejtésére: miért véli meg-alapozatlannak Ligeti álláspontját.” (Uhrman, 2023. 77. p.) Az igazi kár ebben az esetben sokkal inkább az, hogy maga az elutasító verdiktet leíró Ligeti sem fordított energiát arra, hogy az éppen általa kikutatott, a saját könyvében felvonultatott bőséges érv- és tényanyag ellenében megfogalmazott új és elutasító álláspontját bármivel is alátámassza. Ha „megfellebezhetetlen” tekintélyén kívül érvei is lettek volna, most nekünk is lett volna módunk mit mérlegelni. (Persze akár azon is lehet csodálkozni, hogy Ligeti álláspontjának megjelenése után ennyi évnek kellett eltelnie, hogy valaki felfigyeljen a szövegen belüli durva ellentmondásra.) Véleményünk szerint „tiszteletet” leginkább a forrásaink érdemelnének.

Az a kérdés is megérne egy alapos diskurzust, amit Vámbéry munkássága kapcsán említ Uhrman: „Mіндеzt persze azóta meghaladott etimológiákkal körítve vezeti elő, ez azonban, ha talán csökkenti is, semmiképpen nem semmisíti meg tudománytörténeti érdemeit.” (Uhrman, 2023. 41. p.) Hogyan is tudnak tartósan meggyökeresedni tudományosságunkban olyan állítások, amelyek bizonyító anyaga folyamatosan elavul és cserélődik? Miért kell ezeket újra és újra „bebizonyítani”? Hiszen attól, hogy valakinek tudománytörténeti érdemei vannak, az cseppet sem jelenti azt, hogy állításai ma is minden további nélkül elfogadhatóak.

Fától az erdőt ... [Kerényi]

De lássuk a részleteket! Kerényi Bálint írása meglehetősen zavarba ejtő. A kifejezetten forráskutatással foglalkozó Fons folyóirat recenziós rovatában jelent meg, annak rendje és módja szerint kötetünk címe és leírása alatt. Így joggal várhatnánk, hogy a kötetünket veszi górcső alá a szerző, de nem ezt teszi: maga jelzi, hogy a kilenc tanulmányból csak kettőre reagál, a többi említésre sem kerül. Később azután más — e kötetben nem szereplő — írásaink is előkerülnek, ezért aztán összességében azt kell gondolnunk, hogy kissé rosszul pozícionált vitacikkkel van dolgunk, amelynek szerzőjét korántsem kötetünk, hanem néhány

állításunk érdekl. Ha viszont vitáról van szó, akkor nehezen érthető e megoldás: miért ezt a két tanulmányt választotta ki a szerző? Miért nem egymásra épülő tanulmányainkat és abban kifejtett gondolatainkat értékeli? Mindkét kiválasztott íráshoz több másik írásunk is kapcsolódik — akár még a címben jelzett kötetben belül is —, egymáshoz viszont nagyon mérsékelten tartoznak. Pedig érdemes lett volna a kérdéses tárgykörökben született cikkeinket együtt kezelni, mert akkor talán a recenzens is jobban átlátta volna, hogy hol mire gondolunk.

Az első írás Vgecről, Álmos — Anonymus szerinti — apjáról szól, akit a kutatás sokáig lényegében fiktív nevű, kitalált figurának tekintett. Cikkünkben igyekeztünk bebizonyítani, hogy ez az állítás nem tartható, ez azonban Kerényit nem különösebben érdekelte. Számára csak az volt fontos, hogy szerinte azt próbáljuk bizonyítani: Vgec az utolsó ujjur kagánnal, Ügével azonos. Mi nem így látjuk. Egyszerűen megpróbáltunk egy valós Vgecet elhelyezni a sztyeppe történelemben, és azt találtuk, hogy 1.) nevével bárhogy, de kapcsolatba hozható nevet nagyon kevés ismert személy viselt, ezek egyike éppen Álmos apjának kortársa, az utolsó ujjur kagán; 2.) a háttérben esetlegesen meghúzódo méltóság-név használata térben és időben eléggé korlátozott, és leginkább a poszt-ujgur államokhoz köthető. Mivel lényegében más irányba nem találtunk fogódzókat, fel kellett tennünk a kérdést, hogy kapcsolatba hozható-e mindez a magyar történelemmel. Az Vgec-vel esetlegesen összefüggésbe hozható Üge név rendkívüli ritkasága és az időbeli egybeesés miatt nem tűnt érdektelennak az utolsó ujjur kagán történetének felvázolása sem. (Kerényi megfogalmazásával ellentétben mi nem gondoljuk, hogy az időbeli egybeesésből és a név esetleges kapcsolatából „egyenesen következne” [Kerényi, 2022. 222. p.], hogy a két személy azonos.) Őt hosszú menekülés után saját főembere gyilkolta meg az Altaj hegységben. (Kerényi nagyon különösen határozza meg a helyet: „Kelet-Mongóliától nyugatra” [Kerényi, 2022. 223, 224. p.] S valóban, az Altaj Kelet-Mongóliától nyugatra fekszik néhány ezer kilométernyire.) Jeleztük, hogy Üge nem jutott el a sztyeppe nyugati részére, de ettől még lehetne az anonymusi történet szereplője. Már csak azért is, mert az uralkodócsaládok gyakran idegen eredetűek, de származási helyükön szintén előkelő, tehát irányításhoz értő családok leszármazottai. Kár, hogy Kerényi más cikkeinket nem használta, mert éppen erről a témáról is olvasható egy írás a recenzeált kötetben.⁵ Ebben egyébként ezt is olvashatta volna: „Bár

5 *Sudár Balázs: A hatalomgyakorlás mint szaktudás. In: B. Szabó János – Sudár Balázs: Az Árpád-ház nyomában. Bp., 2021. 129–135. p. Korábbi megjelenése: Sudár Balázs: A hatalomgyakorlás mint szaktudás. Gondolatok a magyar fejedelemség létrejöttéről. In: Magyar Tudomány, 177. (2016) 1230–1236. p.*

az időrendi egybeesés kifejezetten csábító, bizonyítékok hiányában mégsem állíthatjuk, hogy az ujjur kagáni család kapcsolatban állt volna az Árpádokkal.”⁶ Az Vgecről szóló előadás 2014-ben hangzott el, és sajnos csak 2017-ben jelent meg, ez utóbbi tanulmány pedig ettől korábban, 2016-ban látott napvilágot. Lehet, hogy nem fogalmaztunk eléggé világosan, de ha vitapartnerünk olvasta volna a vitatott résszel kapcsolatos egyéb írásainkat, akkor nem lenne miről beszélnie. (A dátumokat tekintve érdekes, hogy épp a téma aktualitását említi.) Biztosan olvasta viszont Thoroczkay Gáborral folytatott vitánkat, ahol ismételtelen elmondtuk: nem az azonosságra, hanem a névhasonlóságra és az időbeli egyezésre hívtuk fel a figyelmet.⁷ Röviden, Kerényi pontosan tudja, hogy nincs valós tétje a kritikájának.

Másik vitatott tanulmányunk a magyar hatalmi berendezkedés muszlim leírását elemzi, amelyben arra a végkövetkeztetésre jutottunk, hogy Ibn Ruszta sokat idézett szövegében az áll, hogy a magyarok vezetőjét Gyulának nevezik, címe pedig kende (pontosabban az olvasati nehézségek okán dzslh és kndh). Ibn Ruszta értesülése az ún. Dzsajhání-hagyomány körébe tartozik: Dzsajhání, a Számánida Birodalom egyik vezető embere írt egy művet korának világáról, amely azonban nem maradt fenn, viszont sokan felhasználták kisebb vagy nagyobb részleteit. Sokan nem is magát Dzsajhánít forgatták, hanem valamelyik felhasználóját: ők csak másodkézből jutottak a kérdéses információkhoz. Mindez egy nehezen átlátható szövegösszefüggési rendszert alkot, amelyet erősen bonyolít, hogy maga az alapszöveg ismeretlen, és számos közbülső elem is kieshetett. Csak egyetérthetünk Kerényivel: „mindeme körülmények végső soron rendkívül megnehezítik egy kikezdhethetlen értelmezés megadását”. (Kerényi, 2022. 226. p.) Magunk úgy látjuk, hogy éppen e nehézségek miatt a rendelkezésünkre álló anyag egészét, jelen esetben a kérdéses mondat összes feltűnési helyét érdemes figyelembe venni, és nem lehet csupán egyetlen változatra támaszkodni. A nehézséget az jelenti, hogy a szövegnek van egy bővebb és egy szűkebb változata. A rövid változatot őrizték meg többen, eszerint a magyarok vezetőjét kndh-nak hívják (most tekintsünk el a másolási hibáktól). A hosszabb változathoz képest Gardízi — Dzsajhání után másfélszáz évvel, egy másik nyelven, perzsául — világosan azt írta, hogy a magyaroknak két vezetője van, az egyik — a nagyobb — a kndh, a másik dzslh. A Dzsajháníval kortárs Ibn Ruszta viszont — az eredeti nyelven, arabul — egy kissé nehezebben értelmezhető mondatot hagyott ránk. Eszerint a magyarok ve-

6 B. Szabó–Sudár; 2021. 135. p.

7 B. Szabó János – Sudár Balázs: Gardízi, Ibn Ruszta és a többiek. Válasz Thoroczkay Gábornak. In: Századok 156. (2022) 421–428. p.

zetőjének valamiféle speciális neve a kndh, a fölöttük uralkodó férfinak a neve pedig dzslh. Ebből a szövegből cseppet sem derül ki egyértelműen, hogy a magyaroknak két vezetője lenne. Sőt, számunkra meglehetősen egyértelműen arról van szó, hogy a cím/megszólítás/speciális jelző a kndh, a személynév pedig a dzslh, vagyis Gyula kendéről lenne szó. Hogy miért így látjuk, azt hosszan elemeztük tanulmányunkban. Ebből a szövegváltozathból — amely vagy azonos az eredeti Dzsahjání szöveggel, vagy nem — jól levezethető a többi szöveg rövidebb verziója, amely csak a méltóságnevet említi, és Gardízi változata is, aki ebben az esetben félreértette a szöveget. (Magunk részéről nem gondoljuk, hogy csak Gardízi értette jól az eredetit, és mindenki más félreértette, mégpedig azonos módon. Erről hosszan írtunk Thoroczky Gábornak adott válaszunkban.)⁸

Nem látjuk, hogy mire alapozva állítja Kerényi, hogy „Gardízi volt az, akinek közvetlen tapasztalatai és ismeretei voltak egy ehhez hasonló uralmi rendszer létéről, ezért számára az eredeti szöveg hely értelme világos volt, így tudta azt helyreállítani.” (Kerényi, 2022. 227–228. p.) Kerényi azt gondolja, hogy mindenki félreértette az alapszöveget, de Gardízi kihámozta („helyreállította”) az eredeti értelmezést? És vajon honnan tudja Kerényi, hogy a két uralmi rendszer hasonló volt? Mi úgy látjuk, hogy Gardízi inkább belelátta a szövegbe saját korának viszonyait, és egyfajta értelmező fordítását adta az eredetinek.

Ez a tanulmány azóta számos folytatással bír,⁹ amelyek közül egyet Kerényi biztosan ismer, és ezt „teljesen új koncepció” néven említi (Kerényi, 2022. 229. p.). Pedig nem erről van szó. A hatalmi szervezetről szóló mondat elemzése elvezetett a jelzett eredményig: szerintünk a szövegben a magyarok Gyula nevű kendéjéről van szó. Nyilvánvaló volt, hogy egy ilyen nevű fejedelem nem illik bele a honfoglalás előtti magyarságról kialakított képbe, de ezt a kérdést amúgy is terjedelmes tanulmányunk végén már nem akartuk felvetni, ám néhány évvel később, 2022-ben megtettük ezt is. Ekkor Ibn Ruszta szövegét vettük górcső alá, és úgy találtuk, hogy az nem a Kárpát-medencébe vándorló magyarságról szól: a 10. század elején a muszlim leírások egyszerűen nem látnak még el idáig: tényleges Kelet-európai ismereteik a Volga vidékéig terjedtek, és azért írnak a magya-

8 B. Szabó–Sudár, 2022.

9 B. Szabó János – Sudár Balázs: Gyula népe. Madzsgarok a 10. századi muszlim földrajzi irodalomban. In: Dentumoger II. Tanulmányok a korai magyar történelemről. Szerk.: Sudár Balázs. Bp., 2022. 121–146. p. 2023-ban a témában tartottunk előadást a keleten maradt magyarok kutatásáról, és azon belül a muszlim forráscsoport jelentőségéről, a tanulmány megjelenés alatt (Nyomozás a keleti magyarok után). Ide tartozik még: Sudár Balázs: A madzsar népnév a történeti forrásokban. Magyar nyelvjárások 61. (2023) 881–891. p.

rokról, mert ők a számukra fontos volgai bolgárok szomszédai voltak. A történelmi helyzet is jól meghatározható: a számanidák 10. század eleji kereskedelmi expanziója okozza az érdeklődés megélénkülését a régió iránt. Az eredmény öszszevág a Gyula kendéről írottakkal abban a tekintetben, hogy a magyar Árpád-házi hagyományba nem fér bele ilyen nevű vezető: nem is szükséges, ha nem a kárpát-medencei magyar csoportról szól a szöveg. A két, egyébként teljesen különböző nyomvonalon haladó elemzés így megerősítette egymást, és valójában egy jól értelmezhető, koherens képet alkotott.

Kerényi arra utal írásában, hogy munkánk háttérében Türk Attila — és egyébként nyilván a vele dolgozó orosz és ukrán régészeti kör — áll (*Kerényi*, 2022. 231. p.), s ezzel igyekezik szinkronizálni őstörténeti témájú tevékenységünk időbeli kereteit is. Holott nyilvánvalóan nem erről van szó:¹⁰ tanulmányainkban nem véletlenül nem használunk régészeti érveket, a történeti források feldolgozásához ugyanis erre nincs sem mód, sem szükség. Úgy látjuk, hogy a társtudományokkal majd akkor lesz érdemes összevetni az eredményeinket, ha a források teljességének áttekintése után már egy teljes narratívával állunk elő, ám ennek még nem jött el az ideje.

Az elhallgatás tudománya [Uhrman]

Uhrman Iván az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején foglalkozott aktívan a „ősmagyar kettős fejedelemség” rendszerével, s a korszakkal foglalkozó korai írásait 2020-ban és 2021-ben új gyűjteményes kötetekben is publikálta.¹¹ A mi munkánkról azonban saját bevallása szerint mégis csak Kovács Szilva kollé-

10 Szerinte B. Szabó János például a 2010-es évek közepén kezdett el őstörténeti kérdésekkel foglalkozni (*Kerényi*, 2022. 230. p.) A publikációs listákból visszakereshető valóság az, hogy 1999-ben jelentette meg az első olyan könyvét, aminek a témája érintette ezt a korszakot (*B. Szabó János – Somogyi Győző: Elfeledett háborúk. Magyar-bizánci harcok a X–XIII. században.* Bp., 1999.), s ennek megírásakor vált világossá számára több olyan történeti probléma is, amelyek közül az elsőt egy 2002. évi szegedi nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadásán már felvetette, jóllehet a nyilvánosság előtt ezek közül több részletes és alapos tárgyalására valóban csak az elmúlt évtizedben nyílt mód. (*B. Szabó János: Gondolatok a 9–10. századi magyar hadviselésről. A Krími Kánság vizsgálatának bevonása a „kalandozó” hadjáratok kutatásába.* In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek.* Szerk.: Balogh László – Keller László. Bp., 2004. [Magyar Őstörténeti Könyvtár 21.] 124–138. p.)

11 *Uhrman Iván: Iulus rex. A gyula-dinasztia, a kabarok és Szent István Intelmei.* In: *Uő: Kazárok, magyarok, zsidók. Máriabesnyő, 2020.* 75–168. p.; *Uő: Az ősmagyar kettős fejedelemség kérdéséhez.* In: *Uő: Szavirok, magyarok, fejedelmek. Máriabesnyő, 2021.* 55–90. p.

ganónk révén értesült. A dunaszerdahelyi Vámbéry-konferenciasorozat legújabb kötetében széles — az elmúlt közel harminc évre visszatekintő — áttekintést nyújtott a téma „újabb” irodalmáról, s ebben Keszi Tamás, Bíró Theofil és Hölbling Tamás bírálata mellett helyet szorított első ízben 2019-ben, a Századokban megjelent tanulmányunk kritikájának is.¹² Bírálati „csokra” jól láthatóan arra irányult, hogy megvédje a kazár eredetű, szakrális kettős fejedelemség saját maga által is vallott modelljét a kritikáktól. Meglepő módon azonban a tekintélytisztelőt fontosságát oly gyakran hangsúlyozó szerzőnél épp a szakrális kettős fejedelemség teóriájának legtekintélyesebb kritikus, Róna-Tas András akadémikus említése maradt ki a sorból.¹³ Csak találgatni tudunk, vajon miért is nem szentelt Uhrman egy külön alfejezetet az ő bírálatának is.

Uhrman számára írása végére világossá válik, hogy „az itt bírált szerzők világában nem új szempontokat kívánnak hozni a kutatásba, hanem igen régi, már a 19. században meghaladott szempontokat erőltetetten visszahozni. S amennyire tartozik minden tudós jóindulatú toleranciával fogadni minden valóban újító szándékot, még ha nem is ért vele egyet, annyira bosszantó és fárasztó lehet sokuk számára mindig újra visszakényszerülni a kályhához, újra cáfolni a rég megcáfoltat, újramagyarázni az ezerszer elmagyarázottat.” (Uhrman, 2023. 83. p.) A bírálónak azért mégsem lehet túl komoly problémája a tudomány által már egyszer „meghaladottnak” minősített nézetek felelevenítésével, hiszen néhány évtizeddel ezelőtt ő maga is épp ezt tette, amikor hivatkozási alapként használta fel Róheim Géza ötleteit, amelyeket szerzőjük még az 1910-es években publikált, s a „tudomány” igencsak kirostált az idők folyamán. Ami viszont bennünket illet, mivel a magyarul először 1871-ben publikált Ibn Ruszta-féle szövegrészlet fordítása nem, csupán az értelmezése változott az idők folyamán, így hát nem látunk benne semmi kivetnivalót, hogy ilyen esetben vissza lehessen nyúlni akár a múlt századi irodalomig is.

Uhrman úgy általában azért mégis megengedőbb mondandókkal kapcsolatban, mint fiatalabb kollégája, Kerényi: „Természetesen tagadhatatlan, hogy Ibn Rusta túlzottan is szűkszavú beszámolója, ha önmagában nézzük, érthető lenne úgy is, ahogyan ők sugallják.” (Uhrman, 2023. 72. p.) A mi írásunkban azonban szó sincs „sugallatról”, valójában állításaink vannak: a hazai arabisztika leg-

12 Uhrman, 2023. 68–78. p.

13 „az a feltételezés, hogy a magyaroknál szakrális fejedelem volt, minden forrásalapot nélkülöz és számos okból valószínűtlen. Sajnálatos, hogy ez a hipotézis tévútra vitte az elmúlt évtizedek magyar kutatását.” Róna-Tas András: A honfoglalás előzményei. In: Magyar Tudomány, 103. (1996) 923. p.

kiválóbb képviselőinek (Simon Róbert, Ormos István) eredményeit emeltük át egyfajta történeti kontextusba, levonva a szakértők Ibn Ruszta szövegére vonatkozó megállapításának konzekvenciáit.

Sajnálatos, ámde jellemző „apróság”, hogy ezen, általunk idézett, megkérdőjelezhetetlen kompetenciával bíró arabisták neve fel sem bukkan Uhrman cikkében. De ahogy rájuk, magára az Iszlám világra sem veszteget sok szót, amikor felmerül, hogy mégis milyen háttér befolyásolhatta Gardízit a maga szövegváltozatának elkészítésében. Uhrman itt teljes természetességgel csak a Kazár Kaganátust említette meg, holott írásunkból kiderül, hogy legalább annyira fontos lehetett (volna) értelmezési keretként az Abbaszida kalifátusban akkorra már széles körben elterjedt modell (melyben maga Gardízi is élt és működött), ahol egy szakrális szereppel nem bíró szultán gyakorolja a főhatalmat az államban, aki maga is katona, a sereg fővezére, s aki mellett fontos szerep jut a „civil” kormányzat vezetőjének, a vezírnek is.

Igazából az Uhrman által emlegetett „sugallatot” csupán Vámbérynál és Hunfalvynál érhetjük tetten, akik évtizedekkel Gardízi szövegének megismerése előtt felvillantották már azt az értelmezési keretet, amit azután egyre változó módszertannal az elkövetkező generációk újra és újra megpróbáltak bizonyítani.

Az ugyan a DAI alapján valóban biztosra vehető, amit Uhrman és mások is már régen felvetettek: „Kónstantinos 38. fejezetéből egyértelműen az derül ki, hogy a magyaroknál a fejedelemség kazár hatásra jött létre”. (Uhrman, 2023. 73. p.) Ez a forrás azonban kifejezetten Árpád fejedelemségéről szól Etelközben, s ezen túl sajnálatos módon semmit sem mond el arról, hogy előtte vagy mástul hogyan is nézett ki a magyarok politikai szervezete, mint ahogy arról sem, hogy mi volt a párhuzamos kazár hatalmi struktúra alakulásának dinamikája és annak időrendje. Ezen túl az sem elhanyagolható tény, hogy hiába szerepel a DAI szövegének egy másik fejezetében a „gyula” mint méltóságnév, sem Árpád pajzsraemlése esetében, sem a főfejedelelem mellett leírt két másik tisztség említésekor nem esik szó semmiféle kettős, vagy épp szakrális kettős fejedelemségről. Azaz Uhrman állításával szemben valójában nincs konkrét adat arra, hogy a DAI-ban leírt esemény a kazár „kettős fejedelemség” átvétele lett volna.

„Láthatjuk: ha B. Szabó és Sudár észrevételei egy-egy részletkérdésben pontosíthatják is a témáról alkotott képünket, ahhoz semmiképpen nem elegendők, hogy azt alapjaiban megrendessék.” (Uhrman, 2023. 78. p.) Mi pedig Uhrman Iván világgépének manifesztálódását látva ebben a cikkben, igazat kell adjunk neki: a témáról alkotott képét nyilván soha semmi lesz képes „megrendetni”. De miután már igen alaposan belemélyedtünk a magyar őstörténeti kutatások historiográfiájába, úgy látjuk, ez aligha okozhat bárkinek meglepetést.

Összefoglalva a fentieket: egyfelől örülünk, hogy az alapvetően reflexióktól mentes magyar tudományos térben tanulmányainkra többen is maradandó módon, írásban reagáltak. Tisztában vagyunk vele, hogy nem a megszokott — „a szakma krémje” által kitaposott — ösvényeket járjuk, és hogy bármikor tévedhetünk, félreérthetünk valamit. Minden valós észrevétel a segítségünkre van, amely rámutat arra, hogy nem vagyunk eléggé érthetőek, vagy amely munkánk bizonyos hiányosságára hívja fel a figyelmet. Thoroczkay Gábor bírálata sarkallt például arra, hogy Ibn Ruszta és Gardízi szövegének viszonyát részletesebben elemezzük, amelyet korábban nem tettünk meg. A most bemutatott két „bírálat” azonban sajnos nem sok ilyen lehetőséget kínált számunkra.

